

Артем ЧЕРНОВ, Віталій ЗАІКА

<https://doi.org/10.33989/pnpu.886.c3654>

**ПРОГРАМА БІНАРНИХ ЗАНЯТЬ
В ГРУПІ ДІТЕЙ РАННЬОГО ВІКУ
З ЕЛЕМЕНТАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ**

Проблема навчання та виховання дітей раннього віку завжди тісно пов'язувалася з проблемою особистісного розвитку дитини. Так, проблему виховання дітей раннього віку можна штучно розділити на два окремих напрямки: проблема виховання та проблема розвитку. Проблемою виховання, яка лежить в площині дошкільної педагогіки, займається суто вихователь. Проблемою розвитку опікується тільки психолог, використовуючи принципи дитячої психології. Але, користуючись здоровим глуздом, ми приходимо до розуміння того, що це спільне завдання психолога та вихователя. Таке відокремлення є штучним і сприяє лише розвитку теоретичної науки. Проблема психічного розвитку дитини не може бути відокремлення від процесів навчання та виховання. Так, за словами Є. Єріксона, навчання та виховання повинно сприяти розвитку та випереджати його. На рівні теорії цей постулат став аксіомою, але реалізувати такий підхід на практиці все ж важко, оскільки всі діти індивідуальні і в кожного свій особливий рівень розвитку. Органічне поєднання педагогіки та психології, втілене в методі бінарного заняття з дітьми раннього віку, дає можливість використовувати переваги обох наук.

В психологію раннього віку вагомий внесок зробили такі вчені: А. Гезел, Ж. Піаже, В. Мух, Г. Костюк, О. Запорожець, Г. Крайг, Д. Левинсон, Є. Еріксон, А. Валон, В. Штерн. Їх роботи сформували сучасне психологічне розуміння психології дитини раннього дошкільного віку.

В педагогіці сучасний підхід до дитини раннього віку та забезпечення їй індивідуально-зорієнтованого навчання сформували: А. Богущ, Ф. Фребель, М. Монтессорі, Ж. Декролі, С. Русова, Є. Тихєєва, А. Усова, Н. Сакуліна.

Оскільки бінарне заняття є предметом дидактики, нам необхідно вказати авторів, які теоретично досліджували це питання: О. Акуніна, В. Бевз, Н. Божко, Л. Вичорова, Є. Глінський, Т. Горзій, С. Гончаренко, О. Данилюк, О. Джулик,

Л. Зеленська, І. Козловська, А. Коломиєць, К. Копняк,
М. Лазарєв, Г. Максимова.

Забезпечення психологічного супроводу дітей раннього дошкільного віку є складовою частиною роботи психологічної служби дитячого садка. Реалізувати цей напрям роботи психологічної служби ми пропонуємо через бінарні заняття. Ідеї інтеграції педагогіки та психології проголошувалися ще в ХІХ ст. К. Юнг та А. Адлер та мають своїх послідовників і сьогодні, наприклад, І. Бех. Бінарне заняття – одна з форм реалізації міжпредметних зв'язків і інтеграції знань з кількох предметів. Це нетрадиційний вид заняття, який по своїй природі є міжпредметним, внутрішнім короткостроковим чи середньостроковим проєктом. Бінарні заняття дозволяють інтегрувати знання з різних галузей для рішення однієї проблеми. Поєднання в занятті надбань психології та педагогіки дозволяють втілити принцип особистісно-зорієнтованого підходу, тобто добирати для дітей такі форми роботи, які були б для них цікавими та відповідали принципу розвитку. Для розробки бінарного заняття в групі дітей раннього віку ми керувалися принципами формувального експерименту.

Зв'язок роботи з навчальними програмами та планами наступний: робота спирається на Базовий Компонент дошкільної освіти, програму Дитина, блочно-тематичного планування занять в ДНЗ на місяць.

Побудова бінарного заняття в групі дітей раннього віку повинна відповідати таким принципам:

1. Принцип розвитку в діяльності. Розвивальні завдання повинні бути по силі дитині раннього віку, опиратися на вікові закономірності розвитку дитини та створювати передумови для подальшого розвитку тобто опиратися на зону найближчого розвитку дитини (Г. Костюк).

2. Принцип єдності психодіагностичної та розвивальної роботи. Під час бінарного заняття психологом реалізується психодіагностична робота, але результати не просто фіксуються як

самоцінні, а виходячи з них, підбираються індивідуальні завдання для дитини, які можуть бути реалізовані на цьому ж занятті.

3. *Принцип особистісно-розієнтованого підходу.* В дитячих групах часто спостерігається явище гетерохронності, тобто нерівномірний розвиток психічних функцій у різних дітей. Під час бінарного заняття практичний психолог покликаний діагностувати сильні та слабкі сторони дитини, а на основі цих даних разом з педагогом побудувати індивідуальний план розвитку дитини (І. Бех).

4. *Принцип чіткого розділення функцій між вихователем та психологом.* Вихователь займається виховання та навчанням, психолог – діагностикою, формуванням та розвитком дитини, консультацією вихователя (за потребою).

5. *Принцип науковості.* Бінарне заняття намагається інтегрувати досвід двох наук, педагогіки та психології, поєднати їх надбання як теоретично (в розробці методу), так і практично (під час реалізації даної форми роботи).

6. *Принцип системності.* Бінарне заняття органічно інтегрується в життя дошкільної групи та поєднується з основними видами роботи психолога. Під час роботи з батьками психолог інформує батьків про те, як дитини поводити себе в колективі, про слабкі та сильні сторони її психологічного розвитку, за потребою надає рекомендації. Під час роботи з вихователями психолог та вихователь разом планують бінарне заняття, розподіляють обсяг роботи відповідно своїх функцій та посадових обов'язків. Робота з дітьми організується на основі вивчення потреб та розвитку дитини.

Виходячи з вище вказаного в даному розділі ми розкриємо такі теми:

1. Побудова теоретичної моделі бінарного заняття в яслах.
2. Проведення психодіагностичних процедур та педагогічного моніторингу дітей раннього віку.
3. Виявлення результативності програми бінарних занять з психологом.
4. Залучення до роботи батьків.

Теоретичне обґрунтування бінарних занять в групі дітей раннього віку

У цій частині підрозділу обґрунтовується проведення бінарних занять психолога з педагогом у групі дітей раннього віку. Встановлюється міждисциплінарні зв'язки між психологією та педагогікою. Вказується на спільність та схожість цих дисциплін між собою. Також аналізуються специфіка та відмінності психології та педагогіки. Проаналізовано етапи підготовки до бінарних занять, наведено приклад розділення обов'язків між психологом та педагогом, аналізуються переваги та недоліки такої форми роботи з дітьми раннього віку.

Від дуальності до бінарності

Інтегровані та бінарні заняття мають таку особливість: на них максимально можна реалізувати міжпредметні зв'язки. Для організації бінарного заняття в групі дітей раннього віку потрібно, щоб об'єкти та предмети наук були максимально наближені один до одного [58].

Вчені одностайні у думці, що для інтегрування дисциплін потрібно виконати такі умови:

1. Об'єкти дослідження повинні співпадати або бути достатньо близькими [2]. Об'єктом дошкільної педагогіки є виховання дітей [21], а дитячої психології – психічний розвиток дитини [31]. Як нам відомо, психічний розвиток відбувається в навчанні і вихованні. З цього можна зробити висновок, що об'єкти наук є подібними.

2. В дисциплінах використовуються однакові або близькі методи дослідження. Як для дошкільної педагогіки, так і для дитячої психології основним методом дослідження є спостереження, експеримент та тестування [23].

3. Дисципліни, що інтегруються, будуються на спільних закономірностях. Основою дитячої психології та дошкільної педагогіки є опора на закономірності розвитку особистості дитини. Це і дозволяє виявити спільність наук.

Дитяча психологія – галузь психологічної науки, яка вивчає факти і закономірності психічного розвитку дитини на

різних вікових етапах, а також закономірності переходу від одного вікового етапу до іншого. Предметами дитячої психології є загальні закономірності психічного розвитку в онтогенезі, його вікові періоди, причини і механізми переходу від одного періоду до іншого. Вивчаються їх характерні ознаки і психологічні механізми. Специфіка дитячої психології полягає не тільки в необхідності дослідження психічних процесів і якостей, але і законів, закономірностей їх виникнення та становлення [31]. В широку змісті дитяча психологія вивчає дитину те як дитини стає дорослою. Важливими категоріями дитячої психології є: психічний розвиток, особистість, вік, діяльність, сензитивність, віковий етап. З педагогіки дитяча психологія запозичує такі категорії, як навчання та виховання.

Дошкільна педагогіка – наука про закономірності виховання і навчання дітей від народження до вступу дитини у школу. Предметом дошкільної педагогіки є закономірності, суперечності стосунків, технології організації та здійснення виховного процесу, що визначають розвиток особистості. Дошкільна педагогіка в загальному змісті вивчає виховання та навчання дитини- дошкільника [21]. Дві науки є дуже схожі своїм предметом та об'єктом, і ця схожість вже на рівні предмета, об'єкта та визначень відкриває нам шлях до побудови теоретичної моделі бінарних занять. Для дошкільної педагогіки важливими є такі категорії: вік, дошкільне дитинство, навчання, виховання, розвиток.

Щоб проаналізувати взаємозв'язок двох наук, нам необхідно встановити спільність в категоріях.

Так, **психічний розвиток** – це становлення дитини як суб'єкту життєдіяльності, соціальної істоти, спроможної бережливо ставитися до природи, людей, що її оточують, до себе, предметного світу, витворів мистецтва. В самому визначенні закладені цілі та завдання, які перед собою ставить виховання [54].

Виховання – це усвідомлене і цілеспрямоване зрощування людини як особистості у відповідності зі специфікою цілей, соціальних груп і організацій, в яких воно здійснюється [11].

Так, процес розвитку і процес виховання відбувається під впливом суспільства. Поняття психологічного розвитку передбачає оволодіння суспільним досвідом, що зближує дві науки у розумінні своїх цілей та завдань. Вихователь сприяє засвоєнню суспільного досвіду дитиною. Психолог аналізує вплив виховної взаємодії на індивідуальний розвиток конкретно взятої дитини або групи дітей.

Ранній вік (в психології) – це вік, який охоплює період від 1 до 3 років. Важливість раннього дитинства полягає в тому, що воно безпосередньо пов'язане з ходьбою як фізичним надбанням малюка. Здатність до переміщення позначається на психічному розвитку дитини, оскільки вона починає більш широко та самостійно спілкуватися із зовнішнім світом, орієнтуватися у просторі. Опанування предметної діяльності змінює характер її спілкування з дорослим. На зміну емоційного спілкування з дорослим приходить ситуативно-ділове спілкування з ними та практичне співробітництво в спільній діяльності. Соціальна ситуація розвитку в ранньому дитинстві має таку структуру: дитина – предмет-дорослий, а основними видами діяльності є предметна діяльність, гра та мовлення. Ранній дитячий вік є синзетивним (сприятливим) для розвитку мовлення [46].

Ранній вік (в педагогіці) – це період життя дитини у широкому розумінні від народження до трьох років, у вузькому – від двох до трьох років. У вітчизняній системі освіти для ранньої соціалізації особистості традиційним стало віддавати дітей з трирічного віку до дитячого садка. Проте, в громадських закладах досі не викоренено загальноосвітніх групових цінностей «правильної поведінки», тобто запланованого, режимного, загального для всіх. За такого ставлення особистість окремої дитини залишається без очікуваної уваги, що шкодить її розвитку. Рання соціалізація дитини та ізоляція її від матері стримують індивідуальні емоційні прояви дитини, формують недовіру, закріпачення, нерішучість, страх –якості, які трансформуються в дорослі стани [11]. Для подолання вище окресленої проблеми, яка була поставлена в Енциклопедії освіти,

ми пропонуємо бінарні заняття, під час проведення яких психолог разом з педагогом розділяє дитячий колектив на підгрупи за їх потребами та емоційним настроєм. Психолог має змогу отримати необхідну йому інформацію на місці, а педагог отримати необхідну йому консультацію. Робота в підгрупах дає можливість приділити більше часу конкретній дитині, вивчити її індивідуальність та рівень адаптації до дитячого садка. Також відкривається можливість приділити більше часу окремо взятій дитині, вихователю встановити з дитиною якісні виховні відносини, а психологу – психологічний альянс [2].

Виховні відносини – відносини, орієнтовані на повноцінний розвиток кожної особистості, здатної на роль у збереженні і примноженні соціальних цінностей і до співжиття в соціумі за моральними принципами. Виховні відносини як предмет педагогічного впливу і предмет суспільного виховання були в центрі уваги видатних педагогів-гуманістів А. Макаренка, В. Сухомлинського. В їхніх працях сформульовані завдання, зміст, методи виховних відносин. У педагогіці термін «виховні відносини» вживається тоді, коли йдеться про взаємодію вихователя і вихованців, вихованців і вихованців, спрямованість тих чи інших, людських спільностей, особистості, характеру поведінки, дій, вчинків людей, підходів до різних педагогічних явищ. Сучасні педагоги, такі як А. Бойко та інші, виняткове значення приділяють практично-духовному, моральному характеру виховних відносин, оскільки вони є педагогічною інтерпретацією всієї сукупності суспільних відносин. Виховні відносини стають виховальними, коли сприяють досягненню суспільного чи особистого блага, утверджують добро, тобто ставлення до людини, як до найвищої цінності [6]. Психолог розглядає взаємовідносини з дитиною дещо з іншої точки зору, яка в психологічній практиці узагальнена як психологічний альянс.

Психологічний альянс, психотерапевтичний альянс (фр. *alliance* – союз, об'єднання) – групова турбота, догляд, лікування, які в психотерапії визначаються як:

- такий розвиток взаємин між клієнтом і психологом, при якому клієнт розглядає психолога як людину, яка симпатизує йому, союзника в подоланні проблем;
- загальна якість відносин між психотерапевтом і клієнтом [54].

Стосовно раннього віку цікавими є праці А. Фрейд, М. Кляйн та інших, які розкривають важливість ранніх стосунків з матір'ю та їх вплив на подальше життя дитини. Сучасна психоаналітична концепція Дж. Боулі та М. Есфорд наголошує на тому, що дитина використовує матір, як надійну базу для пізнання світу. М. Есфорд був проведений експеримент «Незнайома ситуація», де вивчалася реакція дітей на розрив з матір'ю, та за типом реакції були описані види стосунків з нею. Так от, експеримент «Незнайома ситуація» повторюється кожен ранок в яслах, коли батьки приводять своїх дітей до вихователя [5]. Психолог має змогу діагностувати рівень стосунків між дитиною та батьками, допомогти дитині пережити момент розставання, дати рекомендації батькам з метою зменшення інтенсивності негативної реакції дитини і, звичайно, самому вступити в психологічну взаємодію з дитиною, встановити з нею дружні відносини, що в подальшому буде сприяти і діагностичній, і навчальній діяльності дитини. За словами А. Анатазі, необхідність в створенні психологічного альянсу виникає і під час тестування. Це положення є справедливим для дорослих, але воно вкрай важливе для психодіагностичної роботи з дітьми [58].

З вищесказаного випливає, що і виховні відносини, і психологічний альянс в своїй основі мають спільне коріння, яким є ставлення дитини до вихователя та психолога, батьків до вихователя та психолога, дитини до дитини. Таке багатство взаємозв'язків потрібно спостерігати на місці в природній для дитини діяльності, якою є гра. Для того, щоб дитина почала нам довіряти необхідно долучитися до її гри, зрозуміти її, а це можливо реалізувати під час бінарних занять з вихователем. Така

АРТ-ТЕРАПІЯ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ, ЯКІ ПЕРЕЖИВАЮТЬ ТРАВМУ ВІЙНИ

позиція психолога в групі дітей раннього віку знімає штучність ситуації, дає змогу користуватися досвідом педагога та перетворює будь-яке психодіагностичне завдання в захопливу гру. Тобто відбувається локальний природний експеримент, принципи та переваги наводимо нижче.

На рівні категорій ми можемо бачити спільність у визначенні понять дошкільної педагогіки та дитячої психології.

Дитяча психологія є однією з основних галузей психологічної науки в підготовці вихователів дошкільних закладів. Знання закономірностей психічного розвитку, розумових, вольових і емоційних якостей, здібностей та інтересів дошкільника має важливе значення для навчання і виховання дітей. За словами І. Беха: «Психологія для педагога є однією з найважливіших дисциплін» [5]. Бінарні заняття покликані прийти на допомогу вихователю у розумінні індивідуальних особливостей свого вихованця, дати змогу реалізувати особистісно-зорієнтований підхід у дошкільній освіті.

Вказавши на схожість між двома науками, наступним кроком необхідно визначити функції вихователя та психолога під час бінарних занять (див. табл. 1) [1].

Таблиця 1 – Функції педагогічних працівників

Вихователь	Психолог
Передає суспільний досвід та надбання культури дитини.	Діагностує особистісний розвиток дітей.
Керує дитячим колективом	Спостерігає за змінами в дитячому колективі
Формує необхідні знання, вміння та навички	Діагностує відповідність сформованих вмінь та навичок вікові.
Проводить заняття з дітьми	Допомагає дітям, що не встигають, допомагає вихователю встановити правильний темп.
Викладає новий матеріал	Знижує емоційне напруження після викладеного матеріалу
Закріплює знання	Формує позитивну мотивацію до навчання

**АРТ-ТЕРАПІЯ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ,
ЯКІ ПЕРЕЖИВАЮТЬ ТРАВМУ ВІЙНИ**

Продовження табл. 1

Вихователь	Психолог
Виховує дитячий колектив	Формує позитивний мікроклімат в дитячому колективі.
Оцінює рівень виконання дитиною завдання	Підтримує позитивну самооцінку дітей
Спирається на минулий досвід дитини при викладені нового матеріалу	Слідкує за дотриманням балансу між новим та вже відомим
Створює розвивальне середовище для дітей.	Створює сприятливі умови для психічного розвитку дитини
Включається у спільну з дітьми діяльність	Стимулює активність у партнерській взаємодії
Підтримує партнерську взаємодію з батьками	Вирішує спірні та конфліктні ситуації між всіма учасниками педагогічного процесу.

Отже, дитяча психологія та дошкільня педагогіка мають тісні зв'язки між своїми предметами, визначеннями та завданнями, що відкриває нам теоретичну можливість проведення бінарних занять психолога та вихователя разом. Складність з розподілом функцій між двома педагогічними співробітниками ми пропонуємо вирішити за допомогою специфіки їх предметів. Так, увагу психолога ми пропонуємо скерувати на психологічну індивідуальність дитини та емоційний мікроклімат дитячої групи, а педагогу зосередитись на вихованні та формуванні умінь та навичок.

Підготовка бінарних занять у групі дітей раннього віку

Бінарне заняття – це завжди результат співпраці двох педагогічних працівників, яке переростає у творчий процес (Копняк) учасників педагогічної взаємодії. Вчитель Голянич Н. написав рекомендації до проведення бінарних уроків, враховуючи специфіку нашої групи (діти раннього віку), ми подаємо його рекомендації зі змінами. Раніше була розкрита специфіка бінарних занять, далі ми пропонуємо розглянути особливості занять в закладі дошкільньої освіти (ЗДО).

Заняття в ЗДО – це форма організації навчально-виховного процесу, яка здійснюється в певному місці та з певною групою дітей (або однією дитиною) в обмеженій за часом формі. Визначений режимом час, коли педагог спрямовує пізнавальну активність дітей з урахуванням їхніх вікових та індивідуально-психологічних особливостей. Заняття є обов'язковими для всіх дітей в усіх вікових групах. Існує досвід проведення бінарних занять в дитячому садку, в таких парах, як вихователь з логопедом, вихователь з музичним керівником (досвід садка «Теремок» ясла садок № 32 Чернігів, вихователь: Стець Л., ЗДО № 9 «Вишиванка», нажаль автор не вказаний). Вивчивши їх досвід, ми можемо зробити висновок, що бінарні заняття підпорядковуються таким самим закономірностям, як і звичайні заняття.

Заняття як основна та провідна форма навчання в дошкільному закладі вперше запропонувала та обґрунтувала А. Усовою. Характерними ознаками вона виділяє:

- на заняттях діти активно засвоюють знання та вміння з того чи іншого розділу програми виховання та навчання;
- заняття проводять з постійним складом дітей однієї вікової групи;
- заняття організовуються і проводяться за провідною роллю вихователем.

Закономірним є те положення, що будь-який вид занять має свою специфіку. Згідно положень навчальної програми «Дитина»: «Тривалість індивідуальних занять – 5 хв., під групових – 10 хв., фізкультурних – 15 хвилин. Заняття проводяться у формі гри щодня вранці та в другій половині дня у підгрупах (6-8 дітей). Підгрупи формуються залежно від віку дітей і стану їх здоров'я, їхнього фізичного та психічного розвитку. Заняття мають бути цікавими, приємними для маленьких вихованців, з практичними діями самих дітей, позитивною оцінкою їх з боку вихователя, загальною доброзичливою атмосферою. До переваг бінарного заняття з психологом ми відносимо:

- забезпечення особистісно-зорієнтованого підходу;
- надання рекомендацій на місці та перевірка дієвості цих рекомендацій;
- поглиблення співпраці між вихователем та психологом;
- встановлення та підтримка відносин з дітьми;
- встановлення та підтримка відносин з батьками дітей.

Підготовка бінарних занять у яслах повинна включати такі етапи (опорна схема за Голянич Н.) [8]:

– *перший* – підготовчий етап, який повинен включати аналіз дошкільних програм. Такою програмою в ЗДО № 63 є програма «Дитина» та вибір лінії розвитку, по якій будуть реалізовані бінарні заняття – «Сенсорно-пізнавальний розвиток», встановлення критерію успішності циклу бінарних занять, узгодження кількості бінарних занять;

– *другий* – аналітичний етап, під час якого пишеться конспект заняття, розподіляються функції між педагогом та психологом, психолог проводить попереднє тестування групи за обраною лінією розвитку, педагог проводить педагогічний моніторинг – це необхідно для встановлення користі даного проєкту та побудови майбутніх гіпотез;

– *третій етап* – пілотний, під час якого відбувається проведення двох бінарних занять в пілотному режимі. Це є необхідним для того, щоб подивитися, чи відповідає заплановане дійсності, встановити партнерську взаємодію між педагогом та психологом, психологом та дітьми. Виходячи з пілотних занять коректуються плани. Бажано на цьому етапі залучити професійного спостерігача, який би проаналізував помилки та надав рекомендації щодо реалізації проєкту;

– *четвертий етап* – проведення бінарних занять за складеними конспектами, коректування за необхідністю темпу занять та подачі матеріалу.

– *п'ятий етап* – заключне тестування, яке дає змогу оцінити користь бінарних занять з психологом, як для групи дітей, так і для педагога. На цьому етапі ми пропонуємо проводити анкетування батьків, чи відчували вони з цього користь;

– *шостий етап* – заключний, під час якого необхідно обговорити отримані результати з педагогічним колективом, батьками та методистами, виправити недоліки. Для батьків по лінії розвитку робиться пізнавальний куточок, результати та хід роботи обговорюються на батьківському семінарі.

Отже, проведення бінарних занять повинно включати 6 етапів та враховувати специфіку групи дітей, в якому вони проводяться.

Бінарні заняття в структурі психологічного супроводу дітей раннього віку

Психологічний супровід – це професійна діяльність практичного психолога, його ефективна взаємодія з учасниками навчально-виховного процесу засобами діагностики, профілактики, корекційної роботи, психолого-педагогічної просвіти, заходи, що спрямовані на надання допомоги дитині в розв’язанні актуальних проблем навчання, виховання та соціалізації [6].

Рис. 1-2. Психологічний супровід дітей раннього віку

Психологічний супровід розглядали такі вчені і практики як І. Дубровіна, К. Гуревича, Г. Бардієр, І. Ромазан, Т. Череденко, М. Бітянова, В. Мухіна.

Основною метою психологічного супроводу є створення максимально комфортних умов, які повною мірою реалізують здібності та нахили дитини, формують адекватну самооцінку та підтримують потребу в самореалізації. Виконання цієї шляхетної мети здійснюється через застосування досягнень психолого-педагогічної науки.

Шлях до мети реалізується через виконання першочергових і перспективних завдань. За основу ми взяли завдання зі статті Бучевської Л. «Психологічний супровід навчально-виховного процесу» [6]. Тут вони подаються зі змінами та доповненнями, оскільки в центрі нашої уваги дитячий садок, до того ж ми стисло описуємо не сам процес психологічного супроводу, а його реалізацію під час проведення бінарних занять в парі педагог-психолог, отже:

1. Створення соціально-психологічних умов індивідуального розвитку учасників навчально-виховного процесу.

Учасниками навчально-виховного процесу є діти, вихователі, батьки та, якщо це бінарне заняття з психологом, звичайно, сам психолог. Стосовно дітей, то сама ситуація навчання при дотриманні трьох основних вимог є майданчиком для розвитку дитини. До цих вимог входять такі: навчання повинно відповідати віковій дитини, навчання повинно сприяти розвитку дитини, навчання повинно спиратися на індивідуальні можливості дитини. Виконання двох перших вимог до організації процесу навчання лежить на вихователі. Забезпечення останньої вимоги, тобто реалізацію особистісно-зорієнтованого підходу, пропонуємо довірити психологу [4].

Батьки в навчально-виховній взаємодії виступають основними замовниками психолого-педагогічних послуг (дивись Закон про Освіту, Закон про дошкільну освіту, програму «Дитина»). Часті короткотривалі зустрічі з замовниками послуг бере на себе вихователь, оскільки він зустрічає та проводить дітей до дому. Під час цих короткотривалих зустрічей відбувається обмін інформацією стосовно стану дитини, її розвитку та вподобань. Ці короткотривалі регулярні зустрічі по суті не об'єднані жодною тематикою та носять недериктивний характер, батьки часто поспішають, отримати від них необхідну інформацію є проблематичним. Інша справа – батьківські збори, ми пропонуємо таку форму взаємодії з батьками організовувати в дуальному руслі. Тобто педагог повідомляє свою частину інформації стосовно життя дитячого колективу, їх проблеми та

досягнення. Психолог на батьківських зборах має можливість займатися психологічною просвітою, запросити на консультації батьків дітей, які потребують індивідуальної консультації (*Див. рекомендації щодо батьківських зборів, журнал «Психолог дошкілля»*).

Під час реалізації бінарних занять батькам вибраної нами групи було повідомлено про те, що разом з дітьми психолог з педагогом проведуть 5 занять, була повідомлена мета та форма роботи, були вислухані їхні зауваження та пропозиції.

Напевне, найважливішим учасником психолого-педагогічної взаємодії є вихователь, оскільки реалізація соціального замовлення стосовно виховання повністю лежить на ньому. З нашого досвіду випливає, що під час бінарних занять психоемоційне навантаження на вихователя знижується, оскільки група 12 дітей ділиться по 6, і психолог з педагогом працюють в підгрупах, що дає змогу приділити кожній дитині більше часу. Часто під час практичного втілення вправи в вихователя виникають запитання: «Чому ця дитина встигає, а ця ні?». І тут психолог проводить психологічну просвіту, найчастіше питання, що турбує вихователя, стосується гетерохронності та надання рекомендацій щодо роботи з конкретною дитиною. Психолог під час дії проєкту бінарних занять повинен сам застосувати свої рекомендації на практиці, а вже потім надавати їх вихователю. Таким чином, поступово створюється міждисциплінарна команда та створюється умови психологічного супроводу педагогічного процесу.

Отже, короткочасний проєкт охоплює такі дуальні пари, як психолог-діти, батьки-психолог, психолог-вихователь. Тобто працівник психологічної служби має змогу охопити всіх учасників психолого-педагогічного процесу.

2. Систематичне відстеження соціально-психологічного та соціального статусу дитини і динаміки її розвитку впродовж усього навчально-виховного процесу.

Під час реалізації бінарних занять доцільно запланувати такі діагностичні заходи: психодіагностика групи дітей до проведення занять з метою виявлення наявного рівня розвитку та педагогічний

моніторинг з метою з'ясування наявного рівня умінь та навичок. Аналізуючи отримані результати, доцільно включити до проєкту бінарних занять такі вправи, які б були спрямовані на розвиток слабких психологічних якостей дітей та підтримували сильні сторони їхнього розвитку. Психодіагностику під час бінарних занять можна умовно розділити на дві групи: стандартизовану та нестандартизовану. До стандартизованого виду психодіагностики ми віднесли шкалу Манова-Томова, до нестандартизованого – спостереження за дитячим колективом під час та після бінарних занять, анкетування батьків та ситуативні бесіди з вихователем. Як зазначалось раніше, стандартизований тест та педагогічний моніторинг застосовувався нами до та після проєкту з метою з'ясування його ефективності та користі.

Отже, застосування психодіагностичних методів в поєднанні з педагогічною діагностикою при правильному плануванні здатне забезпечити систематичне відстеження динаміки змін як групи дітей, так і окремо взятої дитини. Отримані нами результати є відправною крапкою для діагностики дитини протягом всього навчання в ЗДО.

3. Попередження виникнення проблем особистісного розвитку і виховання дитини.

Враховуючи те, що для проведення бінарних занять нами була обрана група дітей раннього віку, то і проблеми в розвитку особистості слід було очікувати виходячи з специфіки віку. Кризовим періодом раннього віку є криза «Я сам», наслідком якої в літературі частіше всього виділяють негативізм та впертість. Враховуючи цей теоретичний постулат, ми намагалися спонукати самостійні дії дітей, завдання були підібрані так, щоб діти мали більше можливість себе проявити. Тому під час бінарних занять ми майже не зіткнулися з проявами впертості та негативізму, аналізуючи окремі випадки з вихователем ми прийшли до висновку, що вони були наслідком скоріше втоми, ніж особистісних проблем. Виходячи з цього, ми почали більше часу приділяти психогімнастиці.

Профілактика проблем в вихованні будувалася на пошуку цікавих завдань для дітей, вивчення їх інтересів, та навчанню діяти разом, спочатку підгрупами по 6 чоловік, потім підгрупою в 12 чоловік. Дітям навмисно давалися такі завдання, які можна було виконати лише разом або з допомогою дорослого, дитині не допомагали, якщо вона цього не просила. На нашу думку, така позиція дорослого сприяє виникненню самостійності та служить гарною профілактикою більшості виховних проблем.

З вищесказаного випливає, що запропонована нами програма бінарних занять потенційно може служити гарною профілактикою проблем особистісного розвитку та виховних проблем. Для того, щоб її застосовувати, необхідно спиратися на психологічні особливості дитини раннього віку.

4. Надання допомоги дитині в розв'язанні актуальних проблем навчання, виховання та соціалізації.

В процесі реалізації циклу бінарних занять ми ставили перед дитячим колективом актуальні навчальні завдання та спонукали їх вирішувати. Якщо дитина не справлялася з ними, їй допомагав хтось із дорослих, але, як вже зазначалося раніше, допомагав їй виконати завдання самостійно, що практично втілювалося в спонуканні до дії, психологічній підтримці, додатковому поясненні задачі, в крайньому випадку – розділенні завдання між дорослим та дитиною, де кожен виконував свою частину завдання.

Вирішенням актуальних проблем виховання або, кажучи простіше, неслухняності є цікавість завдань та авторитет дорослого. Під час проведення циклу бінарних занять ми отримали декілька звернень від батьків, які можна кваліфікувати як проблеми в вихованні. Оскільки розкриття цих випадків обмежене етичним кодексом практичного психолога, дамо лише загальні дані. Звернення стосувалися агресивності дитини. Працівник служби порадив батькам вправу на розвиток емпатії. Інше звернення стосувалося невміння дитини ділитися, ми запропонували батькам залучати дитину до спільної гри з іншими дітьми на майданчику поза ЗДО так, щоб в дитини у

контрольованих умовах виникала необхідність діяти спільно з іншими дітьми. Через деякий час проблеми усунулися самі собою. Так, вищеописані рядки прямо не стосуються бінарних занять, але цей проєкт послужив містком для налагодження взаємодії між усіма учасниками психолого-педагогічного процесу. Наступним питанням в контексті даного розділу є питання вирішення актуальних проблем соціалізації.

Під час бінарних занять діти мають як мінімум два джерела для наслідування. Першим, звичайно, є вихователь, другим – психолог. Спостерігаючи за ними, діти мають змогу засвоювати дорослі стереотипи поведінки. Більш докладно про вплив наслідування на процес соціалізації пропонуємо дізнатися з першоджерела А. Бандура «Теорія соціального наочіння» [59]. Також соціалізація дітей раннього віку під час бінарних занять відбувалася згідно теорії морального розвитку Л. Кольбердга. А саме, дорослий стимулював соціально схвалену поведінку дітей та запобігав асоціальній.

Отже, цей пункт психологічного супроводу можливо реалізувати під час бінарних занять, спираючись на положення психологічної теорії та на педагогічний досвід вихователя.

1. Створення спеціальних соціально-психологічних умов для надання допомоги дітям, які мають проблеми в психологічному розвитку й навчанні.

Цей пункт психологічного супроводу дозволяє нам оцінити перспективи застосування бінарних занять з дітьми раннього віку, які мають особливі психофізичні потреби. Тим паче, що державна гуманітарна політика передбачає можливість навчання і виховання дітей з особливими потребами в ЗДО загального типу. Нам слід попередити, що цей розділ описує перспективу та є теоретичним, на відміну від попередніх. І, даючи відповідь на поставлене питання, ми вважаємо, що теоретично можливо включити в групу дітей, у яких будуть спільні заняття з психологом та вихователем, дітей з особливими потребами. Крім того, такий тип заняття нам здається більш перспективним, ніж звичайні заняття. Спробуємо

навести аргументи на користь цього: присутність двох дорослих спеціалістів дозволяє знизити навантаження та розділити дітей на підгрупи, підгрупи можуть бути розділені за принципом розвитку, тобто кожна підгрупа буде займатися максимально корисною для себе справою та в своєму темпі; психолог, володіючи методом клінічної психодіагностики, вміє об'єктивно визначити розвиток психічного процесу та допомогти педагогу вивести цей психічний процес на достатній рівень (об'єктивним статистичним показником психолог повинен володіти); разом розроблена психолого-педагогічна програма бінарних занять здатна охопити більше аспектів дитячого розвитку, ніж програма, написана однією людиною. Але застосування бінарних занять між психологом та педагогом в групі дітей раннього віку, серед яких присутні діти з особливими потребами, вимагає емпіричної перевірки з опорою на об'єктивні показники. Реалізація такого проєкту, цілком ймовірно, стане темою нашої наступної роботи.

2. Розвиток психолого-педагогічної компетентності учасників навчально-виховного процесу: адміністрації, вихователів, батьків.

Втілення будь-якого проєкту неможливе без підтримки адміністрації садочка. Для того, щоб завідувач розуміла, що ми хочемо робити з дітьми, їй необхідно надати експериментальний план, якщо ми хочемо довести ефективність такої форми роботи, конспекти занять та стисле теоретичне обґрунтування майбутньої роботи. Якщо керівник закладу має професійну психологічну освіту та досвід роботи, його бажано запросити на декілька бінарних занять. В нашому випадку керівник закладу приймав участь в аналізі проведеного бінарного заняття та навіть згодився сфотографувати деякі аспекти занять, цими фотографіями ми і ілюструємо методичні рекомендації.

Як зазначалося вище, з батьками дітей ясельних груп була проведено зустріч, на якій їм пояснили, що психолог разом з вихователем проведуть 5 занять з сенсорного розвитку. Після циклу бінарних занять ми провели семінар для охочих батьків, де прочитали міні-лекцію про сенсорний розвиток та запропонували наші матеріали для ігор вдома. Так народилася ідея написати

додатково ігри вдома. В кінці семінару батькам були продемонстровані фотографії нашої роботи та запропонована анкета, яка мала на меті оцінити користь наших спільних занять. Додатково нами був створений батьківський куточок з сенсорного розвитку. Куточок містив: фотографії, що ілюстрували нашу роботу в групі, рекомендації з сенсорного розвитку дитини, коротку брошуру з інформацією щодо стимулювання пізнавальної активності дитини, модель паперового паротяга та інструкцію як такий самий зробити вдома. На нашу думку, вище перелічена робота цілком задовольнила батьків та підвищила їхню психологічну компетентність.

Психологічну просвіту вихователів доцільно розпочати з семінару, на якому розповісти про особливості проведення бінарних занять з групою дітей раннього віку. Наше повідомлення містило таку інформацію: визначення бінарних занять; специфіка бінарних занять в ЗДО та психологічні особливості дітей раннього віку. Після проведення семінару ми запитали в вихователів, хто б хотів з нами провести бінарне заняття і кому така форма роботи є цікавою. На нашу пропозицію відгукнулася друга ясельна група, з вихователем якої ми почали розробляти пілотний варіант бінарного заняття. В процесі спільної роботи відбувалося збагачення знаннями та досвідом. На нашу думку, зросла не тільки психолого-педагогічна компетентність вихователя, а і психолога.

3. Створення комплексної програми психологічного супроводу на всіх етапах розвитку дитини. Хоча проєкт бінарних занять охоплює лише дітей раннього віку, але прямо чи опосередковано ми охопили в цілому всі ясельні групи дитячого садка, поспілкувалися з батьками, вихователями та адміністрацією. Особлива увага до дітей раннього віку, які тільки почали відвідувати дитячий заклад, є гарним фундаментом для подальшої роботи з ними протягом всього перебування в дошкільному закладі.

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що під час реалізації проєкту бінарних занять можливо реалізувати весь

комплекс заходів, направлених на реалізацію психологічного супроводу. Бінарні заняття є гнучкою формою навчання та виховання дітей, яка легко підлаштовується під цілі та завдання, які перед собою ставить педагогічний колектив ЗДО.

Створення мультидисциплінарної команди

У цій частині підрозділу описаний процес створення мультидисциплінарної команди для реалізації проєкту бінарних занять з дітьми раннього віку. Ми намагалися описати власний досвід з опорою на провідні психологічні теорії.

Рис. 3. Лекція для вихователів ЗДО

Лекція для вихователів ЗДО № 63 була проведена на щотижневих настановних зборах в два етапи та включав в себе висвітлення таких питань:

1. Формування мультидисциплінарної команди для проведення бінарних занять.
2. Специфіка проведення бінарних занять у парі вихователь-психолог в групі дітей раннього віку.
3. Психологічні особливості дітей раннього віку та розвиток психічних процесів під час проведення бінарних занять.
4. Розвиток сенсорних навичок в дітей раннього віку під час бінарних занять.

Формування мультидисциплінарної команди для проведення бінарних занять

Для реалізації проєкту бінарних занять та для забезпечення різнобічного розвитку дітей раннього віку нам необхідно залучити до проєкту таких фахівців як вихователь, психолог, логопед та методист дошкільного закладу. Оскільки ці фахівці мають свої специфічні завдання, погляди на розвиток дитини, ми пропонуємо сформувати мультидисциплінарну команду.

Мультидисциплінарною командою називають групу фахівців різних спеціальностей, однодумців, об'єднаних спільними цілями, яким притаманні узгодженість цілей та чіткість поставлених завдань, певні функції, розподіл ролей та відповідальності. Перевага роботи такої команди полягає у тому, що дитина не повинна відвідувати кілька однопрофільних закладів, а може одержати всі необхідні послуги «в одній групі». На додаток до цього, перевагою виступає цілісний характер послуг, оскільки, працюючи разом, члени мультидисциплінарної команди узгоджують свої підходи, виробляють спільну стратегію, раціонально розприділяють ролі та функції.

Мультидисциплінарний підхід добре зарекомендував себе в інклюзивній освіті та в наданні соціальних послуг. Діє він через взаємопроникненість цілей та задач. Цей підхід дозволяє одночасно вирішити багато проблем, пов'язаних з розвитком дитини. Нам видається доцільним застосувати ефективний підхід з надання соціальних послуг для розвитку звичайних дітей, оскільки проблеми розвитку дитини раннього віку охоплюють як педагогічну так і психологічну специфіку, до того ж ми маємо змогу вирішити ще й логопедичні питання. Дошкільна освіта за своєю суттю теж є соціальною послугою, що надає держава батькам дітей, цей факт також свідчить на користь застосування мультидисциплінарного підходу [24].

Метою запровадження мультидисциплінарного підходу є:

– забезпечення доступності до послуг спеціаліста без відриву від навчально виховного процесу (логопеда, психолога, вихователя, методиста);

– розширення спектру освітніх послуг, які здійснювалися в звичних для дітей умовах групи (психолог – психологічний супровід; вихователь – навчання та виховання; логопед – мовна діагностика та мовний розвиток; методист – загальна міждисциплінарна інтеграція наук та встановлення граничних навантажень на дитину раннього віку);

– більш якісне засвоєння дітьми раннього віку навчально-виховної програми «Дитина» у розділі «Ранній вік»;

– наближення вітчизняних стандартів освіти до європейських.

Співпраця професіоналів у мультидисциплінарній команді складніша, ніж це може здатися на перший погляд. Варто враховувати негативні чинники, що можуть впливати на роботу мультидисциплінарної команди, серед них:

– недостатнє розуміння одним професіоналом ролі інших професій. Цей недолік ми пропонуємо нівелювати через чітке розділення функцій, яке ми описали в попередньому розділі;

– поганий зв'язок внаслідок відмінності професійних мов, використання різних понять для опису однакових речей. Цю проблему знімає визначення основних педагогічних та психологічних понять (дивись теоретичний розділ «Від бінарності до дуальності»);

– недостатня підтримка керівництвом спільної роботи та співробітництва. Проблема вирішується через залучення керівництва до спільної роботи, запрошення його на оглядини декількох занять;

– брак відкритості та відсутність бажання пояснювати свої професійні погляди. Пропонуємо вирішити цю проблему через спільну діяльність з групою дітей;

– невміння слухати інших і віддавати перевагу потребам клієнта перед професійною самовпевненістю. Пропонуємо запобігти подібній ситуації завдяки налагодженню співпраці до роботи з дітьми. Це може бути планування, пілотні заняття, попереднє узгодження дій;

– небажання приділити час ознайомленню з поглядами інших, щоб зрозуміти розходження в думках. Як і попередню перешкоду, пропонуємо її запобігти через виконання попередньої підготовчої роботи [50].

Отже, розділяємо ролі в нашій міждисциплінарній команді наступним чином:

– психолог-вихователь – планування бінарних занять, проведення бінарних занять, оцінка якості бінарних занять, забезпечення психологічного супроводу дітей;

– методист – розробка критеріїв педагогічного моніторингу, методична підтримка, визначення гранично допустимих навантажень на дітей раннього віку;

– логопед – діагностика мови, вправи з розвитку мови і, оскільки в нас вихователь логопед, то здійснення педагогічного моніторингу.

Після проведення засідання в форматі мультидисциплінарної команди, ми визнали за доцільне включення в групи ще одного психолога – для психологічного аналізу заняття зі сторони.

Специфіка проведення бінарних занять у парі вихователь-психолог в групі дітей раннього віку

Перш ніж перейти до реалізації проєкту бінарного заняття, проаналізувавши теоретичні аспекти підготовки до бінарних занять, нам необхідно перейти до аналізу методичних аспектів бінарних занять.

Бінарні заняття – це спарені, або здвоєнні заняття з по одній лінії розвитку (Дидактика). Бінарне заняття, як і звичайне заняття, повинно мати свою структуру та бути залежним від змісту програми. Такою програмою в ЗДО № 63 «Казка» є програма «Дитина». Вихователь намічає програмний зміст, який повинен бути реалізований під час занять. Психолог вирішує, який психологічний процес можна вдосконалити та діагностувати під час реалізації бінарного заняття [2].

Бінарні заняття мають свою структуру, яка повинна бути визначена змістом програми і специфікою віку дітей, про що ми поговоримо нижче. При аналізі будь-якого заняття виявляють його основні частини, які нерозривно пов'язані загальним змістом, а саме початок заняття, хід заняття, психогімнастика та закінчення заняття.

Початок заняття передбачає безпосередню організацію дітей. На цьому етапі необхідно активізувати увагу дітей раннього віку на майбутню діяльність, вмотивувати їх до виконання завдання шляхом створення інтриги та пробудження інтересу. Залучити до діяльності дітей раннього віку можна створенням у них відповідного настрою. На цьому етапі доцільно розкрити навчальне завдання, активно використовуючи при цьому пояснення та взірці, вербальну поетапну інструкцію до дій. На основі цього в дитини раннього віку повинен виникнути план дій стосовно майбутньої діяльності. Для зацікавлення дітей раннього віку майбутньої діяльністю активно використовується сюрпризний момент на початку заняття. Під сюрпризним моментом ми розуміємо експозицію, потрапляння в драматичну ситуацію, що сприяє зав'язці сюжету занять (Віктор Слободчик «Суперечливість підходів до організації занять»). Цей етап заняття доцільно доручити педагогу. Психолог під час сюрпризного моменту оцінює настрій дітей та розділяє їх по підгрупах.

Хід заняття – це процес безпосередньої реалізації плану заняття, самостійна розумова або практична діяльність дітей. Під час бінарних занять цей етап доцільно розділити на дві частини, де перша це дидактична гра, друга – самостійна робота дітей. Завданням дидактичної гри є засвоєння вмінь, знань, набутті навичок в процесі виконання учбових завдань. Специфіка бінарного заняття полягає в тому, що на даному етапі група дітей ділиться по підгрупах, і вже у підгрупах вони виконують навчальні завдання. Однією з підгруп керує психолог, іншою вихователь, після психогімнастики вони міняються підгрупами.

Оскільки в нас група дітей раннього віку, то доцільно, щоб вони виконували завдання разом із дорослим. Розділення дітей на підгрупи повинно забезпечувати індивідуалізацію у виконанні завдань за рівнем розвитку психічних процесів, темпом сприйняття та вже наявним рівнем вмінь та навичок. При реалізації цього етапу слід пам'ятати, що мінімальна допомога надається дітям, які швидко та легко запам'ятовують завдання, уважні та гарно можуть діяти за взірцем, для того, щоб вони почали виконувати завдання, їм достатньо вербальної інструкції. Для стимулювання їх роботи достатнім буде схвалення. Цей етап реалізують психолог спільно з педагогом у підгрупах.

З другою підгрупою необхідно діяти разом, розбивати завдання на більш мілкі етапи, діяти разом з дітьми, постійно стимулюючи їх активність. На початку більш слабку групу ми пропонуємо брати психологу. Потім психолог та педагог міняються групами.

Психогімнастика – це сукупність спеціальних вправ, що направлені на розвиток та корекцію пізнавальної та емоційної сфери особистості дитини.

Основними завданнями психогімнастики є:

- навчити дітей раннього віку елементарним способам руху;
- сприяти тому, щоб діти через рухову активність проявляли свої емоції та почуття;
- навчити дітей раннього віку елементарним способам саморегуляції.

Загальним завданням психогімнастики є збереження та зміцнення психічного та фізичного здоров'я дітей раннього віку та профілактика емоційних розладів. Психогімнастика сприяє тому, що діти легше знаходять спільну мову між собою та більш відкрито виражають свої почуття, виробляють позитивні риси характеру та звільняються від психічного навантаження, яке виникає під час занять. Психогімнастика може носити спеціальний та загальний характер. При корекційній роботі вона допомагає дітям позбутися фобій, страху навчання, порушень,

пов'язаних з нетриманням сечі та калу, порушень емоційної сфери, складності поведінки та характеру, порушень психомоторики. Загальна психогімнастика направлена на профілактику вищеописаних девіацій та покликана служити зняттю навантаження з дитячої психіки [60].

Заняття по психогімнастиці можуть бути реалізовані в рухливих іграх, вільному та тематичному малюванні, прослуховуванні музики та використання елементів драматизації. Виходячи з того, що нами для бінарних були обрані діти раннього віку, ми вважаємо, що доцільно використовувати рухливі ігри, дихальні вправи та елементи драматизації. Музика та малювання нами не використовувалось, оскільки це створює додаткове емоційне навантаження та суперечить тим цілям, які ми зазначили вище. Даємо орієнтовну схему занять по психогімнастиці:

I фаза: мімічні та пантомімічні етюди. Мета фази – тілесно відобразити окремі емоційні стани, синтезувати психічний стан з тілесним.

II фаза: етюди та ігри на вираження окремих рис характеру та емоцій. Мета фази – виразне зображення почуттів, зняття емоційного навантаження.

III фаза: етюди та ігри що мають психотерапевтичну спрямованість, на групу дітей раннього віку. Мета фази – створення позитивної атмосфери та підтримка позитивного ставлення дітей раннього віку.

IV фаза: психомязове тренування. Мета фази – емоційне розслаблення, створення бажаного настрою, вмотивування на подальшу роботу.

Між II та III фазою за потребою робиться перерва, дітям дається змога просто побігати. Доцільно, щоб комплекс психогімнастичних вправ проводив працівник психологічної служби. Зважаючи на стан дітей та на попередню роботу з ними, він комбінував кількість вправ та тривалість занять залежно від ситуації Головною вимогою до психогімнастики є така: вона

служить для розслаблення дітей раннього віку і ні в якому випадку не повинна служити додатковим навантаження [60].

Закінчення заняття – це етап, присвячений підведенню підсумків та оцінці результатів навчальної діяльності дітей. Якість отриманого результату залежить від розвитку вмінь та навичок кожної окремо взятої дитини, розвитку її психічних процесів. Зробити підсумок заняття всієї групи та узагальнити здобутки дітей ми пропонуємо вихователю. Психолог повинен подякувати дітям за участь та зробити «комплімент» кожному. Наведемо приклад з практики. У групі, де ми проводили бінарне заняття, була дівчинка Аріна, на момент впровадження проєкту їй було 2,2 роки. На перших заняттях вона майже не приймала участі в спільній діяльності групи. Але після кожного заняття психолог їй хвалив за уважність до нашої спільної діяльності. Десь на третьому занятті ця дитина почала брати посильну участь в наших заняттях.

Психологічні особливості дітей раннього віку та розвиток психічних процесів під час проведення бінарних занять

В цьому питанні ми розкриємо проблему розвитку психічних процесів дітей раннього віку та розвиток їхньої особистості, торкнемося питання сприяння психічного розвитку дітей раннього віку на бінарних заняттях.

Увага її роль полягає у забезпеченні психічних процесів пізнавальних, емоційних, вольових, вона забезпечує успішну роботу свідомості. Увага є опорним психічним процесом для реалізації бінарних занять, тому перейдемо до розгляду особливостей функціонування уваги в дітей раннього віку. Серед них виділяють:

- нетривалість зосередження, схильність до значних коливань. Протягом короткого часу діти неодноразово переходять від одного виду діяльності до іншого, по кілька разів змінюючи свій задум;
- піддатливість зовнішнім впливам. Навіть незначний сторонній показник відволікає увагу дитини від діяльності;

– увага залежить від цікавості занять, в середньому дитина раннього віку може витримати 5 хвилин;

– неспроможність переключення на власний розсуд з одного об'єкту на інший через відсутність довільної регуляції;

– залежність від віку дітей, чим молодша дитина, тим менше вона може зосередитися на словах дорослого, увагу привертають яскраві, привабливі предмети, слова лише супроводжують їх. Оскільки в нас діти раннього віку, то їх психічний розвиток визначають в місяцях;

– слабкий розподіл уваги (неможливість одночасно виконувати два або більше видів діяльності), невеликий обсяг (неспроможність утримувати багато об'єктів в ментальному полі за короткі проміжки часу).

Отже, виходячи з характеристик уваги на бінарних заняттях, повинні бути цікаві та відповідні вікові дітей завдання. Тривалість одного виду діяльності не повинна перевищувати 5 хвилин. На заняттях доцільно використовувати яскраві привабливі предмети.

Відчуття – це психічний процес відображення окремих властивостей предметів, якостей предметів та явищ об'єктивного світу, а також внутрішнього стану організму при безпосередньому впливі на рецептори. Як і увага, відчуття дитини раннього віку мають свої особливості, серед них:

1. Починаючи з двох років дитина починає розрізняти не тільки основні кольори, а і відтінки. З кольорів це червоний, синій, зелений, жовтий; до них після двох років додаються проміжні тони: помаранчевий, блакитний та фіолетовий. Нашим завданням є прив'язка кольорів до конкретної назви. Висловлюючись термінологією І. Павлова, перехід від безпосереднього відчуття (першої сигнальної системи) до символічного замінника (слова, другої сигнальної системи).

2. Активного розвитку зазнає і слухова чутливість. Дитина раннього віку вже впізнає всі звуки рідної мови та може відрізнити слова, тональність слів та гучність голосу. Активно розвивається здатність розпізнавати висоту звуку.

3. В ранньому дитинстві удосконалюються кінестетичні та тактильні відчуття, прикладом цього є розпізнавання дитиною ваги предмета. Можливість дитини раннього віку відчувати предмет на дотик (шершавий, плоский, м'який), розпізнання предметів за форму на дотик (круглий, квадратний, довгий, тонкий);

4. Розвивається в ранньому дитинстві і здатність розрізняти запахи та смаки. Розвиток цієї групи відчуттів починається з контрастних об'єктів: солодке-солоне, гірке-гостре.

Завданням бінарних занять в розвитку відчуттів є розрізнення дитиною кольорів та відтінків, реагування на вербальну інструкцію психолога та вихователя, вміння користуватися не безпосереднім предметом, а його замінником.

Сприймання – цілісне відображення предметів, ситуацій, явищ об'єктивного світу у процесі їх безпосереднього впливу на органи чуття. Діти раннього віку мають такі особливості сприймання:

1. Для того щоб почати сприймати предмет дитині раннього віку, необхідно залучити до роботи з ним якомога більше аналізаторів. Тобто дитина раннього віку сприймає предмет через очі, руки та дотик.

2. Сприйманняю притаманна така послідовність розвитку: спочатку дитина починає активно діяти з предметом, потім сприймання поєднується з практичною дією: дитина діє з предметом та описує його. І тільки після проходження цих стадій настає безпосереднє сприймання.

3. В дитини раннього віку процес сприймання відбувається через систему рецептивних дій (структурні одиниці процесу сприймання у людини, які забезпечують свідоме перетворення сенсорної інформації, що забезпечує побудову образу, адекватного предметного світу).

4. Сприймання дітей раннього віку розвивається через активні дії з предметами та через ігри-маніпуляції.

5. Розвиток сприймання в дитини раннього віку відбувається через засвоєння сенсорних еталонів.

Виділивши основні особливості сприймання, цілком зрозуміло, що для розвитку цього психічного процесу цілком необхідно, щоб дитина раннього віку на бінарних заняттях мала змогу маніпулювати дидактичним матеріалом.

Мислення – процес опосередкованого і узагальненого пізнання людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх істотних властивостях, зв'язках і відношеннях. Основи мислення формуються в ранньому дитинстві на базі наочно-дійового розвивається наочно-образне мислення, дитина раннього віку робить перші узагальнення, користуючись попереднім досвідом взаємодії з предметами. Ми виділили такі особливості функціонування мислення в ранньому віці:

1. Мислення дітей раннього віку розвивається завдяки практичній діяльності з предметами навколишнього світу.

2. Розвиток узагальнення, порівняння, причинно-наслідкових зв'язків тісно пов'язаний з розвитком мови дитини, її пасивним та активним словником.

3. Для розвитку мислення дитини їй необхідно давати просту інструкцію до дій. Вона повинна бути не обтяжена словами. Якщо дитина раннього віку не зрозуміла її, доцільно зробити інструкцію простішою.

4. Дитина раннього віку інтеріоризує спільну діяльність з дорослим у свій внутрішній план. Тобто те, що ви робили з нею разом, через деякий час доцільно дати на самостійну роботу. Завдяки цьому ми маємо змогу перевірити, чи утворилися в психіці дитини новоутворення.

Розвиток мислення дитини раннього віку на бінарних заняттях відбувається завдяки стимулюванню мови вихованців, спільній діяльності з ними та активних дослідницьких діях самих дітей. При побудові структури заняття вищенаведені компоненти бажано враховувати.

Пам'ять – психічний процес запам'ятовування, збереження, відтворення та забування людиною власного досвіду. В енциклопедії «Освіта від А до Я» пам'ять названа провідним психічним процесом, який є необхідним людині для

здобуття освіти. Ми частково приймаємо цю тезу і розглянемо цей психічний процес більш детально. Поясню нашу точку зору: від пам'яті залежить розширення кругозору, оволодіння знаннями, навичками і вміннями, ускладнення дитячої діяльності. І ми цілком згодні, що пам'ять є базовим необхідним процесом для навчання та виховання дітей будь-якого віку та дорослих. Але завданням, проголошеним в освіті 21 століття в Україні, є виховання та навчання усестороннє розвиненої особистості. Виконання цієї шляхетної мети неможливо здійснити лише на основі пам'яті, для сучасної освіти – дошкільної, шкільної, вищої – є недостатнім відтворення фактів, ідей, формул. Сучасна людина перетворює світ, як матеріальний, так і ментальний, а для творчого перетворення дійсності самої пам'яті недостатньо, нам необхідно залучити до цього всі психічні процеси, і ключову роль в цьому доручити мисленню. Після невеликого відступу від теми, повернемося до аналізу пам'яті дитини раннього віку.

Отже, ключовими особливостями цього психічного процесу в ранньому віці є:

1. У дитини раннього віку домінують мимовільні процеси запам'ятовування, краще запам'ятовуються цікаві події, емоційні образи.

2. Довільне запам'ятовування дитини раннього віку доцільно розвивати через вивчення віршів короткого змісту.

3. Для розвитку пам'яті дітей раннього віку доцільно використовувати повторення, слів, дій, інструкцій.

4. Проводячи заняття з дітьми раннього віку, потрібно пам'ятати, що джерелом їхньої пам'яті є інтерес до заняття.

5. В теоретичній роботі Л. Божович, присвяченій розвитку та становленню особистості дітей, наголошується на тому, що яскраві емоційні враження, які запам'ятала дитина, з часом трансформуються в мотив.

Отже, для того щоб діти запам'ятовували те, що відбулося на бінарних заняттях, особливу увагу треба приділити сюрпризному моменту на початку та характеру подачі матеріалу. Краще запам'ятовується матеріал поданий відповідним голосом та з доцільним емоційним забарвленням.

Уява – психічний процес створення людиною уявлень, які в дійсності нею не сприймалися. Уява дитини розвивається поступово з набуттям нею досвіду. Усі образи уяви, якими б вони не були, ґрунтуються на уявленнях і враженнях, які людина отримує у реальному житті. В ранньому віці уява має такі особливості:

1. Уява розвивається в процесі набуття досвіду, через прослуховування казок, перегляд мультфільмів, розуміння сюжетної частини заняття.

2. Уява дитини раннього віку має мимовільний характер. Діти фантазують постійно, поштовхом до фантазування може послужити асоціація, емоційний стан, або навіть просто вільний час.

3. Уява дитини раннього віку завжди супроводжує його пізнавальну активність. Пізнаючи світ, діти без зупинки доповнюють об'єктивні знання власними фантазіями.

4. Уява як психічний процес є ключовим процесом для дитячої гри. Через уяву реалізується потреба у грі.

Підсумовуючи короткий нарис про уяву дитини раннього віку, дозволю собі поділитися досвідом заміни вихователя в ясельній групі. Я не пам'ятаю жодного дня, який би пройшов без «активного втручання» уяви дітей у навчально-виховний процес. Коли я заповнював журнал відвідування, діти раннього віку сформували зі стільців паровозик, та коли я закінчив, він вже набирав швидкість.

Емоції – психічні стани і процеси, вираженні у формі безпосереднього переживання ставлення людини до світу. Емоції виникли як засіб, що дає змогу живим організмам визначати біологічну значущість зовнішніх впливів та внутрішніх станів. Це узагальнена чуттєва реакція у відповідь на сигнали, які зумовлюють зміни у фізіології організму – у свідомості людини емоції постають, як переживання. Всьому періоду дошкільного дитинства притаманний бурхливий емоційний фон.

Особливості емоцій дитини раннього віку такі:

1. Швидкоплинність – одна емоційна реакція швидко змінює іншу.
2. Безпосередність – дитина раннього віку не вміє стримувати свої емоції. Якщо вже щось сталося, можна побачити весь спектр емоцій.
3. Відсутність логіки емоцій – дитина швидко переходить від сміху до плачу і навпаки. Як правило, сама дитина не визнає себе причиною своїх емоцій.
4. Бурхливі емоції викликає новий яскравий об'єкт, який привертає увагу дітей раннього віку.

Отже, для побудови проєкту бінарних занять цілком необхідно враховувати емоційні особливості дітей раннього віку. Бажано, щоб сюрпризний момент був емоційно насиченим та цікавим. Від цього залежить як пройде заняття в цілому. Корегування емоційного стану дітей раннього віку доцільно здійснювати засобами психогімнастики, на яку ми звернули увагу у попередньому питанні.

Почуття – форма відображення дійсності, у якій виявляється ставлення людини до предметів і явищ, які вона пізнає і змінює відповідно до своїх потреб. Почуття дитини раннього віку є, на нашу думку, достатньо вивченими в психологічній теорії та практиці. Ми пропонуємо роздивитися почуття дитини раннього віку під кутом зору теорії прив'язаності. Теоретично теорію прив'язаності обґрунтував Дж. Боубі. Ми не будемо давати теорію в цілому, виберемо лише постулати, які нам будуть корисні для роботи з дітьми раннього віку. Серед них саме поняття прив'язаності – емоційний зв'язок, який формується між дитиною та його мамою, або тим, хто піклується про дитину. Цей перший зв'язок звичайно характеризується сильною взаємозалежністю, інтенсивними взаємними почуттями та життєво важливими емоційними зв'язками [54].

За моїми спостереженнями в яслах, коли мати відає дитину, будучи сама знервованою та поспішаючи, це негативно впливає

на дитину, вона часто плаче та згадує матір. Якщо в матері з дитиною вироблений чіткій ритуал прощання («Ти мені помахаш через віконечко, в мене робота, і в тебе робота»), дитина спокійна та готова працювати. І, останній варіант, який я собі дозволив назвати «невротичний ритуал», який характеризується постійним поверненням знервованої матері до дитини, вона ніби пішла, але через декілька хвилин повертається та знову починає обнімати дитину, ніби відчуває провину за те, що віддає її до садочка. Які ж наслідки має така поведінка? Дитина психологічно заражається невпевненістю від матері та страждає протягом всього дня, страждання йдуть по фазам. На підтвердження наших слів рекомендую ознайомитись з механізмом психологічного зараження та механізмом функціонування психологічного симбіозу, також значний вплив має наслідування.

Наступним не менш важливим постулатом теорії прив'язаності є поняття про те, що дитина використовує матір як надійну базу для пізнання світу. Якщо з матір'ю встановлений надійний емоційний зв'язок, дитина готова без страху досліджувати навколишній світ. При вступі до дитячого садка діти раннього віку переживають втрату емоційного зв'язку з матір'ю, тому для нормального функціонування групи раннього віку є надзвичайно важливим, щоб вихованці встановили такий зв'язок з вихователем. Така мета може бути реалізована через особистісно-зорієнтований підхід, на цьому, в принципі, і наполягає Закон «Про дошкільну освіту». Реалізувати його в бінарних заняттях ми пропонуємо через анкетування та залучення психолога, що дасть змогу дорослим приділити більше необхідної уваги дітям.

Останнє, на що ми хочемо звернути увагу при роботі з почуттями дітьми раннього віку, це те, що будь-яку освітньо-виховної роботу з дітьми слід починати з батьків. Майже всі почуття дітей раннього віку детерміновані попереднім досвідом життя в сім'ї. Ця думка не є особисто нашою [46].

Воля – властивість психіки, регуляція і організація людиною своєї поведінки, діяльності (внутрішніх та зовнішніх дій), спрямованих на подолання труднощів при досягненні мети. Передумови волі формуються з виникнення перших цілеспрямованих дій (хапальні рухи, предметні дії) в поєднанні з мовленням.

Від цього психічного процесу залежить вміння керувати емоціями, бажаннями, потребами та намірами. Мимовільна поведінка базується на звичках і регулюється ситуацією, а довільна здійснюється всупереч звичкам і пов'язана з вольовими зусиллями. Індикатором вольової поведінки, який можна безпосередньо спостерігати в дітей раннього віку, є довільна поведінка. Розвиток довільної поведінки відбувається за допомогою процесу наслідування дорослого.

Процес розвитку волі дітей раннього віку включає такі етапи:

1. Попереднє орієнтування. У результаті спостереження за діями дорослого та інших дітей у вихованця формується образ необхідних дій.

2. Здійснення показаних малюку рухів та доведення їх до певної досконалості.

Успішність засвоєння довільних дій залежить від їх усвідомлення. Під час бінарних занять для розвитку вольових процесів дітей раннього віку нам необхідно виконувати низку вимог: давати дитині раннього віку зразок поведінки, що ми від неї очікуємо, тобто на початку завдання виконати це завдання самим; давати просту та зрозумілу інструкцію до дій, яка буде сприяти постановці мети та створенню дитиною внутрішнього образу дій; ні в якому випадку не переривати цілеспрямовану діяльність дитини, навіть якщо час занять вже вичерпано, це може негативно відбитися на розвитку її довільної діяльності; дати змогу дітям виконувати поставлені нами завдання у своєму темпі.

Ми з вами розглянули особливості психічних процесів дітей раннього віку та шляхи їх вдосконалення під час бінарних занять.

Інформація була подана стисло та в контексті нашої теми, оскільки більш ширше та детальніше можна прочитати в будь-якому підручнику з вікової та педагогічної психології, посилання на які ви знайдете в кінці розділу. Розглянувши психічні процеси дитини раннього віку, які вдосконалюються в процесі навчання, ми перейдемо до розгляду особистості дитини раннього віку, яка вдосконалюється в процесі виховання.

Особистість – людина, яка досягла певного рівня психічного розвитку, у якої склалися власні погляди на оточення, певний рівень саморозуміння, яка набула структури психічних процесів і властивостей. Виходячи з визначення, дитина раннього віку, потрапляючи в дитячий садок, проходить етапи становлення власної особистості. Надійним шляхом відстеження розвитку особистості є набуття нею цінностей та ставлень до оточуючої дійсності та до самої себе. Термін «оточуюча дійсність» слід сприймати в якомога ширшому змісті, під ним ми маємо на увазі культуру, людські стосунки, живу та неживу природу, систему ставлень до себе. Так, розглянемо процес набуття дитиною раннього віку цінностей та ставлень під час бінарних занять:

1. Формування цінностей – процес багатогранний та складний. Встановлено, що специфічність усвідомлення об'єктів соціальної дійсності як цінностей передбачає наявність для цього особливих психологічних механізмів. Цінності в ранньому дитинстві формуються через почуття та емоції. Дитина раннього віку може персоніфікувати об'єкт неживої природи та наділити його здатністю відчувати. Через механізм персоніфікації вихованець починає оцінювати об'єкт як живий та відповідним чином до нього ставитися. Загальнолюдські цінності, дещо в узагальненій формі, передаються дитині раннього віку через казки та оповідання. Важливою передумовою формування цінностей дітей раннього віку є їх попереднє виховання в сім'ї. Сім'я служить основним джерелом цінностей дитини. Під час бінарних занять вихователь та психолог можуть спостерігати ті цінності, які вже набула дитина (чи вміє вона діяти разом з

іншими дітьми, чекати на свою чергу, чи шанобливо відноситься до дорослих) та скоригувати прогалини сімейного виховання. Способом коригування цінностей під час бінарних занять в парі психолог-педагог є взаємостосунки, що виникають в парах вихователь-діти, психолог-діти, вихователь-психолог, остання пара є для дітей взірцем дорослих стосунків. Механізмом передачі цінностей також називають наслідування, соціалізацію, навчання, та виховання.

2. Формування ставлень. В. Мясіщев під ставленням розумів свідомий, вибірковий, заснований на досвіді зв'язок індивіда з різними сторонами об'єктивної дійсності, який проявляє себе у діях, реакціях та переживаннях. Ставлення в психології має трьохкомпонентну структуру. Серед цих компонентів виділяють емоційний, когнітивний, поведінковий. Безпосередньому спостереженню піддається тільки поведінковий компонент ставлень. Але, на нашу думку, в дітей раннього віку активно розвивається емоційний компонент ставлення, який і дає безпосередні поведінкові реакції. Для належного розвитку емоційного компоненту ставлення на бінарних згаюваннях ми пропонуємо психогімнастику, спільну діяльність дітей у групах над поставленим завданням та залучення дітей до допомоги дорослому. На нашу думку, виконання таких задач буде сприяти формуванню емоційно-ціннісного ставлення до світу.

Звичайно, і цінності, і ставлення дитина формує в процесі спільної діяльності з дорослим. Кожний вид діяльності є закономірним для певного віку, для раннього дитинства провідним видом діяльності є предметна гра. Психічний розвиток особистості відбувається через набуття новоутворень, проходження криз розвитку та виникненням сенситивних періодів. Для дитини раннього віку є характерною криза самосвідомості «Я сам» [33].

Підсумовуючи, хочемо додати, що підходів до особистості, як і її визначень, дуже багато. Кожна психологічна школа та навіть окремі вчені дають власне визначення особистості та

власну теорію її розвитку. Нам, практикам, необхідно знати чіткі критерії розвитку особистості для того, щоб направити свої зусилля на їх формування. Програма «Дитина» пропонує визначати розвиток особистості через провідну потребу, новоутворення та провідну діяльність. Тому ці категорії і не були включені до огляду, їх я виношу на самостійне ознайомлення. До вищезазначених критеріїв розвитку особистості я додаю два цілком зрозумілих параметра – це цінності та ставлення.

Розвиток сенсорних навичок в дітей раннього віку під час бінарних занять

Сенсорний розвиток дитини – це розвиток її сприйняття та формування уявлень про зовнішні властивості предметів: їхні форми, кольори, величини, положення в просторі, а також аромати, смаки тощо. Значення сенсорного виховання в ранньому та дошкільному віці важко переоцінити. Оскільки саме цей вік є найбільш сенситивним для вдосконалення органів чуття, накопичення уявлень про навколишній світ. Розробниками сенсорного виховання в педагогічній думці є Ф. Фребель, М. Монтессорі, Ж. Декролі, С. Русова та психологи О. Запорожець, Ж. Піаже.

Для реалізації бінарних занять доцільно поєднати уявлення М. Монтессорі про розвивальне середовище та Ж. Піаже про ієрархію формування мислених дій.

Змістом сенсорного виховання є коло властивостей і якостей предметів і явищ, які повинна освоїти дитина; він визначається різноманіттям як особливостей навколишнього віту, так і видів діяльності. Думаю, для всіх є зрозуміла теза про те, що сенсорний розвиток дітей раннього віку реалізується через їхню пізнавальну активність. На відміну від спонтанної гри, де дитина займається чим хоче, бінарні заняття проводяться в формі цілеспрямованої гри, де діти пізнають якості предметів дійсності за темами.

Метою сенсорного виховання є формування сенсорних здібностей у дітей на основі накопичення уявлень про колір,

форму, величину предмета. Сенсорне виховання сприяє формуванню в дитини узагальнених знань, умінь, що забезпечать їй вільне орієнтування у світі, який вона пізнає. Сенсорне виховання є початковою ланкою розумового розвитку дошкільника. Швейцарський вчений Ж. Піаже виділив сенсомоторний інтелект як початкову ланку розвитку інтелекту.

Завданням сенсорного розвитку дітей раннього віку є:

- соціалізація дитини;
- ознайомлення з сенсорними еталонами;
- пізнавальний розвиток;
- розвиток дрібної моторики;
- розвиток загальної моторики;
- розвиток усіх психічних процесів;
- формування наочних уявлень про предмети та явища дійсності.

Розглянемо способи реалізації вищезазначених завдань на бінарних заняттях.

Соціалізація – це процес та результат засвоєння та активного відтворення індивідом соціального досвіду, який відбувається в спілкуванні та діяльності. Соціалізація дітей раннього віку відбувається на бінарних заняттях завдяки спілкуванню між такими парами людей, як вихователь-діти, діти-діти, психолог-діти, психолог-батьки та вихователь-батьки. Розглянемо більш детально кожен з них.

1. В спілкуванні вихователь-діти процес соціалізації відбувається шляхом передачі культурного досвіду, ставлень та цінностей від педагога до дитини. Цей процес є опосередкованим через діяльність, навчання та виховання, яке здійснюється через дитячу гру.

2. У взаємодії діти-діти вихованці обмінюються цінностями та ставленнями, які вони набули у сім'ї. Наприклад: «тебе вдарили – дай здачі», «маленьких потрібно жаліти та захищати», «треба грати так, щоб не заважати іншим». Таке спілкування між дітьми зумовлене не тільки впливом сімейного виховання, а і особливостями їх психічного розвитку. Діти раннього віку не

вміють ділитися іграшками, не вміють гратися разом, вони граються поряд. Все спілкування в парі діти-діти необхідно сприймати, спираючись на положення про дитячий егоїзм за Ж. Піаже. Сучасна дослідниця в галузі вікової та педагогічної психології Ю. Приходько наводить нам цікаве спостереження за дітьми раннього віку, суть якого зводиться до того, що дитині раннього віку іграшка сусіда завжди подобається більше, ніж власна [45, 46].

3. Соціалізація через взаємодію психолог-діти має свою специфіку, адже будучи спеціалістом з розвитку дитини, психолог може і повинен коригувати систему ставлень та цінностей дітей. Наголошуємо на тому, що будь-яка система ставлень та цінностей не може бути штучно розділена на гарну та погану, це умовність. Є адаптивні ставлення та цінності і ті, що заважають дитині нормально функціонувати в групі дитячого садка.

4. Опосередкований вплив на соціалізацію дитини раннього віку здійснюється виходячи з взаємодії психолог-батьки. Батьки для дитини є основними носіями цінностей та ставлень, тому будь-яку корекцію доцільно починати з вивчення цінностей та ставлень батьків. Таку думку ми можемо підтвердити тим аргументом, що сім'я є першим інститутом соціалізації дитини. І від того, як батьки дитини ставляться до психолога, залежить те, як дитина буде його сприймати.

5. Вихователь-батьки. Напевно цей тип взаємодії є найбільш потенційно успішний, оскільки наша концепція дошкільної освіти прагне поєднати суспільне та сімейне виховання. Якщо взаємодія пари вихователь-батьки ґрунтується на партнерських, довірливих стосунках, то результат виховання за логікою повинен влаштовувати і батьків, і державу. Шляхи побудови партнерських стосунків ми вбачаємо через вивчення потреб сім'ї та проведення психолого-педагогічної просвіти батьків.

Виходячи з аналізу вище написаного, соціалізація дитини раннього віку здійснюється завдяки взаємодії та спілкуванню дітей раннього віку з вищезазначеними дорослими, від якості цієї взаємодії залежить і якість соціалізації.

Сенсорні еталони – загальноприйняті зразки зовнішніх властивостей предметів. Як сенсорні еталони кольору виступають сім кольорів спектру і їх відтінки за насиченістю, як еталони форми – геометричні фігури, величини – метрична система мір і т.д. [1]. Ознайомлення з сенсорними еталонами відбувається шляхом їхнього моделювання, змішенням, ідеальними уявленнями. У ході дослідницької діяльності відбувається ніби переклад властивостей сприйнятого об'єкта на знайому дитині мову, якою і є система сенсорних еталонів.

На бінарних заняттях засвоєння сенсорних еталонів, як і формування уявлень про властивості предметів, відбувається за такими характеристиками: величиною, властивостями і відношеннями, які наділені зразки. Для цього необхідно, щоб дитина виокремила основні їх властивості, які застосовуються як еталон, і порівняла їх з властивостями конкретного предмета. Для сенсорного розвитку дітей раннього віку на бінарних заняттях використовують еталони форми, кольору, величини, довжини, кількісні відношення між предметами.

Так, еталонами форми виступають геометричні фігури, для раннього віку це круг, куля, квадрат, кубик. Для бінарних занять ми візьмемо квадрат, коло та трикутник. Під час занять необхідно, щоб кожна дитина мала взірець у руках для детального обстеження, порівняння та маніпулювання з ним. Фізіологічною основою засвоєння цього еталону є зорове та тактильне відчуття, символічним замінником безпосереднього предмету сприйняття повинно стати слово.

Еталони кольору: жовтий, зелений, синій, фіолетовий, червоний, білий. На бінарних заняттях ми візьмемо червоний, зелений, жовтий та синій. Слід пам'ятати, що колір обов'язково треба бачити при навчанні диференціації кольорів, необхідно використовувати наочність. В дидактичних іграх доцільно використовувати два типи завдань: на ціле спрямоване розрізнення кольору та на правильне їх називання. На початкових етапах вивчення та визначення кольору важливу роль відіграє використання співвідношення шляхом прикладання. Коли два

кольори прикладають один до одного, дитина бачить їх схожість або відмінність між ними.

Еталонами довжини виступають довгий та короткий. Ці сенсорні еталони ми плануємо сформувати в групі дітей раннього віку шляхом порівняння предметів при безпосередньому зоровому сприйнятті.

Для формування кількісних відношень між предметами ми будемо навчати дітей раннього віку на бінарних заняттях поняттям «багато» та «один». На бінарних заняттях ми будемо спонукати дітей раннього віку порівнювати кількість предметів, виконуючі такі умови: попередня демонстрація, самостійні дії дітей, закріплення.

Також ми плануємо навчити дітей розрізняти відношення величини «великий» та «маленький». В навчанні цьому еталону ми опираємося на тактильні та зорові відчуття. При вивченні цієї теми необхідно мати наочність та по два зразки для кожної дитини.

До огляду не потрапили: тактильні еталони (м'який, шершавий і т.п.) та слухові еталони.

При навчанні дітей раннього віку важливо враховувати, що спочатку діти вчаться добирати предмет за форму, далі за величиною, а лише потім за кольором.

При засвоєнні сенсорних еталонів важливо пам'ятати описані стадії за Л. Венгером, розглянемо їх більш детально.

До 1 року виникають «сенсомоторні протоеталони», що являють собою неусвідомлені способи виділення просторових предметів за допомогою рухів тіла та рук.

Протягом 2-3 років виникають предметні протоеталони, якими виступають конкретні предмети-мірки, що використовуються у ході практичного співвіднесення предметів за певними ознаками (на початку це форма, величина, потім колір). Уявлення про окремі знайомі предмети стають своєрідними мірками при визначенні властивостей інших предметів. Тому при проведенні бінарних занять нам необхідно мати достатню кількість сенсорних зразків для порівняння та спонукати дітей раннього віку досліджувати ці зразки.

Після 3 років у ході продуктивної діяльності виникають, власне, сенсорні еталони.

Отже, засвоєння сенсорних еталонів дітьми раннього віку на бінарних заняттях повинно відбуватися за допомогою наочності та дидактичного матеріалу, який діти матимуть змогу обстежувати та порівнювати між собою. При побудові проєкту важливо враховувати послідовність, за якими засвоюються сенсорні еталони.

Пізнавальний розвиток – це сума кількісних і якісних змін, що відбуваються в пізнавальних психічних процесах у зв'язку з віком, під впливом середовища та власного досвіду дитини. Ядром пізнавального розвитку є когнітивні можливості, потенціал яких збільшується в діяльності. Психічним фундаментом пізнавального розвитку є пізнавальні психічні процеси, до яких відносять відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, увагу. При проведенні бінарних занять в групі дітей раннього віку потрібно враховувати закономірності та вікові особливості розвитку цих процесів. Так, на думку Л. Виготського, провідним пізнавальним процесом всього дошкільного дитинства є пам'ять [6]. Оскільки вибрана нами лінія розвитку є сенсорно-пізнавальний розвиток, то опорою пізнавальної діяльності по цій лінії розвитку є відчуття та сприймання.

Важливим аспектом пізнавального розвитку дітей раннього віку є їхня самостійна дослідницька діяльність з предметами оточуючої дійсності. При організації занять необхідно добирати такий дидактичний матеріал, яким би дитина раннього віку могла легко маніпулювати. На бінарних заняттях потрібно стимулювати пізнавальну активність вихованців.

Пізнавальна активність – вид психічної активності, що проявляється у формі розгорнутої діяльності, центральним процесом якої є мислення, і характеризується допитливістю та творчим характером дій. Стимуляція пізнавальної активності на бінарних заняття повинна відбуватися шляхом привернення уваги

до дидактичного матеріалу (для цього він повинен бути яскравим), пояснення необхідності дій з ним простим ігровим сюжетом (сюрпризний момент, мотивування дітей до роботи), переходом від дій з дорослим до самостійної активності дітей (робота з підгрупами повинна включати в себе момент самостійної роботи дітей), поступовим відходом від безпосереднього сприймання до опосередкованого (наприкінці заняття вихователь узагальнює зроблене дітьми вже без наочності). Вище окресленні завдання пізнавального розвитку на бінарних заняттях буде легше виконувати при пробудженні у дітей пізнавального інтересу та з опорою на їхню пізнавальну потребу.

Пізнавальний інтерес – виразна та майже завжди усвідомлена інтелектуальна спрямованість людини на пошук нового в предметах, явищах, подіях, яка супроводжується прагненням глибше пізнати їх особливості, причини виникнення. Пізнавальний інтерес завжди емоційно забарвлений (здивування, захоплення, радість від пошуку, переживання успіху тощо), супроводжується вольовими діями [31]. Абсолютно зрозуміло, що пізнавальний інтерес виникає в дитини раннього віку на базі афективних процесів. Формувати пізнавальний інтерес дітей раннього віку на бінарних заняттях доцільно на початку. При поданні сюрпризного моменту важливо враховувати ефект зараження емоціями вихователя та психолога всієї групи дітей. Від того, як захоплено та емоційно ви почали заняття, значною мірою залежить, як воно в цілому пройде. Діти переймають ваші емоції через психологічне зараження ними та через наслідування. Якщо вам не цікаво те, що ви викладаєте, аудиторії ваших слухачів це буде не цікаво «в квадраті». Про доцільність емоційної подачі матеріалу можна дізнатися більше в книгах по педагогічній майстерності, про механізми емоційного зараження – по соціальній психології, про механізми наслідування – в теорії соціального навчіння А. Бандури.

Пізнавальна потреба цілком залежить від провідної діяльності дитини раннього віку, в ранньому віці відбувається перехід від предметної діяльності до ігрової. Для задоволення пізнавальної потреби дітей раннього віку на бінарних заняттях ми пропонуємо їм погратися з нашим дидактичним матеріалом, що об'єднує і ігрові, і предметні потреби.

Отже, під час пізнавального розвитку на бінарних заняттях в дітей раннього віку активізуються майже всі психічні процеси. Пізнавальні при виконанні учбових завдань та ефективні у вступній частині заняття. Важливою умовою пізнавального розвитку дитини раннього віку є її самостійна діяльність на бінарних заняттях. Для самостійної діяльності дітей ми повинні уникати ситуацій, коли дорослий виконує завдання за дітей та сам відповідає на поставлені ним питання.

Розвиток дрібної моторики – вміння використовувати можливості руки та пальців. В основі багатьох систем розвитку дитини раннього віку лежить розвиток дрібної моторики рук. Так, М. Ібука пропонує розвивати одночасно моторику обох рук, Ф. Фребель рекомендує малювання, ліплення та конструювання, М. Монтесорі пропонує організовувати спеціальні сенсорні куточки для дрібної моторики дітей раннього віку.

В психології піонером в дослідженні дрібної та великої моторики є Арнольд Гезелл, який шляхом спостереження описав закономірності розвитку та становлення моторних функцій дитини. На важливості моторного розвитку дитини раннього віку наполягають також суміжні науки, такі як фізіологія та біологія. Цілком зрозумілим є теза про те, що моторна активність дитини призводить до розвитку її мозку, як наслідок в нього виникають нові функції. Розвиток дрібної моторики дітей раннього віку на бінарних заняттях доцільно проводити через виконання учбових задач. Так, ми пропонуємо дітям почепити на мотузку вагончики. Чіпляти їх вони повинні з допомогою прищіпки. Така учбова задача сприяє тому, що

дитина раннього віку оволодіває можливостями свої руки, вчиться діяти використовуючи дві руки по чергову, розвиває вправність своїх пальців. Наслідком таких дій повинно стати створення нових нервових зав'язків в руховій долі кори головного мозку та синхронізація роботи півкуль, оскільки потрібно діяти двома руками. Але нас опосередковано цікавить мозок, мета, яку ми перед собою ставимо – це розвиток психічних функцій дітей раннього віку через оволодіння новими вміннями та навичками. В наступному завданні для розвитку дрібної моторики доцільно використовувати фланелограф та маленькі магніти, учбовою задачею є почепити на фланелограф вагончик. На бінарних заняттях в групі вихователь-психолог потрібно активно використовувати вищеописані типи завдань. Суть завдання може бути незмінна, мінятися може мотив (чому ми це робимо) та дидактичний матеріал (чим саме маніпулює дитина).

Отже, розвиток дрібної моторики дітей раннього віку є важливою складовою будь-якої провідної педагогічної системи. Кожне бінарне заняття в парі психолог-педагог повинно містити завдання на розвиток дрібної моторики дітей раннього віку. Від розвитку дрібної моторики залежить розвиток мозку дитини раннього віку, а, отже, і її психічний розвиток.

Розвиток загальної моторики – це розвиток вправності у використанні можливостей м'язів всього тіла. Загальна моторика піддається вдосконаленню завдяки фізичним вправам. Виходячи з особливостей фізіологічного функціонування мозку дітей раннього віку, в якого процеси збудження домінують над процесами гальмування, доцільно на бінарних заняттях ввести елементи психогімнастики. В рухові можливості дітей раннього віку входять такі рухи: біг, ходьба, стрибки на місці та в довжину, стояння на одній нозі з опорою, достатній спектр гімнастичних вправ (потягування, розтягування, нахилання). Всі ці вправи доцільно використовувати під час психогімнастичної частини занять. Але, на відміну від звичайної руховою

хвилинки для психогімнастики, під час бінарних занять є важливим те, що дитина раннього віку через рухові вправи нормалізувала свій психофізичний стан. Так, поступово поєднуючи фізичне і ментальне, в підсумку ми повинні прийти до того, що дитина раннього віку оволодіє саморегуляцією, тобто краще оволодіє своїм тілом та його можливостями, що гіпотетично підвищить її психічні можливості управління власними станами та емоціями. Така гіпотеза має своє теоретичне обґрунтування в теорії прив'язаності, оскільки, починаючи з новонародженості, малюк привертає до себе увагу локомоторними рухами, під час його дорослішання рухи вдосконалюється, з'являється можливість безпосереднього дослідження середовища через пересування в ньому. Використовуючи принцип детермінізму та розвитку, стає зрозумілим, що перші спроби малюка впливати на світ – це рухи, які з часом вдосконалюються та переростають в дослідницьку діяльність. Наступним обґрунтуванням цієї гіпотези є ідея психофізичного паралелізму, яка полягає в тому, що розвиток психічних функцій йде паралельно розвитку функціональних систем мозку, а вони розвиваються через рух.

Отже, під час проведення бінарних занять в парі психолог-вихователь доцільно вдосконалювати велику моторику на хвилинках психогімнастики шляхом поєднання фізичних вправ з техніками релаксації. Необхідно враховувати рухові та фізичні можливості дітей раннього віку.

Розвиток усіх психічних процесів

В попередньому питанні лекції ми вже розкривали поставлену вище проблему. В цьому розділі ми розкриємо способи активізації психічних процесів під час бінарних занять з сенсорного розвитку [18, 22, 55, 56]. Нижче ми даємо таблицю розвитку психічних процесів під час бінарних занять (таблиця 2).

**АРТ-ТЕРАПІЯ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ,
ЯКІ ПЕРЕЖИВАЮТЬ ТРАВМУ ВІЙНИ**

**Таблиця 2 – Розвиток психічних процесів
під час бінарних занять**

Частина заняття	Педагогічний засіб розвитку психічного процесу	Психічний процес	Психологічний засіб розвитку
<i>Початок заняття</i>	Організаційний момент	Увага	Ефект новизни
	Сюрпризний момент	Емоції – почуття	Емпатія персонофікація
	Постановка навчальних завдань	Мислення	Побудова внутрішнього плану дій
<i>Хід заняття</i>	Дидактична гра в підгрупах психолог, вихователь	Відчуття – сприймання	Перехід від безпосереднього відчуття окремих властивостей предмета до цілісного образу
	Самостійна робота дітей	Мислення – воля	Відтворення дій за зразком та по інструкції, інтеріоризація досвіду
<i>Психогімнастика</i>	Елементи рольової гри	Уява	Апеляція до минулого досвіду дітей з метою його подальшої творчої переробки
	Руховий момент	Сприйняття – відчуття	Координування своїх дій відносно простору та перешкод
	Дихальні вправи	Уява	Релаксація на основі ідентифікації себе з об'єктом не живої природи

**АРТ-ТЕРАПІЯ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ,
ЯКІ ПЕРЕЖИВАЮТЬ ТРАВМУ ВІЙНИ**

Продовження табл. 2

Частина заняття	Педагогічний засіб розвитку психічного процесу	Психічний процес	Психологічний засіб розвитку
<i>Закінчення заняття</i>	Узагальнення зробленого на занятті. Підведення підсумків	Мислення – пам'ять	Асиміляція та акомодация нового досвіду
	Формування Емоційно-ціннісного ставлення до своєї роботи	Емоції – почуття	Формування позитивної самооцінки

При використанні таблиці під час підготовки до бінарних занять потрібно зважати на те, що:

- психічні процеси дітей раннього віку працюють синхронно і не працюють ізольовано при виконанні завдання та будь-якої діяльності дитини, участь в них приймають всі психічні процеси. Таблиця є лише теоретичної моделлю та створена для ілюстрації впливу на психічні процеси педагогічного заняття;

- психічні процеси дітей раннього віку в основному мають мимовільний характер. Для активації того чи іншого психічного процесу доцільно використовувати асоціацію, психологічне зараження, створення педагогічної ситуації, рефлекс «Що таке?»;

- вищеописана теоретична модель ґрунтується на положеннях про формуюче навчання та виховання (Запорожець, Максименко) на теорію інтеріоризації та випереджаючій функції навчання на теорії діяльності, а саме на положення про те, що будь-яка психічна функція вдосконалюється в процесі діяльності.

Бінарні заняття в групі дітей раннього віку повинні сприяти вдосконаленню всіх психічних процесів вихованців ясельної групи. Доцільно, щоб вихователь та психолог активували психічні функції під час занять психолого-педагогічними засобами. Такими активаторами виступають дії, завдання та

спільна діяльність з дорослим на бінарних заняттях. Пряму дію по активації психічного процесу доцільно доручити педагогу, відстеження результату його дій доцільно доручити психологу.

Формування наочних уявлень про предмети та явища дійсності

Формування наочних уявлень в дітей раннього віку відбувається за загальними законами становлення мисленнєвої діяльності. Так, для того, щоб сформувалося наочне уявлення дитині, необхідно по експериментувати з предметом, дослідити його в свої діях. Для порівняння двох предметів ці предмети повинні бути об'єктом безпосереднього сприйняття, тобто знаходитись в полі зору дитини, а ще краще у неї в руках. Закономірності та перебіг мисленнєвих дій описав видатний швейцарський вчений Ж. Піаже. Так, становлення наочних уявлень відбувається завдяки активним діям з предметом. Поступово, поекспериментувавши з ним, дитині доцільно дати його символічний замінник («Слово»), тобто назвати предмет та описати його основні властивості, при порівнянні доцільно поєднувати власний опис з діями дитини. Тобто у дитини відбувається координація різних сенсорних систем, вона обмацує кубик – тактильна, та бачить – зорова. Під час того, як дитина грається з цим кубиком, психолог чи вихователь описує в голос основні його властивості та узагальнює, що це кубик. Така схема формування наочних уявлень відповідає віковій дитини та сприяє її розвитку. Через деякий час, при умові достатньої кількості повторення вищеописаних дій, дитина вчиться виділяти суттєві ознаки самостійно та користуватися символічними замінниками реально існуючих предметів, тобто словами власної культури до якої вона належить. Про важливість поєднання практичної діяльності дітей з мовою дорослого написано дуже багато. Я дам посилання тільки на ключову книгу, яка, на мою думку, найкраще вказує на взаємозв'язок між мовою та мисленням дитини (див. Ж. Піаже *«Мова та Мислення дитини»*). Всі наступні роботи лише вдосконалювали цей теоретичний постулат, що давно вже став аксіомою.

Отже, формування наочних уявлень дітей раннього віку на бінарних заняттях повинно відбуватися внаслідок практичних дій дітей з предметами. Дорослі ж повинні називати дії дітей, знайомити їх з суттєвими ознаками, по яким ці предмети відрізняються один від одного. При порівнянні предметів доцільно, щоб дитина використовувала дві та більше сенсорних систем. При формуванні наочних уявлень бінарний дуєт психолог-вихователь повинні підняти сприйняття дітей від безпосереднього рівня до опосередкованого. Простіше кажучи, навчити оперувати словами та поняттями, перевести дітей на вищий рівень розвитку інтелекту.

Загальний висновок.

1. При втіленні в життя проєкту бінарних занять на початку доцільно сформувати мультидисциплінарну команду, розділити між її членами ролі, функції та обов'язки. Усунення недоліків роботи міждисциплінарної команди відбувається через узгодженість їх дій та якості проходження підготовчого етапу роботи.

2. Специфіка проведення бінарних занять в парі вихователь-психолог полягає в тому, що бінарні заняття дозволяють повніше реалізовувати особистісно зорієнтований підхід та значно підвищити якість дошкільної освіти.

3. Бінарне заняття спирається на вивченні психологічних особливостей дітей раннього віку. Від наявного психолог та педагог поступово переходять до перспективного. Бінарне заняття в цілому сприяє розвитку всіх психічних процесів.

4. Розвиток сенсорних навичок на бінарних заняттях відбувається внаслідок ознайомлення дітей з сенсорними еталонами, стимулювання їх пізнавальної активності, шляхом розвитку дрібної та великої моторики.

Складання спільного плану роботи мультидисциплінарної команди та розділення обов'язків

Як зазначалося вище (Лекція для вихователів), для використання всього психолого-педагогічного потенціалу ЗДО

№ 63 нами було створено міждисциплінарну команду фахівців. Робота будь-якої міждисциплінарної команди починається з розділення обов'язків та спільного планування (обов'язки між вихователем та психологом ми розділили в попередньому розділі, дивись «Від дуальності до бінарності», але це розділення стосується загальних принципів, тут ми перейдемо до конкретики). Так, до нашої міждисциплінарної команди увійшли два вихователя ясельної групи, методист дитячого садка, два практичних психолога та дефектолог-логопед. Такий склад ми утворили, виходячи з наявних кадрів на підприємстві. Так, практичний психолог, якому ми довірили роль спостерігача, працює на посаді завідувача ЗДО. Логопед-дефектолог працює на посаді вихователя старшої групи ЗДО та у вільний час займається приватною практикою. Всього до команди увійшли: два вихователя, один методист, два психологи, один логопед. Функції вихователів будуть подібні, тому їх ми визначимо один раз, а функції психологів будуть відрізнятися один від одного, тому далі по тексту одного з них ми будемо називати психолог-спостерігач, а іншого – психолог, що приймає участь в бінарних заняттях.

Отже, визначаємо обов'язки учасників міждисциплінарної команди:

Вихователь буде відповідати за наступне:

- підготовка до бінарних занять (педагогічна частина);
- проведення бінарних занять;
- робота з підгрупами дітей на бінарних заняттях;
- проведення педагогічного моніторингу на початку та в кінці проєкту в групі, де проводяться бінарні заняття та у контрольних групах;
- допомога при створенні та підборі дидактичного матеріалу для бінарних занять;
- аналіз пілотного заняття з метою від корегування плану міждисциплінарної команди та, при потребі, корегування конспектів.

Рис. 4. Розподіл обов'язків міждисциплінарної команди

Психолог, що приймає участь в бінарних заняттях:

- координація дій всіх учасників проєкту «Бінарні заняття в групі дітей раннього віку»;
- організація роботи міждисциплінарної команди;
- складання та узгодження плану роботи міждисциплінарної команди;
- підготовка теоретичного та методичного матеріалу для проведення бінарних занять
- підбір та випробування психодіагностичної методики для аналізу розвитку дітей на початку та в кінці проєкту;
- проведення психодіагностичних процедур на початку та в кінці проєкту з залученням контрольних груп;
- проведення та обговорення пілотних бінарних занять в парі психолог-вихователь;
- безпосереднє проведення бінарних занять;
- психологічний супровід дітей раннього віку на бінарних заняттях;
- оформлення цілісної роботи з методики проведення бінарних занять;

АРТ-ТЕРАПІЯ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ, ЯКІ ПЕРЕЖИВАЮТЬ ТРАВМУ ВІЙНИ

- проведення лекції для педагогів ЗДО;
- проведення семінару для батьків ЗДО;
- створення ігор для батьків удома;
- анкетування батьків ЗДО. Психолог-спостерігач;
- спостереження за пілотними бінарними заняттями;
- аналіз бінарних занять;
- надання рекомендацій з приводу вдосконаленню роботи з дітьми раннього віку;
- заповнення журналу психологічного спостереження аналізу занять.

Методист:

- встановлення гранично допустимих навантажень на дітей раннього віку;
- допомога в доборі дидактичних ігор по лінії сенсорно-пізнавального розвитку;
- педагогічний аналіз бінарного заняття;
- надання рекомендацій щодо вдосконалення роботи з групою дітей раннього віку;
- відбір критеріїв для педагогічного моніторингу в групі дітей раннього віку.

Логопед:

- проведення попередньої та заключної мовної діагностики в групі дітей раннього віку;
- надання рекомендацій щодо розвитку мови дітей раннього віку;
- допомога в підборі методичних матеріалів та в оформленні роботи.

Розділивши обов'язки між учасниками мультидисциплінарної команди, наступним логічним кроком є написання плану роботи. До пунктів плану доцільно включити вид роботи, короткий зміст роботи, відповідальну особу, а також встановити допустимі терміни її виконання. Сама структура плану взята з планування діяльності дошкільної установи звичайного типу. До обґрунтування таких дій можемо привести такі аргументи, що в дитячому садку і так працює багато

**АРТ-ТЕРАПІЯ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ,
ЯКІ ПЕРЕЖИВАЮТЬ ТРАВМУ ВІЙНИ**

різнопрофільних спеціалістів під одним дахом і для того, щоб впорядкувати їхню роботу, пишеться річний план ЗДО (таблиця 3).

Таблиця 3 – План роботи мультидисциплінарної команди

Вид роботи	Зміст роботи	Відповідальна особа	Термін виконання
<i>Теоретичний аналіз літератури</i>	Добір та аналіз психолого-педагогічної літератури з проблематики бінарних занять	<i>Психолог:</i> Чернов А.	
<i>Просвітницька</i>	Проведення лекції для вихователів ЗДО	<i>Психолог:</i> Чернов А.	
<i>Організаційна</i>	Підбір та залучення до роботи членів мультидисциплінарної команди	<i>Психолог:</i> Чернов А.	
	Обговорення та складання спільного плану роботи з організації бінарних занять. Вибір групи для проведення бінарних занять	<i>Психолог:</i> Чернов А. <i>Методист:</i> Петрова Т. <i>Психолог:</i> Тимощук І. <i>Вихователь:</i> Багдарасян Н. <i>Вихователь:</i> Оліксеєнко О. <i>Логопед:</i> Лоншакова Л.	
<i>Методична</i>	Написання конспектів бінарних занять	<i>Методист:</i> Петрова Т. <i>Психолог:</i> Чернов А. <i>Вихователь:</i> Оліксеєнко О.	
	Підбір психодіагностичної методики для вивчення рівня розвитку дітей раннього віку	<i>Психолог:</i> Чернов А.	

**АРТ-ТЕРАПІЯ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ,
ЯКІ ПЕРЕЖИВАЮТЬ ТРАВМУ ВІЙНИ**

Продовження табл. 3

Вид роботи	Зміст роботи	Відповідальна особа	Термін виконання
	Розробка критеріїв педагогічного моніторингу та процедури діагностики	<i>Методист:</i> Петрова Т. <i>Вихователь:</i> Олексєнко О.	
<i>Освітньо-виховна</i>	Проведення пілотного бінарного заняття	<i>Психолог:</i> Чернов А. <i>Вихователь:</i> Олексєнко О.	
<i>Діагностична</i>	Психологічний аналіз заняття	<i>Психолог:</i> Тимощук І.	
	Педагогічний аналіз заняття	<i>Методист:</i> Петрова Т.В.	
<i>Методична</i>	Спільне засідання учасників міждисциплінарної команди з метою обміном попередніми враженнями.	<i>Психолог:</i> Чернов А., Тимощук І. <i>Методист:</i> Петрова Т.	
	Встановлення зв'язку між проєктом бінарних занять, Базовим компонентом та програмою «Дитина»	<i>Методист:</i> Петрова Т.	
<i>Психо-діагностична</i>	Проведення психодіагностики всіх ясельних груп ЗДО	Психолог: Чернов А.	
<i>Діагностична</i>	Проведення педагогічного моніторингу всіх груп ЗДО	<i>Вихователь:</i> Багдеросян Н.	
	Проведення логопедичної діагностики в усіх групах дитячого садка	<i>Логопед:</i> Лоншакова Л.	
<i>Методична</i>	Аналіз отриманих результатів та їх співвіднесення	Всі члени мультидисциплінарної команди	

**АРТ-ТЕРАПІЯ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ,
ЯКІ ПЕРЕЖИВАЮТЬ ТРАВМУ ВІЙНИ**

Продовження табл. 3

Вид роботи	Зміст роботи	Відповідальна особа	Термін виконання
	Написання конспектів бінарних занять	<i>Психолог:</i> Чернов А. <i>Вихователь:</i> Олексєєнко О., Багдаросян Н.	
<i>Освітньо-виховна</i>	Проведення 5-ть бінарних занять	<i>Психолог:</i> Чернов А. <i>Вихователь:</i> Багдаросян Н., Олексєєнко О.	
<i>Психо-діагностична</i>	Психодіагностика всіх ясельних груп дитячого садка	<i>Психолог:</i> Чернов А.	
<i>Діагностична</i>	Проведення педагогічного моніторингу всіх груп дитячого садка	<i>Вихователь:</i> Олексєєнко О.	
	Проведення логопедичної діагностики всіх груп дитячого садка	<i>Логопед:</i> Лоншакова Л.	
<i>Методична</i>	Аналіз та співставлення результатів психодіагностик, педагогічного моніторингу, логопедичного дослідження	Всі члени мультидисциплінарної команди	
<i>Методична</i>	Надання рекомендацій щодо аналізу та проведення бінарних занять	Психолог Тимощук І.	
	Надання педагогічних рекомендацій щодо проведення бінарних занять	<i>Методист:</i> Петрова Т.	
	Надання рекомендацій щодо розвитку мови дітей на бінарних заняттях	<i>Логопед:</i> Лоншакова Л.	

**АРТ-ТЕРАПІЯ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ,
ЯКІ ПЕРЕЖИВАЮТЬ ТРАВМУ ВІЙНИ**

Продовження табл. 3

Вид роботи	Зміст роботи	Відповідальна особа	Термін виконання
<i>Просвітницька</i>	Підготовка до семінару та проведення семінару для батьків	<i>Психолог:</i> Чернов А.	
	Створення батьківського куточка, наповнення його матеріалами	<i>Психолог:</i> Чернов А.	
<i>Діагностична</i>	Проведення анкетування «Чи відчули ви користь з бінарних занять»	<i>Психолог:</i> Чернов А.	
<i>Методична</i>	Розробка ігор вдома для батьків	Всі члени команди	
	Оформлення результатів роботи	<i>Психолог:</i> Чернов А.	

Отже, при роботі міждисциплінарної команди важливо розділити обов'язки між всіма учасниками проєкту та написати спільний план дій, в якому кожен спеціаліст буде відповідати за свою частину роботи. Зразок такого планування ми і наводимо вище.

Зв'язок бінарних занять з програмою «Дитина» та основними державними документами, Базовим компонентом

До огляду потрапили основні державні документи в сфері дошкільної освіти (Закон України «Про Освіту», Закон України «Про дошкільну освіту», Закон України «Про охорону дитинства», Конвенція про права дитини, Національна доктрина розвитку освіти в ХХІ столітті, Базовий компонент дошкільної освіти). Вибірково аналізуються листи МОН стосовно виховання та навчання дітей раннього віку. Також до огляду ми додали листи МОН, які мають той чи інший стосунок до психологічного супроводу. Встановлюється взаємозв'язок з програмою навчання та виховання «Дитина».

Традиційно будь-який огляд документів починається з основного Закону України, яким є Конституція України. Так,

Стаття 53 наголошує на тому, що: «Кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам». Це положення Конституції України має своє офіційне трактування, якщо коротко та в контексті нашої теми, то офіційне трактування, яке можна звести до таких пунктів: держава визначає освіту як пріоритетний напрям діяльності, дошкільна освіта та загально-середня освіта повинна бути безкоштовною, право на доступ до освіти може бути реалізоване кожним. Зі статті Конституції та офіційного тлумачення випливає, що держава вважає дошкільну освіту пріоритетним напрямком соціальної політики та всіляко сприяє її розвитку. Оскільки проєкт бінарних занять в групі дітей раннього віку є певною мірою інновацією, що проголошує своєю метою розвиток дітей раннього віку, поглиблення співпраці між усіма учасниками педагогічного процесу заради створення умов для всебічного розвитку дитячої особистості, ми вважаємо, що даний проєкт бінарних занять можна вважати цілком відповідним до чинного основного Закону.

Так, закон про освіту у своїй преамбулі визначає базовим завданням освіти всебічний розвиток людини, як особистості, передбачає академічну свободу педагогічних кадрів у виборі методів освіти [30], якою ми і скористалися під час проєктування бінарних занять. Стаття 6 [30] наголошує на єдності навчання виховання та розвитку. Стаття 11 [30] ставить метою дошкільної освіти цілісний розвиток дитячої особистості. Отже, закон про освіту дає основні орієнтири для визначення мети та завдань проєкту бінарних занять.

Закон України «Про дошкільну освіту». Основним завданням законодавства України про дошкільну освіту є: забезпечення прав дитини на доступність і безоплатність здобуття дошкільної освіти; забезпечення необхідних умов функціонування і розвитку системи дошкільної освіти; визначення змісту дошкільної освіти; визначення органів управління дошкільною освітою; визначення прав та обов'язків учасників навчально-виховного процесу; встановлення відповідальності за порушення законодавства про дошкільну освіту. [27]

Стаття 4, пункт 2. Дошкільна освіта – цілісний процес, спрямований на забезпечення всебічного розвитку дитини дошкільного віку відповідно до її задатків, нахилів та здібностей, індивідуальних, психічних та фізичних особливостей, культурних потреб. Оскільки фахівець психологічної служби володіє об'єктивними методиками вивчення особистості дитини, індивідуалізація процесу навчання та виховання дітей раннього віку під час бінарних занять зростає.

Стаття 4, пункт 3. Дошкільний вік є базовим етапом психологічного та соціального становлення особистості дитини. Бінарні заняття по лінії сенсорно-пізнавального розвитку покликані сформувати фундамент всієї подальшої інтелектуальної діяльності особистості дитини.

Так, в Законі України «Про дошкільну освіту» **стаття 6 «Принципи дошкільної освіти»** проголошує 7-им пунктом особистісно-зорієнтований підхід в дошкільній освіті, на ефективність реалізації якого і направлений проєкт бінарних занять. Психолог повідомляє педагогу про вікові, індивідуальні, психофізичні можливості дітей. Відповідно до даних, отриманих від психолога, вихователь формує свою стратегію педагогічного впливу на дитину.

Стаття 7 «Завдання дошкільної освіти». До них входять збереження та зміцнення фізичного та психічного здоров'я дошкільника, що передбачено нашою програмою бінарних занять, виконання вимог Базового компонента дошкільної освіти,

забезпечення соціальної адаптації та готовності продовжувати освіту. Проєкт бінарних занять опирався на вимоги Базового компонента дошкільної освіти в Україні.

Стаття 11, пункт 2, абзац 7: «Дошкільний навчальний заклад є осередком поширення серед батьків психолого-педагогічних знань про дітей дошкільного віку». Цей пункт закону був реалізований нами при створенні Батьківського куточка, проведенні семінару для батьків та розробкою ігор вдома.

Отже, проєкт бінарних занять в своїй основі спирається, в цілому, на Закон України «Про дошкільну освіту» та слугує засобом виконання окремих його статей.

Закон України «Про охорону дитинства». Цей закон визначає основні засади державної політики щодо охорони дитинства в Україні, регулює суспільні відносини у цій галузі з метою забезпечення реалізації конституційного права дітей на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток. Так, у **статті 3**, де визначаються завдання закону, зазначено, що держава бере на себе забезпечення всебічного розвитку дітей та підтримку наукових досліджень дитинства. Цим двом критеріям і відповідає проєкт бінарних занять, оскільки реалізація такого проєкту вимагає залучення всього інтелектуального потенціалу ЗДО. **Стаття 23** забезпечує залучення дитини до світової культури, сприяє її духовному та психічному розвитку. Проєкт бінарних занять покликаний сприяти виконанню цієї статті.

Конвенція про права дитини – міжнародний документ, прийнятий асамблеєю ООН, який посилює основні права дітей, серед них право на свободу, освіту та сім'ю. Документ був підписаний та ратифікований Україною. Так, в преамбулі документу проголошується право кожної дитини на особливе піклування. Проєкт бінарних занять враховує необхідність індивідуального підходу до кожної дитини. В **статті 18** проголошено, що держави-учасниці докладають всіх можливих

зусиль для допомоги батькам у вихованні дітей. В Україні для цього служить розгалужена мережа дошкільних закладів [17]. Як зазначалося вище, проєкт бінарних занять реалізується разом із батьками, відповідно до їх запитів та потреб. Отже, в цьому ми вбачаємо пряму паралель між проєктом бінарних занять і **18-ою статтею** Конвенції про права дитини.

Національна Доктрина розвитку освіти в ХХІ столітті. Цей державний документ визначає стратегію і основні напрямки розвитку освіти у першій чверті ХХІ століття. Він визначає освіту як основу розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запоруку майбутнього України. Освіта є найбільш масштабною та людиномісткою сферою українського суспільства, визначальним чинником його політичної, соціально-економічної, культурної та науковою організації. Освіта відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний і економічний потенціал народу, виховує патріота і громадянина України (**Доктрина 3**). Проєкт бінарних занять з сенсорно-пізнавального розвитку дітей раннього віка є початковою освітньою ланкою, що закладає фундамент до всього різноманіття інтелектуального розвитку дитини.

У вступі Доктрини нижче зазначено: «Освіта потребує постійного оновлення змісту та організації навчально-виховного процесу відповідно до демократичних цінностей, ринкових засад економіки, сучасних науково-технічних досягнень» (**Доктрина 3**). Бінарні заняття вносять інновацію у способи подачі матеріалу та дозволяють більше часу приділити кожній дитині, що в свою чергу призводить до демократизації процесу навчання.

В розділі Доктрини «*Мета і пріоритети розвитку освіти*» серед пріоритетів державної політики зазначена особистісна орієнтація освіти, яка досягається шляхом об'єктивного вивчення потреб та розвитку дитини під час всього проєкту бінарних занять. Також зазначається інтеграція освіти і науки, розвиток педагогічної та психологічної науки. Власну модель інтеграції психолого-педагогічної науки ми запропонували в теоретичному розділі, спираючись на це положення Доктрини. До пріоритетів

також входить пункт про інноваційний характер навчально-виховної діяльності. Бінарні заняття містять в собі значну інноваційну частину, яка полягає в тому, що в бінарній парі працює психолог, який забезпечує психологічний супровід, та усесторонньому виміру результативності, який досягається методами психодіагностики, педагогічного моніторингу, логопедичної діагностики.

В пункті *«Мета та пріоритети»* в доктрині вказаний наступний пункт: «Моніторинг освітнього процесу та зростання якості освітніх послуг». Нижче нами буде запропонована власна модель педагогічного моніторингу якості вмінь та навичок дітей раннього віку.

У розділі *«Національне та громадське виховання»* зазначено, що: «Національне і громадське виховання має здійснюватися впродовж усього процесу навчання дітей та молоді. Воно має забезпечувати всебічний розвиток, гармонійність і цілісність особистості, її здібностей та обдарувань (скорочено) здатності до самостійного мислення». Бінарні заняття по лінії сенсорно-пізнавального розвитку мають на меті закласти фундамент самостійного мислення дитини раннього віку.

У розділі *«Рівний доступ до якісної освіти»* в підзаголовку «Дошкільна освіта» зазначено, що він забезпечується «збереженням та зміцненням фізичного та психічного здоров'я дитини, розвитком її творчих здібностей, реалізацією потенційних можливостей особистості». Проведення бінарних занять передбачає хвилинку психогімнастики, що веде до зміцнення психічного та фізичного здоров'я дітей раннього віку та самостійну роботу дітей більш детально, що веде до розвитку творчих можливостей дитини та реалізації особистісного потенціалу (див. *«Лекція для педагогів»*).

Розділ *«Неперервність освіти – освіта впродовж життя»* передбачає створення інтегрованих навчальних планів та програм. Сам вид бінарного заняття відноситься до інтегрованих,

а оскільки в проєкті запланована ціла низка занять та інших заходів, його цілком можна вважати програмою.

Отже, коротко підсумовуючи, можемо стверджувати, що проєкт бінарних занять цілком відповідає меті, завданням та цінностям проголошеним в Доктрині розвитку освіти на XXI століття.

Базовий компонент дошкільної освіти – Державний стандарт дошкільної освіти України, який реалізується програмами та навчально-методичним забезпеченням, що затверджуються Міністерством освіти і науки України. У ньому зведено норми і положення, що визначають державні вимоги до рівня освіченості, розвиненості та вихованості дитини 6-7 років, сумарний кінцевий показник набутих компетенцій випускником дошкільного навчального закладу перед його вступом до школи. Розкриваються загальні положення, зміст і структура, інваріативна і варіативна складові змісту освіти. Інваріативна частина містить такі освітні лінії: «Особистість дитини», «Дитина в соціумі», «Дитина в природному довкіллі», «Дитина в світі культури», «Гра дитини», «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», «Мовлення дитини». Варіативна частина презентує освітні лінії «Комп'ютерна грамота», «Іноземна мова», «Хореографія», «Шахи». Проєкт бінарних занять складений відповідно до інваріативної освітньої лінії Базового компоненту «Дитина в сенсорно-пізнавальному розвитку». Педагогічний моніторинг здійснювався відповідно всієї інваріативної частини Базового компонента, оскільки нас цікавив вплив бінарних занять на загальний розвиток дитини раннього віку [4].

Так, освітня лінія *«Дитина в сенсорно-пізнавальному розвитку»* передбачає сформованість доступних для дитини дошкільного віку уявлень, еталонів, що відображають ознаки, властивості та відношення предметів і об'єктів довколишнього світу. Показником сформованості цих уявлень є здатність дитини застосовувати отриманні знання у практичній діяльності (ігрова,

трудова, сенсорно-пізнавальна, математична тощо), оволодіння способами пізнання дійсності, розвиток наочно-дієвого, наочно-образного, словесно-логічного мислення. Сенсорно-пізнавальна освітня лінія спрямована на інтеграцію змісту дошкільної освіти, формуванню у дітей пошуково-дослідницьких умінь, елементарних математичних уявлень, цілісної картини світу, компетентної поведінки в різних життєвих ситуаціях (Базовий компонент посилення). При виконанні проєкту бінарних занять ми вчили дітей сенсорних еталонів (див. «Лекція для педагогів»), відношень між предметами у просторі, за довжиною та величиною, формували уявлення про геометричні фігури та форми, навчали розрізняти основні кольори. Пізнання дійсності відбувалося за допомогою дидактичних ігор пошуково-дослідницького характеру, (див. «Лекція для педагогів»), також ми сприяли активному розвитку мислення дітей раннього віку.

Отже, проєкт бінарних занять для дітей раннього віку закладає необхідний фундамент для оволодіння дитиною раннього віку основних компетентностей, що визначенні в Базовому компоненті дошкільної освіти.

При створенні мультидисциплінарної команди ми керувалися Наказом «Про Порядок організації мультидисциплінарного підходу з надання соціальних послуг у територіальному центрі соціального обслуговування» (посилання на нього), зокрема пунктом 1.4. Спектр освітніх послуг ЗДО був розширений мовним супроводом логопеда, утворення міждисциплінарної команди сприяло зростанню якості освіти та наближенням вітчизняної освіти до європейської. Що стосується пункту 2.1, то проєкт бінарних занять був складений відповідно потребам та психологічним особливостям дітей раннього віку. Також був врахований пункт 2.5. відносно складання плану та взаємодії членів мультидисциплінарної команди між собою.

Положення про психологічну службу (з врахуванням змін до положення). Відповідно до **статей 21, 22** Закону України «Про освіту» та з метою ефективності функціонування психологічної служби в системі освіти, психологічна служба в системі освіти –

це поєднання закладів, установ, підрозділів і посад, що складають єдину систему, основу якої становлять фахівці у сфері практичної психології і соціальної роботи: практичні психологи, соціальні педагоги, методисти, директори (завідувачі) навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби. Основною метою діяльності психологічної служби є психологічне забезпечення та підвищення ефективності педагогічного процесу, захист психічного здоров'я і соціального благополуччя усіх його учасників: вихованців, учнів, студентів, педагогічних і науково-педагогічних працівників. Проєкт бінарних занять передбачає психологічне забезпечення педагогічного процесу до початку та в процесі реалізації бінарних занять (що дозволяє вводити локальні корективи в попередній план), а також після проєкту (з метою оцінки його ефективності).

Пункт 1.2. «Психологічна служба» забезпечує своєчасне і систематичне вивчення психофізичного розвитку вихованців, учнів, студентів, мотивів їх поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, статевих та інших індивідуальних особливостей, створення умов для саморозвитку та самовиховання, сприяє виконанню освітніх та виховних завдань навчальних закладів [20]. Проєкт передбачає психодіагностичну процедуру, яка спирається на вікові, індивідуальні та гендерні особливості дітей. Виходячи з вікових особливостей, саму процедуру дослідження ми підлаштували до дітей. Також проєкт бінарних занять не вичерпується психодіагностикою, а включає в себе створення розвивального середовища для дітей, що сприяє їхньому розвитку.

Пункт 1.3. «Психологічна служба» у своїй діяльності керується Конституцією України, яку ми розглянули вище, Законами України «Про освіту» (аналіз закону та відповідність ньому проєкту розглянуто вище), «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про позашкільну освіту». Розгляд цих законів є недоцільним, оскільки проєкт розрахований на дошкільний навчальний заклад. Положення Закону України «Про дошкільну освіту» ми розглянули вище.

Пункт 2.1. «Основні завдання психологічної служби». Основні завдання психологічної служби полягають у сприянні повноцінного розвитку особистості вихованців, учнів та студентів на кожному віковому етапі, створенні умов для формування у них мотивації до самовиховання і саморозвитку, забезпеченні індивідуального підходу до кожного учасника навчально-виховного процесу на основі його психолого-педагогічного вивчення; профілактиці і корекції відхилень в інтелектуальному і психофізичному розвитку. Бінарні заняття мають на меті забезпечити особистісно-зорієнтований підхід у навчанні і вихованні дітей раннього віку за допомогою формування повноцінної команди психолог-вихователів з врахуванням психологічної та педагогічної специфіки.

Пункт 2.2. Основними видами діяльності психологічної служби є:

– діагностика – психологічне обстеження вихованців, учнів, студентів, їхніх груп та колективів, моніторинг змісту і умов індивідуального розвитку вихованців, учнів, студентів, визначення причин, що ускладнюють їх розвиток та навчання. Психодіагностичні процедури проводяться на початку та в кінці проєкту, в свої стандартизованій частині тобто тест [58] в частині «Вимоги до тестової методики»). Нестандартизовані процедури дослідження динаміки розвитку дітей раннього віку проводяться під час бінарних занять, та забезпеченні процедурою спостереження.

– прогностика – розробка та застосування моделей поведінки групи та особистості в різних умовах, проєктування змісту і напрямків індивідуального розвитку вихованців, учнів, студентів, і складання на цій основі життєвих планів, визначення тенденцій розвитку груп та міжгрупових відносин. Проєкт бінарних занять направлений на перспективу розвитку інтелектуальної діяльності дітей раннього віку. Під час проєкту діти вимушені взаємодіяти один з одним та дорослими, що збагачує їх життєвий досвід та загалом позитивно відображається на динаміці розвитку групи.

Корекція на бінарних заняттях здійснювалась за потребою та за вимогою батьків. проблеми реабілітації ми не зачепили, але зауважимо, що в проєкті закладений значний реабілітаційний потенціал, який може бути використаний в інклюзії [18].

Отже, розроблений нами проєкт бінарних занять здійснює два основних завдання психологічної служби (діагностика та прогностика), за необхідністю реалізує корекцію, та потенційно може реалізувати реабілітацію.

Пункт 2.3. Психологічна служба системи освіти функціонує на трьох рівнях:

– науковому, на якому вивчає закономірності психічного розвитку і формування особистості вихованця, учня, студента з метою розробки методів і методик професійного застосування психологічних знань. Цей етап був здійснений в попередньому теоретичному аналізі літератури, яка стосувалася психологічних особливостей дітей раннього віку;

– прикладному, на якому здійснює соціально-психологічне забезпечення процесу навчання і виховання, включаючи розробку навчальних програм, підручників, професійну підготовку та підвищення кваліфікації фахівців. На цьому етапі ми сформували мультидисциплінарну команду, обрали інструментарій та розробили конспекти занять;

– практичному, на якому забезпечує безпосередню роботу практичних психологів, соціальних педагогів у навчальних закладах. Цей етап включав безпосереднє втілення проєкту у життя.

Пункт 2.4. Діяльність психологічної служби включає такі основні напрямки:

1. Консультативно-методична допомога всі учасникам навчально-виховного процесу з питань навчання, виховання і розвитку вихованців, учнів, студентів, допомога органам державного управління у плануванні освітньої діяльності. Допомога учасникам навчально-виховного процесу під час бінарних занять була реалізована в інформуванні вихователя з

приводу індивідуального розвитку дітей, індивідуалізації навчання через підбір завдань для дітей відповідно до їх схильностей та рівневі розвитку.

2. Просвітницько-пропагандистська робота з підвищення культури в навчальних закладах та у сім'ї. Цей напрям був реалізований через лекцію для педагогів, створення мультидисциплінарної команди та обговорення результатів бінарного заняття. Робота з сім'єю була втілена у створенні батьківського куточку, семінару для батьків, розробкою ігор вдома.

3. Превентивне виховання здійснювалося опосередковано через процеси наслідування, соціалізації та прямо через навчання та виховання. На бінарних заняттях дитина знайомилася з загально-гуманістичними цінностями через дорослого.

Пункт 4.3. Практичний психолог навчального закладу:

– бере участь у здійсненні освітньої, виховної роботи, спрямованої на забезпечення всебічного індивідуального розвитку вихованців, учнів, студентів, збереження їх повноцінного психічного здоров'я. Під час бінарних занять психолог є безпосереднім учасником навчально-виховного процесу без втрати специфіки своєї професії. Такий стан речей досягається за допомогою чіткого розділення функціональних обов'язків;

– проводить психолого-педагогічну діагностику готовності вихованця, учня, студента до навчання та сприяє їх адаптації до нових умов навчально-виховного процесу, допомагає у виборі навчально-виховного закладу згідно з рівнем психічного розвитку.

Організація навчально-виховного процесу в групі дітей раннього віку має свою логіку. Навчально-виховний процес для дітей починається з адаптації дітей до умов ЗДО, вивчення рівня їх психічного розвитку, розробки програми навчання та виховання, і вже потім проходить безпосереднє здійснення навчально-виховного впливу. Цю логіку ми врахували під час втілення проєкту бінарних занять. Інші абзаци цього положення нами були втілення опосередковано.

Пункт 4.5. Працівник психологічної служби повинен:

– керуватися етичним кодексом психолога, ми дотримувалися цієї вимоги під час виконання всіх форм роботи під час бінарних занять;

– дотримуватися педагогічної етики, поважати гідність вихованців, учнів, студентів, захищати їх від будь-яких форм фізичного або психічного насильства. Проєкт бінарних занять ґрунтується на загальних гуманістичних принципах. Перед втіленням проєкту були розглянуті основні документи з приводу захисту прав дітей (див. *Конвенцію прав дитини та Закон України «Про охорону дитинства»*);

– будувати свою діяльність на доброзичливій основі довіри у тісному співробітництві з усіма учасниками педагогічного процесу. Цей пункт було виконано через створення мультидисциплінарної команди, роботу з батьками та роботу з вихованцями;

– пропагувати здоровий спосіб життя, підвищувати рівень психологічних знань педагогічних працівників і батьків або осіб, які їх замінюють. Реалізований через роботу мультидисциплінарної команди, лекцію для педагогів, батьківський куточок, семінар для батьків та ігри вдома;

– зберігати професійну таємницю, не поширювати відомості, отримані в процесі діагностики або колекційної роботи, якщо це може завдати шкоди вихованцю, учню, студенту чи їх оточенню, постійно підвищувати свій професійний рівень. Під час проведення діагностики результати були закодовані, доступ до всіх психодіагностичних матеріалів мали тільки батьки вихованців і практичний психолог закладу;

– знати програмно-методичні матеріали і документи щодо обсягу, рівня знань, розвитку вихованців, учнів, студентів, вимоги державних стандартів до забезпечення навчально-виховного процесу, основні напрямки і перспективи розвитку освіти, психолого-педагогічної науки. Ми ознайомилися з Базовим Компонентом дошкільної освіти (дивись вище), програмою

розвитку «Дитина» (далі в тексті), Доктриною розвитку освіти в ХХІ столітті (див. вище).

Отже, проєкт Бінарних занять цілком задовольняє Положення про психологічну службу в системі освіти, має прямий зв'язок з цим документом та сприяє виконанню основних його пунктів.

Наказ «Про приведення до єдиних вимог планування та ведення документації працівників психологічної служби» (12.09.2013 № 321 м. Полтава). Проєкт бінарних занять може бути відображений в такій документації практичного психолога: план роботи на рік, план роботи на місяць, журнал психолого-педагогічного діагностування дітей (групи), індивідуальні картки психолого-педагогічної діагностики дитини, журнал психологічного аналізу уроку (заняття), журнал проведення корекційно-відновлювальних занять та розвивальної роботи, журнал спостереження за дитиною та групою дітей. Надаємо приклад записів до вищеперерахованої документації, починаючи з річного плану роботи практичного психолога.

Річний план роботи практичного психолога – є додатком до річного плану дошкільного навчального закладу, укладається відповідно до вищеперерахованих документів. Бажано, щоб річний план роботи практичного психолога був логічно узгодженим з річним планом дошкільного закладу. До структури річного плану входить: аналітична частина, цілепокладаюча частина та змістова частина. При складанні річного плану враховуються такі нормативно правові документи: лист Міністерства освіти і науки України № 1/9-352 від 27.08.2000 «Щодо планування діяльності, ведення документації і звітності усіх ланок психологічної служби системи освіти України»; лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1/9-488 від 04.07.2012 «Щодо організації та проведення «години психолога» у загальноосвітніх навчальних закладах»; лист МОН України № 1/9-372 від 25.07.2014 «Про проведення заходів щодо протидії тероризму»; лист Міністерства освіти і науки України

**АРТ-ТЕРАПІЯ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ,
ЯКІ ПЕРЕЖИВАЮТЬ ТРАВМУ ВІЙНИ**

№ 1/9-383 від 22.07.2016 «Про забезпечення фахівцями та пріоритетні напрямки діяльності психологічної служби системи освіти 2016-2017 році»; наказ Міністерства освіти і науки України № 691 від 19.10.2001 «Про затвердження Положення про психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів»; наказ Міністерства освіти та науки України № 616 від 02.07.2009 «Положення про психологічну службу системи освіти України»; наказ Міністерства освіти і науки України № 59 від 01.02.2010. «Про вжиття заходів щодо запобігання насильству над дітьми»; наказ Міністерства освіти і науки України № 1106 від 06.08.2013 «Про затвердження Плану заходів Міністерства освіти і науки щодо розвитку психологічної служби на період до 2017 року»; наказ ПОДА № 181 від 29.03.2012 «Про підвищення ефективності діяльності психологічної служби»; наказ ДОН № 321 від 12.09.2013. «Про приведення до єдиних вимог планування та ведення документації працівників психологічної служби»; лист Міністерства освіти і науки України від 28.07.2017 року № 1/9-414 «Про забезпеченість фахівцями психологічної служби системи освіти та пріоритетні напрями діяльності у 2017-2018 навчальному році».

Отже, у структурі річного плану практичного психолога проєкт бінарних занять (в змістовій частині) може бути відображений так (таблиця 4):

Таблиця 4 – Проєкт бінарних занять практичного психолога

№ з/п	Види роботи, зміст роботи	Цільова група	Термін проведення		Примітки
			місяць	число	
1. ПСИХОДІАГНОСТИЧНА РОБОТА					
1.1	Діагностика рівня психічного розвитку дітей раннього віку за шкалами попереднє (Біне-Сімона)	ясла			інди- відуальна

**АРТ-ТЕРАПІЯ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ,
ЯКІ ПЕРЕЖИВАЮТЬ ТРАВМУ ВІЙНИ**

Продовження табл. 4

№ з/п	Види роботи, зміст роботи	Цільова група	Термін проведення		Примітки
1.2	Спостереження за групою дітей раннього віку з метою з'ясування, ставлення один до одного	ясла			групове
1.3	Діагностика рівня психічного розвитку дітей раннього віку за шкалами заключна (Біне-Сімона)	ясла			індивідуальна
1.4.	Анкетування батьків з метою з'ясування зрушень у психічному розвитку дітей раннього віку	батьки			групове
2. КОНСУЛЬТАТИВНА РОБОТА					
2.1.	Лекція «Бінарне заняття в групі дітей раннього віку»	вихователі			групова
2.2	Надання індивідуальних консультацій батькам з приводу сенсорного розвитку дітей	батьки			індивідуальна
3. КОРЕКЦІЙНО-ВІДНОВЛЮВАЛЬНА РОБОТА ТА РОЗВИВАЛЬНА РОБОТА					
3.1.	Індивідуальна робота з дітьми раннього віку, що мають проблеми в засвоєнні навчального матеріалу	діти			індивідуальна
4. ПСИХОЛОГІЧНА ПРОСВІТА					
4.1.	Створення батьківського куточку	батьки			
4.2.	Випуск буклетів та брошур з сенсорно-пізнавального розвитку	батьки			

**АРТ-ТЕРАПІЯ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ,
ЯКІ ПЕРЕЖИВАЮТЬ ТРАВМУ ВІЙНИ**

Продовження табл. 4

№ з/п	Види роботи, зміст роботи	Цільова група	Термін проведення		Примітки
4.3.	Проведення семінару для батьків з сенсорно пізнавального розвитку	батьки			
5. НАВЧАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ					
5.1.	Проведення бінарних занять	ясла			
6. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНА РОБОТА					
6.1	Створення мультидисциплінарної команди	педагоги закладу			
6.2.	Складання спільного плану роботи	педагоги закладу			
6.3.	Обговорення результатів спільної роботи	педагоги закладу			
7. ЗВ'ЯЗКИ ІЗ ГРОМАДСЬКІСТЮ					
7.1.	Залучення рецензентів та координаторі проєкту	учені			

План роботи на місяць працівника психологічної служби під час проведення бінарних занять повинен більш чітко розкривати попередньо заплановані (в річному плані) види роботи (*таблиця 5*). Наприклад, шкали Біне-Симона включають в себе: велику моторику, дрібну моторику, соціальну взаємодію та інше. Виходячи з того, що обрана нами група дітей це діти раннього віку, все за один день продіагностувати неможливо.

**АРТ-ТЕРАПІЯ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ,
ЯКІ ПЕРЕЖИВАЮТЬ ТРАВМУ ВІЙНИ**

Таблиця 5 – План роботи працівника психологічної служби

№ з/п	Види роботи, зміст роботи	Цільова група	Термін проведення		Примітки
			місяць	число	
1. ПСИХОДІАГНОСТИЧНА РОБОТА					
1.2.	Діагностика великої моторики та координації рухів субшкали Сімона-Біне	ясла	Протягом місяця		індивідуальна
2. КОНСУЛЬТАЦІЙНА РОБОТА					
2.1.	Консультація на тему розвиток великої моторики під час бінарних занять	вихователі			
3. КОРЕКЦІЙНО-ВІДНОВЛЮВАНА ТА РОЗВИВАЛЬНА РОБОТА					
3.1.	Індивідуальна робота з дітьми, які мають поганий розвиток великої моторики у формі психогімнастики	діти раннього віку			групова
4. ПСИХОЛОГІЧНА ПРОСВІТА					
4.1.	Випуск буклетів велика моторика дітей раннього віку	батьки			
5. НАВЧАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ					
5.1.	Проведення бінарних занять	ясла	два рази на тиждень		групова
6. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНА РОБОТА					
6.1	Засідання мультидисциплінарної команди	педагоги закладу	раз на місяць		
7. ЗВ'ЯЗКИ ІЗ ГРОМАДСЬКІСТЮ					
7.1.	Консультації з спеціалістами з фізичного розвитку дітей	ПНПУ імені В. Г. Короленка	за необхідності		

**АРТ-ТЕРАПІЯ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ,
ЯКІ ПЕРЕЖИВАЮТЬ ТРАВМУ ВІЙНИ**

Радимо звернути увагу на те, щоб один вид діяльності логічно продовжував інший від – діагностики до розвитку, від розвитку до просвіти, при необхідності консультуйтеся з вченими та методистами вашого міста. Перейдемо до розгляду журналу психолого-педагогічного діагностування дітей (таблиця 6).

**Таблиця 6 – Журнал психолого-педагогічного
діагностування дітей (частина 1)**

№	Список вихованців	1	2	3	4	5
1.	Іванов А.	Одна дитина	Внутрішньо перемішена особа			

**Журнал психолого-педагогічного діагностування дітей
(частина 2)**

№	Список вихованців групи	Субшкала велика моторика	Субшкала уміння	Субшкала навички
1.	Іванов А.	Відповідає вікові	Відповідає вікові	Відповідає вікові

Карта індивідуального психолого-педагогічного діагностування, де вказується ім'я вихованця: Іванов А. (бажано вказати вік та дату тестування). Наприклад, дитина не пройшла субшкалу «Велика моторика», тоді нам потрібен наявний рівень розвитку великої моторики, приклад запису. Ми рекомендуємо її використовувати, якщо показники дитини нижче за встановлену норму та дитина потребує індивідуальної роботи. Пам'ятаємо, що про результати дитини необхідно повідомити батьків та взяти дозвіл на корекційну роботу, оскільки за законодавством вони є основними замовниками послуг. Їх візит необхідно зафіксувати в журналі індивідуальних консультацій (таблиця 7).

Таблиця 7 – Журнал індивідуальних консультацій

№	Назва методики	Короткий результат
1.	Субшкала «Велика моторика» (для меншого хронологічного віку) Шкали Симона-Біне	Розвиток великої моторики не відповідає вікові, рекомендовано рухливі ігри.

**АРТ-ТЕРАПІЯ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ,
ЯКІ ПЕРЕЖИВАЮТЬ ТРАВМУ ВІЙНИ**

Журнал психологічного аналізу заняття ми роздивимось детальніше в рекомендаціях психолога. Зараз перейдемо до розгляду журналу корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи (таблиця 8).

Таблиця 8 – Журнал корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи

№	Список вихованців	Форма роботи	Тематика роботи	Методи роботи	Дата проведення Облік відвідування				
1.	Іванов А.	групова	Сенсорний розвиток (тема: Кольори)	Бінарне заняття					
2.	Петров Т.								
3.	Сидоров Г.								

В процесі проведення бінарних занять бажано відслідковувати зміни, які відбуваються в групі дітей раннього віку та фіксувати їх в журналі спостережень (таблиця 9). Наприклад:

Таблиця 9 – Журнал спостережень за дитиною (групою дітей)

№	Дата	Група	Мета спостережень	Коротко аналіз поведінки	Висновки рекомендації
1	23.08	2 (ясельна)	Ставлення дітей один до одного	Вміють гратися поряд, не вміють гратися разом	На бінарних заняттях ставити проблемні ситуації, які вирішуються разом

Отже, вимоги наказу чітко визначають документацію, якою повинен користуватися практичний психолог у своїй роботі. Ми вище надали короткий приклад, як проєкт бінарних занять повинен у цій документації бути відображений. До огляду не потрапив графік роботи, в його розгляді немає ніякого сенсу, оскільки він не стосується нашої теми. Журнал щоденного обліку роботи наприкінці дня та відображає суть виконаної роботи за день, його розгляд ми вважаємо недоцільним.

Останнім в розгляді нормативно-правовим документом є Наказ Міністерства освіти і науки України від 20.04.2015. № 446

«Про затвердження гранично допустимих навантажень на дитину у дошкільному навчальному закладі різних типів та форм власності». Так, Наказом затверджено два заняття з дітьми раннього віку (та першій молодшій групі) на тиждень по сенсорному розвитку. Тривалість занять від 15 хвилин, у першу половину дня. Вимоги цього Наказу повинні бути враховані при реалізації проєкту бінарних занять.

Зв'язок бінарних занять з програмою «Дитина». Програма рекомендована Міністерством освіти і науки України (лист МОН Україна №1/11-16163 від 09.11.2015 р.). Програма укладена відповідно до Базового компоненту дошкільної освіти в Україні, Закону України «Про Освіту», Закону України «Про дошкільну освіту», ці документи ми розглянули вище. Запроваджена в дошкільний навчальний заклад (я-с) № 63 «Казка» 2017 році як основна програма навчання та виховання дітей.

Бінарні заняття спираються на положення програми про взаємодію між дошкільним навчальним закладом та сім'єю. Створення батьківського куточку, випуск інформаційних буклетів, проведення семінару для батьків.

Враховують вікові особливості психічного розвитку дітей в першій молодшій групі (детальніше дивись лекцію для вихователів).

Бінарні заняття керуються орієнтовним часом на процеси життєдіяльності дітей третього року життя вдома та в дошкільному закладі, зокрема проведення занять по підгрупах; специфіка полягає в тому, що заняття в підгрупах відбуваються синхронно.

До проєкту включені рекомендації програми щодо мовної роботи з дітьми.

Для вимірювання ефективності до проєкту залучений логопед.

За основу бінарних занять взятий розділ «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі». Зокрема, включені такі завдання: орієнтування у кольорах, орієнтування у величині предметів, орієнтування у просторі, ознайомлення з множиною.

Педагогічний моніторинг здійснювався за критеріями, встановленими в програмі дитина по вказаним в ній лініям розвитку.

Проект бінарних занять в групі психолог-вихователів укладений з урахуванням навчально-виховної програми «Дитина» та сприяє поставленим в ній завданням.

Отже, підсумовуючі все вищенаведене, в системі освіти психологічна служба керується основними законами та доктринами, проголошеними державою. Будь-яка інновація повинна мати зв'язок з законодавчою базою та здійснюватися на її основі. Так, представник психологічної служби не є фахівцем з правознавства, але це його не звільняє від необхідності знання основних законів, за якими діє система держава – право – дитина. Навпаки, в законах України про освіту передбачене виконання фахівцем психологічної служби певних вимог, на які він повинен орієнтуватися, а це значить, що будь-яка розроблена ним програма не може суперечити їм або бути від них відірвана.

Психолого-педагогічна діагностика групи дітей раннього віку

Ця частина підрозділу присвячена діагностичній роботі в групі дітей раннього віку. В ній подаються загальні принципи психодіагностики дітей раннього віку, аналізуються можливі методи діагностичної роботи: аналіз продуктів діяльності, спостереження, бесіди з дітьми та інтерв'ю вихователя групи дітей раннього віку. Окремими пунктами винесено тестування та педагогічний моніторинг. В кінці надаються рекомендації різних спеціалістів з приводу освітньо-виховної роботи в групі.

Основні принципи психодіагностики та педагогічного моніторингу в групі дітей раннього віку

Психодіагностична робота в групі дітей раннього віку має ряд своїх організаційних особливостей та вимог, серед них:

- вимоги до організації процедури дослідження дітей раннього віку;
- вимоги до встановлення психодіагностичного альянсу з дитиною раннього віку;
- вимоги до методик дослідження дітей раннього віку.

Вимоги до проведення організації дослідження дітей раннього віку

Так, в сучасному підручнику з психодіагностики [58] розглядається психодіагностична ситуація, яку визначають як взаємодію між суб'єктами психодіагностичного процесу, яка відбувається завжди в контексті, середовищі, умовах, які або сприяють, або перешкоджають виявленню особистісних рис досліджуваного. Сукупність таких відносно стійких умов, в яких здійснюється спільна діяльність експериментатора та досліджуваного. З визначення випливає, що є фактори, які будуть сприяти процедурі, і фактори, котрі можуть викривити результати.

При організації процедури дослідження дітей раннього віку необхідно мати сюжет або сюрпризний момент, це потрібно для вмотивування дитини до роботи. В дорослих тестах цей етап тестування називається пред'явленням інструкції. Головною вимогою до інструкції є зрозумілість її піддослідному. Енциклопедичне видання «Психологічне тестування» за авторством А. Анастасі наполягає на встановленні рапорту під час проведення тестування. Під рапортом прийнято розуміти вмотивування досліджуваного виконувати ту чи іншу діяльність. Ми пропонуємо сам процес дослідження дітей раннього віку обгорнути в простий ігровий сюжет.

Дозволю собі навести приклад. Під час дослідження дітей раннього віку одна з субшкал містить пункт «Вміє вдягатися та роздягатися самостійно», хлопчикам ми запропонували уявити себе солдатами та одягтись і роздягатися на швидкість. Дівчатам запропонували побути принцесами, що поспішають на танці.

Саму процедуру дослідження доцільно проводити в приміщенні групи дітей раннього віку. Якщо їм пропонувати переміститися в кабінет практичного психолога, це буде викликати додаткові складнощі, спричинені адаптивними реакціями. Бажано завчасно домовитися з вихователем групи про розподіл обов'язків під час тестування. Ви зосереджуєте свою

увагу на дитині, яка проходить процедуру дослідження, педагог займається всіма іншими дітьми.

Під час виконання дитиною тестових завдань необхідно утриматися від негативних коментарів з приводу її діяльності. Психологічна практика опирається на гуманні цінності і визнає особистість дитини найвищою з них. Ми рекомендуємо вам підбадьорювати дітей, що виконують завдання. По закінченню процедури слід обов'язково похвалити дитину.

Певна річ, до процедури дослідження в вас вже мають бути готові бланки фіксації результатів, підготовлене приміщення та стимульний матеріал.

До самої проведення процедури необхідно виявити такі групи дітей: діти, що недавно відвідують дитячий садок; діти, які напередодні перенесли соматичні захворювання; діти, які мають особливі потреби. З дітьми перших двох груп тестування бажано перенести, дослідження не має сенсу, поки не пройшли адаптивні реакції, соматична хвороба призводить до астеничних станів нервової системи, що теж спотворить результати. Діти, які мають особливі потреби, проходять процедуру дослідження тільки після того, коли психолог вивчив її специфіку та підібрав адекватний метод дослідження (детальніше дивись Психіатрія вплив хронічних соматичних захворювань на роботу психічного апарату).

Отже, вимоги до процедури дослідження дітей раннього віку такі: виключити всі фактори, які будуть заважати при проведенні процедури дослідження, організувати собі поле діяльності за допомогою налагодження співпраці з вихователем, вмотивувати дітей раннього віку на діяльність казкою, грою, проблемною ситуацією, враховувати індивідуальну специфіку групи.

Вимоги до встановлення психодіагностичного альянсу з дитиною раннього віку

Процес становлення психодіагностичного альянсу перед початком дослідження дитини раннього віку передбачає встановлення довірливих стосунків між дитиною та психологом.

На необхідності встановлення доброзичливих стосунків з дитиною наполягали ще піонери психотерапевтичної роботи з дітьми, такі як А. Фрейд, М. Кляйн. Ми рекомендуємо до проведення процедури дослідження деякий час «пожити» в групі дітей раннього віку, залучатися до спільних ігор дітей. Тут у нагоді нам стане знання про особистість дитини раннього віку. Так, провідна діяльність предметно-маніпулятивна, провідна потреба: спілкування з дорослим та однолітками. Вказані нами особливості особистості дитини раннього віку і є шляхом до побудови психологічного альянсу з нею. Бажано враховувати і теоретичні положення теорії прив'язаності Бж. Боулі, а саме положення про те, що відсутність близької людини паралізує дитину та не дає змогу проявляти пізнавальну активність; положення В. Мясіщева про те, що ставлення впливає на активізацію або пригнічення психічних процесів; положення Д. Узнадзе про психічну установку як передумову успішної діяльності людини.

Необхідно, що, сам процес дослідження дитиною сприймався як захоплива гра, і ні в якому разі як екзамен або випробування. Якщо психолог візьме на себе деякі функції вихователя, проведе зарядку, або прочитає дітям казку, це буде сприяти входженню в дитячий колектив.

Навіть при відносно простих методах дослідження, таких, як спостереження або виконання дитиною тесту на моторику, виникає «ефект спостерігача». Суть «ефекту спостерігача» полягає в тому, що діти ведуть себе по-іншому, ніж без спостерігача, тобто без врахування цього артефакту дослідження результати спотворюються та не відповідають дійсності. Так, піонером в дослідженні фізичної активності дитини Арнольдом Гезелом використовувалось приховане спостереження для усунення «ефекту спостерігача».

Хочемо наголосити на тому, що має значення, як вихователь вводить психолога в дитячий колектив. Тобто, «якщо це цікавий дядя або тьотя, який допоможе одягти ляльку та застібнути гудзик», то вже досягнута половина успіху, якщо це

«якась невідома ментальна істота», то результати дослідження найвірогідніше не будуть відповідати дійсності. В цьому є пряма залежність, наскільки сам вихователь розуміє функції психологічної служби дитячого садка.

Також важливою умовою проведення дослідження в групі дітей раннього віку є взяття дозволу від батьків в письмовому вигляді. Ця норма передбачена Законом «Про дошкільну освіту», де зазначено, що «батьки є основними замовниками освітніх послуг». На бланку для збору підписів необхідно вказати, що саме ви досліджуєте і якими методиками при цьому будете користуватись.

Свою специфіку на процедуру накладає і ранній вік, тестування можливе лише індивідуальне та нетривале, в залежності від типів завдань. Так, на одну дитину бажано витрачати не більше 15 хвилин.

Отже, до початку процедури дослідження нам необхідно:

1. Проінструктувати вихователя, як ввести психолога в дитячий колектив.
2. Деякий час побути в дитячому колективі для повного усунення «ефекту спостерігача» (приблизно два дні).
3. Взяти дозвіл у батьків, пояснити їм, що ви збираєтесь робити в дитячому колективі.

Вимоги до методик дослідження дітей раннього віку

Методи вивчення в дитячій психології – це способи виявлення фактів, що характеризують психічний розвиток дітей. Методи дослідження в дитячій психології розподіляються на основні (спостереження та експеримент) та допоміжні (тестування, бесіда, аналіз продуктів діяльності соціометричний) (Павелкін Рибалко). На даний момент існують класифікації методів, запропоновані С. Рубінштейном. Б. Ананьєвим, В. Дружиніним, В. Моргуном. Широке наукове поняття методу втілюється практичним психологом дитячого садка в методиці як прикладному засобі дослідження дитячої психіки. Методика – конкретне втілення методу дослідження; вироблений спосіб організації взаємодії суб'єкта та об'єкта дослідження на основі

конкретного матеріалу і визначеної процедури. У методиці дослідження конкретизується мета, предмет дослідження, а також показники вимірюваного явища, умови проведення роботи, засоби фіксації показників та процедура аналізу і інтерпретації даних (Приходько). Ми з вами розглянемо вимоги до методик, які передбачають вирішення діагностичних завдань для прикладних аспектів вивчення дитячої особистості психологом в дитячому садку. До розгляду ми додали дві специфічні риси методик, які необхідно враховувати при їх підборі (відповідність вікові, та врахування нерівномірності дозрівання психічних процесів) та загальні вимоги (валідність, вірогідність, надійність, стандартизація).

Основною вимогою до методик дослідження звичайно є відповідність методики дослідження вікові дитини. Тут у нагоді нам стає досягнення вікової та дитячої психології, де визначені основні статичні норми розвитку тих чи інших психічних процесів. При цьому потрібно враховувати, що статистична норма – це узагальнення результатів дослідження багатьох дітей. І наша конкретно взята дитина буде або відставати, або випереджати розвиток, встановлений статистичною нормою.

Наступним пунктом ми б назвали нерівномірність розвитку психічних процесів дітей раннього віку. Така нерівномірність утворилася в результаті попереднього виховання в сім'ї, індивідуальними психічними особливостями дитини, що склалися під впливом нахилів та задатків. Простіше кажучи, цей фактор є генетично детермінованим, та звичайно фізіологічними особливостями самої дитини (швидкий метаболізм, домінування збудження над гальмуванням, активне дозрівання та ріст головного мозку, його міліонізація). Така ситуація призвела до того, що психічний розвиток прийнято оцінювати в місяцях, і будь-яка обрана вами методика повинна це враховувати. Від спеціальних вимог до методик перейдемо до загальноприйнятих.

Валідність (дійсний, обґрунтований) методики – це відповідність психодіагностичного інструментарію психічній якості, що вимірюється, тобто здатність вимірювати саме ті

характеристики, які необхідно вимірювати [26]. Простіше кажучи, що саме вимірює методика.

Валідність методики є обов'язковою інформацією про неї. Зазвичай вона розмішена в описі методики. В дитячій психології найбільш валідними тестами вважають шкали Сімона-Біне та тест Дж. Векслера. Тестовий метод є найбільш валідним, оскільки його відповідність досліджуваному явищу проходила перевірку математичним апаратом. На відміну від тесту, спостереження має слабку валідність, оскільки неможливо з'ясувати, який саме фактор вплинув на поведінку дитини. На жаль, практичний психолог дитячого садка вимушений користуватися адаптаціями зарубіжних методик, авторськими розробками та методиками дослідження, які пройшли експертизу методичного кабінету. Останній варіант є найкращим, оскільки, пройшовши експертизу, методика апробована та містить детальний опис.

Надійність діагностичної методики забезпечує точність вимірювання, які здійснюється за її допомогою, а також сталість її результатів під впливом сторонніх випадкових факторів, що не є об'єктами досліджень. Забезпечення надійності методик дослідження в дитячій психології має ряд проблем. Особистість дитини динамічна, вона знаходиться в постійному русі, така характеристика дитячої особистості є справедливою і для її психічних процесів, тобто в маленький проміжок часу в дитини може з'явитися багато кількісних та якісних психічних змін, які тим чи іншим чином вплинуть на результати дослідження. Але, не зважаючи на це, вимога надійності методики вимірювання є основною для будь-якого способу пізнання дитячої психіки. Дані про надійність повинні бути вказані в описі методики. Один з найбільш надійних тестів, що пройшов випробування часом та враховує динаміку розвитку дитячої особистості, це тест «Малюнок Людини» за авторством Гудінав-Харіс, який пройшов експертизу в ПППО та рекомендований для визначення шкільної готовності.

Вирогідність (достовірність) – це вимога, яка визначає, наскільки методика захищена від свідомої фальсифікації або

неусвідомлюваних (невимушених) мотиваційних спотворень. Виходячи з особливості нашої групи досліджуваних – діти раннього віку – свідомі або не свідомі спотворення результатів дослідження будуть виникати лише при умові, що дослідник не встановив психологічний альянс з дитиною. Про цю вимогу ми вже писали раніше. Щоб не повторюватися, хочемо наголосити лише на тому, що, якщо діти раннього віку бачать вас вперше, вся процедура буде зірвана.

Стандартизованість – регламентованість процедури проведення дослідження (зрозумілість інструкції, бланків, способів реєстрації результатів, умов проведення обстеження, наявність характеристики контингенту досліджуваних, для яких призначена методика), визначення єдиного критерію оцінки результатів діагностичного вимірювання. Для прикладних досліджень в дитячій психології головними факторами з вищенаведеного визначення є: зрозумілість інструкції піддослідному, умови проведення дослідження та визначення критеріїв оцінки досліджуваних. Перед проведенням процедури ми рекомендуємо попередньо спробувати її в пілотному режимі. Так, випробування перед випробуванням дозволяє скоригувати саму процедури та виправити недоліки. Критеріями оцінки дітей раннього віку, або по-простому поняттям норми, нас забезпечує вікова та педагогічна психологія, це якісний показник розвитку дитини. Кількісним показником може виступати коефіцієнт розвитку, розумовий вік, бал, отриманий дитиною по конкретному тесту. Важливо відслідковувати, наскільки якісний показник розвитку співпадає з кількісним, чи відповідають ці результати дійсності. В останньому нам допоможуть вихователі групи та батьки. Результати прикладних досліджень в дитячому садку ніколи не можуть стати самоцінним, виходячи з них планується освітньо-виховна робота дітей. Тому завдання стандартизації процедури лягає на плечі практичного психолога.

Отже, дослідження в групі дітей раннього віку має свою специфіку, яке відображається і на організації процедури дослідження, і на відборі методик дослідження. Запропонований

нами алгоритм дій передбачає такі організаційні дії: встановлення психодіагностичного альянсу з дитиною раннього віку, організація процедури дослідження дітей раннього віку, вибір методик дослідження дітей раннього віку. Висвітлені нами моменти стосуються як особливостей дослідження дітей раннього віку, так і загальноприйнятих вимог до методик дослідження.

Педагогічний моніторинг – спеціальна система збору, обробки і поширення інформації про стан освіти, прогнозування на підставі об'єктивних даних динаміки і основних тенденцій її розвитку та розробка науково-обґрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських рішень стосовно підвищення ефективності освітньої галузі [14]. Цей вид педагогічної діагностики застосовується в дошкільній вищій та середній освіті. Метою педагогічного моніторингу є оцінка якості освіти. Під якістю освіти розуміють рівень навченості вихованців (учнів, студентів), міцність і глибину їх знань, практичних умінь, сформованість пізнавальних інтересів, особистісних якостей. В дошкільній освіті доцільно оцінювати рівень сформованості емоційно-ціннісних ставлень та життєвих компетентностей [19]. Педагогічний моніторинг є системою збору інформації; розпочати збір інформації про розвиток дитини доцільно з ясельної групи, це дозволяє відслідковувати динаміку досягнень вихованців. Будучи діагностичною системою, педагогічний моніторинг повинен опиратися на чітко визначені критерії, такими критеріями служить Базовий компонент дошкільної освіти в Україні.

Педагогічний моніторинг відбувається в системі людина-людина, тому перед його проведенням доцільно буде надати рекомендації, що будуть відповідати за достовірність отриманої під час проведення інформації, адже система людина-людина це завжди суб'єктивні відносини, під час яких можливі як свідомі, так і несвідомі фальсифікації. З метою об'єктивації результатів ми надаємо такі рекомендації:

1. Перед проведення моніторингу повинні бути розроблені чіткі критерії оцінювання дітей, основними орієнтирами повинні служити освітні лінії Базового компоненту.

2. Моніторинг повинен проводити вихователь іншої групи, що має достатню кваліфікацію та стаж роботи з дітьми.

3. Педагогічний моніторинг проводиться декілька разів, як мінімум два. Якщо він проведений один раз, то це можна вважати зрізом.

4. Педагогічний моніторинг доцільно застосовувати паралельно з психодіагностикою та логопедичною діагностикою. Паралельні форми роботи дають змогу усестороннє вивчити дітей.

5. Наслідком проведення педагогічного моніторингу є рекомендації та вдосконалення освітньо-виховної роботи в групі дітей раннього віку.

Отже, педагогічний моніторинг – це діагностичний засіб виявлення якості освіти. Оскільки освіта є системою, до якої входить дошкільна, середня та вища, то і проведення контролю за якістю знань доцільно розпочинати з дошкільної освіти. Зважаючи на специфіку дошкільної освіти, акценти діагностики треба змістити на виявлення емоційно-ціннісних ставлень та рівнів сформованості компетентностей [13].

Реалізація проекту бінарних занять в парі психолог-вихователь передбачає застосування спеціальних методів дослідження розвитку дітей раннього віку. Для психолога це психодіагностика, що має совою специфіку застосування та вимоги до процедури проведення. Для педагога це педагогічний моніторинг, направлений на вимір розвитку вмінь, навичок, ставлень та компетентностей дітей раннього віку.

Аналіз продуктів діяльності дітей раннього віку

Аналіз продуктів діяльності дитини – метод отримання інформації про внутрішній світ дитини, її психологічний стан на основі дослідження результатів її діяльності і творчості (малюнків, творів, аплікацій), використовуючи арт-терапію [12, 15].

Використання цього методу ґрунтується на методологічному принципі єдності свідомості та діяльності, згідно з яким психіка дитини не тільки формується, але і

проявляє себе у діяльності. Предметом аналізу можуть служити продукти зображувальної та конструктивної діяльності (малюнки, аплікації, об'ємні зображення, конструкції), музичної (виконання і творчість у пісні, танці, грі на музичних інструментах), розповіді, казки, перекази літературних творів. Аналіз продуктів діяльності за прямими вказівками дорослого допомагає виявити рівень розуміння і виконання цих вказівок, ступінь уважності, сумлінності та ін. Результати самостійної діяльності, особливо створенні за задумом малюнки, є значущим матеріалом для висновків про різні сторони її психічного розвитку. У результаті діяльності виражаються особливості сприймання уявлень дітей про предмети, які вони зображують. Дитячі малюнки дають підставу для міркувань про рівень розумового розвитку та рівень емоційного комфорту. Малюнкові тести застосовуються, як окремо для вивчення особливостей психічного життя дитини («Дитина»).

Широковідомий малюнковий тест на рівень розумового розвитку «Малюнок Людини» за авторством Гудінаф-Харіс рекомендований до використання з трирічного віку, але його використання можливе і з дітьми раннього віку, для з'ясування особливостей сприймання, та рівня сформованості наочних образів. Нормою для дітей раннього віку є намальоване коло. Тест пройшов експертизу Полтавського методичного кабінету та дозволений до використання практичним психологам.

Елементи малюнкових тестів використовуються на визначення рівня моторики в субтестових завданнях, дитину просять знайти вихід із лабіринту та з'єднати між собою дві крапки (субшкали Дж. Векслера). Субшкала «Образотворча діяльність» використаного нами тесту на 30 місяців містить завдання накреслити криву замкнену лінію і та відповідно завдання на 36 місяців.

«Намалювати кульку, м'ячик, яблуко» (Василька Манова-Томова Діагностика дитини раннього віку). Подібні завдання є в методиці ГНОМ (графік нервово-психічного обстеження дитини); так, показником для 2-х років є намагання намалювати коло [53].

В комплексі нейропсихологічної діагностики дитини дошкільного віку в завданнях для дослідження нейропсихічного розвитку дитини трьох років міститься короткий субтест на копіювання кола, квадрату, та трикутника. Поданий матеріал логічно використовувати при аналізі досягнень дитини по завершенню раннього віку та переводі її в більш старшу групу.

Для дослідження емоційного стану дитини дошкільного віку використовують такі тести:

- малюнок родини з 4-х років для з'ясування родинних стосунків (Л. Вергер малюнкові тести);

- адаптаційна методика «Я в дитячому садку» з чотирьох років (див. *Яценко Т.В. «Діагностика психічного розвитку дітей дошкільного віку». Методичний посібник*);

- вільний малюнок з використанням кольорових олівців. Це нестандартизована, методика виявлення психічного стану дитини. Рекомендуємо використовувати його в комплексі з іншими методами. Цей тест навряд чи можна використовувати під час наукових досліджень, але він має непоганий прогностичний потенціал для прикладних досліджень в дитячому садку. Він не має ні нижнього, ні верхнього вікового порогу, є лише загальні принципи інтерпретації (див. *Терлецька Л. «Психологія розвитку духовності: засобами психокорекційного малюнку»*).

Малюнкові тести є достатньо поширеними в дошкільній психології. Вони мають високий прогностичний та діагностичний потенціал, більшість з них рекомендована з трьох років. Для отримання надійних результатів бажано їх комбінувати з іншими методиками дослідження дитячого розвитку.

Дослідження методом аплікації для дітей раннього віку – це викладання картинок за зразком. Ці методи дослідження дозволяють виявити вміння дитини діяти за словесною інструкцією, рівень сформованості моторних навичок, взаємодію двох рук, сформованість цілісного образу. Рекомендованими методиками для раннього віку та першої молодшої групи є «Методика складання картинок», та методика «Дощечка». Існує

також така модифікація методу, як викладання кольорової мозаїки. Цей тест дозволяє виявити можливість дітей диференціювати кольори за допомогою зорового сприймання, співвідносити однакові кольори, допомагає визначити, чи знає дитина кольори взагалі. Також тест дозволяє виявляти, чи вміє дитина працювати за словесною інструкцією та за зразком. Під час того, як вихованець працює, нам безпосередньо видно рівень розвитку його дрібної моторики.

Дослідження методом конструювання

Для раннього віку це «Дощечки Сегена», вони використовуються з метою дослідження рівня сформованості дій, ідентифікування та моделювання, дають можливість побачити такі розумові операції, як аналіз та синтез. Рекомендовані для дітей двох років. Для діагностики також можна використати складання розрізаних картинок та пазлів. Так, методика «ГНОМ» пропонує скласти дитині картинку розрізану на дві частини, виконання цього завдання є нормою для 2-х років [53]. Це дозволяє виявити сформованість наглядно-дійового та наглядно-образного мислення, здатності до комбінування різних частин, здатність дитини співвідносити частини та ціле, їх просторову координату. В тесті Векслера та в шкалах Симона-Біне присутнє завдання на збирання різних за величиною кубиків, що теж є спеціальною методикою дослідження навичок. Шкали Ж. Піаже мають завдання на «водіння» автомобілем, побудову башти з кубиків, нанизування намиста, збирання пірамідки (А. Анастасі) [58].

Загалом, тести на аналіз продуктів діяльності чудово поєднують в собі провідну діяльність дитини (предметно-маніпулятивну Леонтьєв), природній експеримент (Лазурського) тим, що дозволяють діагностувати рівень навичок дитини природнім шляхом та мають високий формуючий потенціал за Д. Максименком, О. Запорожцем, Г. Костюком, оскільки ми не просто діагностуємо а і формуємо навички.

Великим недоліком є те, що в сучасних роботах з практичної психодіагностики авторами не вказані дані про

стандартизацію та валідизацію, в деяких роботах навіть відсутні данні про вік, для якого підходить методика. Таку ситуацію ми можемо пояснити заборону тестування в Радянському Союзі, яка призвела до згорання тестових розробок, як в практиці, так і в теорії. Наслідки такого стану речей відчутні і дотепер. Дорогий та часто дефіцитний матеріал методик досліджень психолог дитячого садка собі дозволити не може, тому в дитячому садку ми, на жаль, повинні використовувати, або адаптації зарубіжних тестів, що дорого коштують та не завжди є якісними, або власні авторські надбання. Для того, щоб зробити свій маленький внесок в розвиток вітчизняного тестування, ми розробили авторську методику аналізу продуктів діяльності дітей раннього віку; подаємо її нижче. Методика пройшла апробацію на базі ЗДО № 63 на вибірці 60 дітей від 1,9 року до 3,5 років. Теоретичною основою методики слугує теорія діяльності О. Леонтьєва та культурно-історична теорія Л. Вигодського, поняття про природний експеримент О. Лазурського та описані переваги формуючого експерименту О. Запорожця.

Методика складання будиночка для поросятка

Опис: методика складання застосовувалася в основному для встановлення робочих та доброзичливих стосунків з дітьми раннього віку при вступі дитини до ясельної групи. Вона не є стандартизованою та валідизованою; для отримання науково-обґрунтованих висновків вона не підходить, проте цілком підходить для складання навчальних програм, оскільки діагностує рівень сформованості цілісного образу, вміння дитини діяти за зразком, рівень розуміння дитиною словесної інструкції, рівень розвитку дрібної моторики та знання дитиною форм та кольорів. При зарахуванні дитини ясельного віку до дитячого садка для практичного психолога важливо з'ясувати наявний рівень розвитку дитини, оскільки в цьому віці важливим аспектом розвитку дитини є сенсорний розвиток та вміння співпрацювати з дорослим. Ми радимо вам звертати увагу на саме ці аспекти під час виконання дитиною завдань.

Методика може застосовуватися на першій консультації, ще до безпосереднього знайомства з групою. У цьому випадку практичний психолог інструктує батьків, щоб вони разом з дитиною зібрали будиночок. В цьому випадку психолог займає позицію спостерігача та має змогу діагностувати систему стосунків дитина-батьки. Батькам дається така інструкція: дитина повинна скласти будиночок сама, не потрібно за неї виконувати завдання, робота припиняється, коли дитина втомилася та не бажає більше виконувати завдання.

Вік, для якого застосовуються методика: з 1,9 – до 3-х років. Завдання для дитини мають варіації залежно від віку та рівня вже набутих нею навичок. Сама методика є театралізованою грою. Пред'являйте інструкцію емоційно, у слова вкладайте власне ставлення, важливим елементом будь-якої роботи з дітьми раннього віку є педагогічна майстерність.

Рис. 5. Застосування методики складання будиночка
для поросятка

Інструкція. «В поросятка була хатка» (психолог викладає хатку перед дитиною). «Але прийшов злий вовк, подмухав і хатка розвалилася» (психолог дмухає частини будиночка, розносить в різні боки). «Давай ми з тобою складемо поросятці

нову хатку» (вихователь дає дитині викласти хатку за зразком, перший раз без клею).

Психолог: знов прибіг, вовк подмухав (дмухає), хатка розлітається (зразок вже складеного будиночка повинен буди в дитини перед очима).

Вихователь: «А цей будиночок тримається міцно» (показує на зразок), «тому що його частини приклеєні. Щоб у нашого поросятка був міцний будиночок, нам потрібно його частини з'єднати клеєм» (психолог дає дитині заготовку та намазує частини будиночка клеєм, дитина ліпить їх на заготовку).

Після закінчення роботи психолог запитує дитину:

Якого кольору дах? (якщо дитина не відповідає словами, психолог просить показати синій колір).

Якого кольору стіни? (при відсутності вербальної відповіді просимо показати пальцем).

Якої форми дах? (при відсутності вербальної відповіді просимо показати трикутник).

Якої форми стіни будиночка? (при відсутності вербальної відповіді просимо показати квадрат).

Рис. 6. Демонстраційний зразок до методики складання

Результати доцільно розділити на три рівні: високий, середній та низький. Інтерпретація враховує не лише результати складання будиночку, аналізується також, як дитина виконувала завдання, ступінь її самостійності та розуміння вербальних інструкцій. На звороті заготівки будиночку доцільно створити бланк відповідей піддослідного, зразок якого я приведу нижче.

ДОВІЛЬНІСТЬ

- ☐ Дитина не відволікалася, зробила все швидко, не потребувала сторонньої допомоги та додаткової стимуляції в процесі роботи. (Критерій високого рівня)
- ☐ Дитина потребувала постійної підтримки, під час виконання завдання її бентежили сторонні речі. (Критерій середнього рівня)
- ☐ Дитина не виконала завдання. (Критерій низького рівня)

МОТОРИКА

- ☐ Вдало маніпулює маленькими предметами.
- ☐ Виникають складнощі при маніпулюванні з маленькими предметами або при взаємодії двох рук.
- ☐ Не вміє маніпулювати маленькими предметами.
- ☐ Знання сенсорних еталонів Знає (називає) кольори та форми.
- ☐ Правильно показує кольори та форми. Не орієнтується в кольорах та формах.
- ☐ Вміння сформувати цілісний образ з частин.
- ☐ Будиночок складений відповідно до зразка, без значних відхилень від свого шаблону.
- ☐ Будинок складений відповідно до зразка, але має кривий вигляд, значні відхилення від встановленої лінії.
- ☐ Будиночок складений аби як, не має нічого спільного зі зразком.

Отже, як бачимо, діагностичні критерії – це звичайна номінальна шкала, в якій ми враховуємо присутність або відсутність навички. Критерій «Довільність», теоретично відображений в роботах Д. Узнадзе, ми діагностуємо сформованість установки в дитини співпрацювати з дорослим та виконувати його завдання. Критерій «Моторика» спирається на теоретичний фундамент праць Ж. Піаже про послідовність формування інтелектуальних функцій та операцій. Критерій «Знання» сенсорних еталонів опирається на положення програми «Дитина», праці М. Монтесорі та поняття про провідну діяльність О. Леонтьєва. Критерій «Сформованість цілісного образу» взятий з провідних шкал виміру психологічного розвитку дітей, таких як шкали Ж. Піаже, методика ГНОМ, шкали Стенфорда-Біне.

Виходячи з результатів тестування, з дитиною планується індивідуальна робота або даються рекомендації вихователю щодо здійснення навчання та виховання дитини раннього віку. Завдяки цьому експрес-тесту навчально-виховний процес в дитячому садку стає індивідуалізованим [16]. При інтерпретації слід враховувати, скільки днів дитина перебувала в дитячому садочку, оскільки цей фактор прямо впливає на її відповіді та бажання співпрацювати. Так, я проводив методику в вересні, коли проходила адаптація, і з 60 новоприбулих дітей 40 проявили бажання співпрацювати.

Спостереження за групою дітей раннього віку

Спостереження – це планомірне цілеспрямоване сприймання психологічних явищ відповідно до заздалегідь розробленої програми. Існують два види спостереження: виключне та приховане. В умовах загальноосвітнього дошкільного закладу широкого використання набуло виключне спостереження. Для забезпечення точності та об'єктивності спостереження психолог повинен дотримуватися таких вимог:

- чітко формулювання мету (визначати, які сторони поведінки, діяльності, психіки дитини необхідно спостерігати). Наприклад, в нас дитина раннього віку, тому доцільно спостерігати за встановленням контакту з вихователем в період адаптації, виникнення ігор поряд, розвитком сенсорних еталонів в предметно-маніпулятивних іграх, розумінням звернень вихователя та реагуванням на них;

- об'єктивність (необхідність фіксувати психічні явища, процеси, унеможливлювати необгрунтовані тлумачення суб'єктивних станів дитини). Ця вимога стосовно дітей раннього віку виконується завдяки схемі спостереження, тобто ми записуємо і об'єктивні явища, і поряд свою інтерпретацію їх. Інтерпретація з часом може бути змінена в світі нових фактів;

- систематичність, безперервність (це дає змогу отримати дані, що характеризують процес розвитку, а не окремі стани дитини). Наприклад, якщо це стосується адаптації, необхідно спостерігати участь дитини у всіх режимних моментах протягом

дня. Така позиція є виправданою, оскільки стрес, що дитина відчуває при процесі адаптації є психолого-фізіологічними з чіткими психофізичними індикаторами, такими як розлад сну, енурез, втрата апетиту, апатія або навпаки гіперактивність (звичайно, на практиці це більше схоже на неврастенічний стан, дитина береться за багато справ, не доводячи жодну до кінця) [57]. Тому спостереження вимагає системності, бажано його проводити протягом трьох-чотирьох днів, залежно від завдань, які стають перед психологом;

– прихованість спостереження за дитиною (на жаль, дану вимогу неможливо дотримати в повному обсязі, необхідно або спостерігати, або включатися в повне життя групи). Звичайно, ми розуміємо, що процес виключного спостереження несвідомо задіює ряд психологічних ефектів, з якими вимушений рахуватися дослідник, серед них ефект спостерігача, суть якого полягає в тому, що дитина змінює свою поведінку коли відчуває, що за нею спостерігають. Тому ефект спостерігача призводить до викривлення результатів спостереження. Подолання цього ефекту ми вбачаємо в тому, щоб діти звикли до психолога; коли вони почнуть його сприймати як належне, ефект зникне сам собою.

Типовими помилками при спостереженні науковці вважають:

1. Несвідоме ігнорування того, що може суперечити гіпотезі. Більшість дітей раннього віку відчувають стрес при вступі до дитячий садок, звиканні до вихователя, але є і такі, які в силу своєї нервово-психічної організації або досвіду взаємодії з іншими людьми проходять цей етап легко. Психолог перед спостереженням в групі дітей раннього віку налаштовується спостерігати сльози та тугу за мамою, але є виключення, зумовлені вищенаведеними причинами. Спокійна та бадьора поведінка дітей може бути помилково інтерпретована як компенсаторна реакція або стан шоку. Уникаємо цієї типової помилки завдяки збору додаткової інформації (анкетування, тестування) та бесідою з батьками і вихователями.

2. Не розрізнення головного і другорядного, випадкового і закономірного у процесі спостереження. Цю типову помилку ми проілюструємо процесом ранкової зустрічі дітей вихователем. На початку вересня маємо яскраві емоційні реакції, в яких легко побачити будь-які прояви психопатології, але минає 10-15 хвилин, «обов'язкові ритуали» виконані, і дитина спокійна і готова працювати. Так от, якщо брати до уваги ту частину, де дитина виражає своє невдоволення тим, що її привели в садочок, легко зробити помилкові висновки. Звичайно, головного болю додає індивідуальна психофізіологія (темперамент), від нього залежить інтенсивність та яскравість протікання емоцій; холерик, наприклад, дає настільки інтенсивні реакції, що під їх враженням значно викривляється оцінка його особистості. Вихід з цієї ситуації ми вбачаємо в систематичності спостереженні, тобто його потрібно повторювати неодноразово та в різний час. Це особливо важливо при оцінці когнітивних процесів; в один день дитина нічого не хоче робити, бо «немає настрою», на наступний демонструє неабияку винахідливість.

3. Передчасність та узагальненість висновків. Одна типова помилка логічно впливає з іншої. При втраті якого з елементів спостереження воно перетворюється з доволі точного надійного інструмента в машинку для вішання ярликів. Так, риса характеру або темпераменту може вважатися властивою дитині раннього віку, якщо вона проявляється систематично, а не разово, якою б яскравої її вияв не був.

4. Оцінювання одного психічного феномену на підставі іншого. Наприклад, зведення холеричності до істеричності. Оскільки диференційованість та відокремленість одного психічного процесу від іншого в дітей раннього віку ускладнена, легко сплутати один прояв психіки з іншим. Вихід з даного становища ми бачимо у зборі додаткової інформації у батьків та вихователя групи. Також важливим моментом залишається обґрунтованість власних висновків, виходячи з вікових норм для дітей раннього віку та чіткої диференціації між типовим та індивідуальним.

5. Зосередження спостереження на протилежних та контрастних рисах характеру. Помилка виникає, якщо у дослідника не сформульована мета, тоді його психіка несвідомо фіксує найбільш яскраві прояви дитячої особистості. Ситуація ще ускладнюється тим, що емоції дитини раннього віку характеризуються значною мінливістю, ситуативністю та інтенсивністю, що відразу потрапляє в центр уваги

6. Визначальний вплив на підсумки спостереження першого враження про дитину або групу дітей. Уникнення або повторення цієї помилки залежить від рівня теоретичної та практичної підготовки самого дослідника, оскільки сама помилка пов'язана з роботою його установок та переконань. Якісний матеріал для побудови дитячої та педагогічної психології був отриманий завдяки методу спостереження, але вчені, що його надали, вирізнялися видатними інтелектуальними якостями. Ж. Піаже першу наукову працю написав в 10 років. Нам, як працівникам практичної сфери, залишається лише йти по вже прокладеній стежці, тобто використовувати методи, які пройшли перевірку часом та неодноразово доводили свою користь. Проблема першого враження вирішується за допомогою залучення додаткової інформації та обговоренню отриманих результатів спостереження з вихователем групи.

7. Неприйняття до уваги можливих мотивів дій, самопочуття, що спостерігається при зміні ситуації. Щодо мотивів, то, стосовно дітей раннього віку, вони стають очевидні під час процесу спостереження. Обґрунтовуємо цю тезу роботою Л. Божович, присвячену виникненню мотивації, де автор пов'язує процес утворення мотивації з процесом розвитку пам'яті. Що стосується самопочуття, то тут спостерігається прямий психофізіологічний паралелізм, тобто емоції дитини раннього віку, її поведінка та самопочуття напряду залежать від стану її організму, незначне підвищення температури або соматичні болі призводять до прояву атипової поведінки. Зміни у ситуації спостереження внесені до будь-якого плану спостереження, тому на цьому зупинятися ми не бачимо сенсу.

Спостереження є основним науковим та прикладним методом дослідження дітей раннього віку. Якісно виконане спостереження разом з додатковим збором інформації, таким як бесіда та інтерв'ю, можуть замінити безліч тестових методик, які часто є недоступними середньостатистичному практичному психологу дитячого садка.

Зразок короткотривалого проєкту бінарних занять з сенсорно пізнавального розвитку

Тенденції розвитку світової психолого-педагогічної науки спонукають спеціалістів різних галузей до об'єднання своїх зусиль з метою надання якісних освітніх послуг, усестороннього вивчення особистості дитини, реалізації її схильностей та потреб. В створенні міждисциплінарних команд реалізується основний принцип психологічної науки – принцип гуманізації знання та об'єднання зусиль науковців в допомогу людині. Виходячи з вище описаного, ми пропонуємо проєкт бінарних занять, адже бінарне заняття – це завжди результат співпраці двох педагогічних працівників, яке переростає у творчий процес учасників педагогічної взаємодії.

Проєкт бінарних занять – це короткотривалий проєкт, метою якого є сенсорно-пізнавальний розвиток дитини раннього віку. При розробці проєкту ми спиралися на: Базовий компонент дошкільної освіти в Україні, Закон України «Про освіту», Закон України «Про дошкільну освіту», Положення «Про психологічну службу в системі освіти», розвивальну програму для дошкільного навчального закладу «Дитина». Також при розробці проєкту ми опиралися на ряд теоретичних положень педагогічної та психологічної науки.

Л. Божович наголошує на тому, що дитину раннього віку починає формувати мотивація. Оскільки наші вихованці приступають до розвиваючих занять, важливо, щоб мотивація була сформована позитивна; тут неабияку роль грає «сюрпризний момент». А. Бандура розробив принципи «теорії соціального научіння»; ми використали цю теорію під час організації дидактичних ігор. Так, дорослий виконував завдання сам перед

тим, як дати його групі дітей, що давало дітям успішний зразок для наслідування. Якщо дитина помилялася, дорослий їй допомагав, безоціночно підтримуючи її, оскільки на зв'язок між фрустрацією і агресією вказав ще К. Левін. Заняття будувалися за алгоритмом: від наявної зони розвитку до перспективної (Л. Виготським). На заняттях ми орієнтувалися на провідну діяльність дітей раннього віку, предметно-маніпулятивну гру та на провідну потребу спілкування з дорослими (О. Леонтьєвим). Дидактичні ігри будувалися виходячи з положень Є. Ельконіна про послідовність формування ігрової діяльності у дітей. Формуванню розумових навичок сприяли процеси асиміляції та акомодатії (Ж. Піаже). Тобто ми або пропонували дитині вже знайомі їй заняття, що сприяло асиміляції, або в уже знайому їй схему вносили елемент новизни. Ми поєднували мовну роботу з практичними діями дітей (О. Запорожцем). Звичайно ж, використання ідеї М. Монтесорі про організацію розвивального середовища для дитини.

Отже, нами був розроблений проєкт занять, що має назву «Веселий потяг» (таблиця 10). Перше заняття – вхідне, останнє – контрольне, направлене на оцінку навичок, що здобули діти. Короткий опис проєкту представлений у таблиці нижче. Однією підгрупою займається психолог, іншою – вихователь.

Таблиця 10 – Проєкт бінарних занять «ВЕСЕЛИЙ ПОТЯГ»

Назва	Мета	Орієнтовний час	Форма проведення
«Цікавий потяг»	Встановити емоційний контакт між психологом та групою дітей через гру з кольорами	10 хв.	Підгрупи дітей
«Такі різні потяги»	Закріпити знання дітей про кольори та форми, навчити їх диференціювати	10 хв.	Підгрупи дітей

**АРТ-ТЕРАПІЯ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ,
ЯКІ ПЕРЕЖИВАЮТЬ ТРАВМУ ВІЙНИ**

Продовження табл. 10

Назва	Мета	Орієнтовний час	Форма проведення
«Великий та маленький потяг»	Сформувати уявлення про сенсорні еталони, навчити їх відрізняти	10 хв.	Підгрупи дітей
«Будуємо станції для потягів»	Закріпити знання про сенсорні еталони, діагностувати рівень розвитку дрібної моторики	10 хв.	Підгрупи дітей
«Інтерв'ю з машиністом»	Оцінити якість засвоєння дітьми знань, що були подані в попередніх заняттях	20 хв.	Індивідуальна робота

**БІНАРНЕ ЗАНЯТТЯ В ГРУПІ ДІТЕЙ РАННЬОГО ВІКУ
«ЦІКАВИЙ ПАРОВОЗИК»**

Заняття №1 (вхідне)

Тема: Кольори та форми (рожевий та синій, трикутник, прямокутник, коло).

Бінарна мета: закріпити знання дітьми кольорів та форм.

Мета (вихователь): закріпити знання дітьми основних кольорів (рожевого та синього). Сформувати вміння дітей взаємодіяти один з одним та з дорослим. Навчити робити просту аплікацію за зразком методом викладання з дорослим. Збагатити пасивний словниковий запас дітей за допомогою віршика. Активізувати діалогічне мовлення дітей. Розвивати дрібну моторику методом викладання з дорослим.

Мета (психолог): діагностувати якість емоційного контакту між вихователем та дітьми. Знизити емоційну напругу, що може

**АРТ-ТЕРАПІЯ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ,
ЯКІ ПЕРЕЖИВАЮТЬ ТРАВМУ ВІЙНИ**

виникнути внаслідок напруження пізнавальних психічних процесів. Підтримати та за можливістю поглибити емоційний контакт з дітьми. Діагностувати сенсорно-моторний інтелект дітей раннього віку. Діагностувати рівень розвитку дрібної моторики.

Обладнання: паровозики різного кольору, вирізані із кольорового картону вагончики, зразок розкладання вагончиків, матеріали для аплікації.

Попередня робота: читання віршів про паровозик, розглядання ілюстрацій паровозика, ліплення різнокольорової аплікації. Дидактичні ігри «Знайди схожий по кольору, знайди схоже по формі».

Слухання пісеньки про паровозик.

Таблиця 11 – Орієнтовна сітка часу заняття

Частина заняття. Підтема	Витрати часу	Проміжна мета	Відповідальний	Форма проведення
Вступна частина	2 хв.	Активізація уваги дітей раннього дошкільного віку	Психолог Вихователь	Уся група
Основна частина	4 хв.	Виклад основного матеріалу	Психолог вихователь	Робота в підгрупах
Психогімнастика «Паровозик Чух-Чух»	2 хв.	Зняття емоційного напруження	Психолог	Групова
Контрольна частина	2 хв.	Перевірка засвоєного матеріалу	Вихователь	Групова
Заклучна частина	2 хв.	Позитивно-емоційне завершення	Вихователь психолог	Групова

Організаційний момент: діти сидять на стільчиках, навпроти них стоїть вихователь та психолог, вихователь відкриває заняття.

Вступна частина

Рис. 7. Початок заняття за бінарною методикою «Цікавий паровозик»

Вихователь: «Потяг весело рушає Ту-ту-ту, Чух-чух-чух, всіх маляток покатає Ту-ту-ту, Чух-чух-чух».

Психолог демонструє дітям два потяги різного кольору, один з паровозиків червоний, інший жовтий.

Вихователь: «Діти, подивіться, які нам гарні паровозики показує психолог, але ці паровозики загубили свої вагончики. Зараз ми допоможемо їм знайти їх» (психолог демонструє чотири види вагончиків: рожевого та синього кольорів. Після демонстрації роздає дітям по одному вагону одного кольору. Собі залишає паровозик червоного кольору).

Рис. 8. Проведення заняття за бінарною методикою «Цікавий паровозик»

Основна частина

Психолог: «Я буду машиністом червоного паровозика. Але мій потяг загубив червоні вагончики, без них він їхати не буде. У кого червоні прямокутнички, підійміть їх вгору!»

Вихователь: «А я буду керувати жовтим паровозиком. Мені теж потрібні вагончики. У кого жовті прямокутнички, підійміть їх вгору. А якої форми сам вагончик?»
(демонструє прямокутник).

Діти: «Прямокутної».

Організаційний момент: при потребі психолог і вихователь допомагають дітям побудувати паровозики. Діти розбиваються на підгрупи за ознаками кольору. Підгрупа «червоних» рушає за психологом, підгрупа «жовтих» рушає за вихователем. Уявні паровозики вирушають в подорож навколо групи, діти однією рукою тримають «вагончик», іншою тримають один одного.

Рис. 9. Хід заняття за бінарною методикою «Цікавий паровозик»

Психолог: «Діти, щось погано наші вагончики їдуть, чого їм не вистачає?»

Діти: «Коліс».

Вихователь (демонструє колесо): «А якої форми у нас колесо?»

Діти: «Круглої».

Психолог: «А також нам потрібен дах» (демонструє дах вагончика трикутної форми). «А якої форми у нас дах?»

Діти: «Трикутної».

Далі діти, проїхавши по групі, сідають за столи з заздалегідь заготовленими матеріалами для викладання аплікації. Психолог працює з підгрупою дітей, допомагаючи їм створити аплікацію вагончика (підгрупа 6 чоловік).

Вихователь працює з другою підгрупою, допомагає дітям зробити аплікацію за зразком (підгрупа 6 чоловік).

Рис. 10. Згуртування дітей за бінарною методикою
«Цікавий паровозик»

Психогімнастика «Паровозик Чух-чух»

Психолог: «А зараз, діти, об'єднаємося в один великий паровозик та будемо їздити по колу» (діти їдуть зліва направо 30 секунд, справа наліво 30 секунд). «Тепер, діти, наші вагончики втомилися, їм потрібно сховатися в депо. Коли я лягну в долоні, ви присідайте, так наші вагончики відпочинуть» (психолог дає свисток, потім діти знову утворюють коло).

Психолог: «Зараз наші вагончики вийшли на нерівну колію, нас розхитує» (психолог розхитується сам, за ним повторюють діти). «Тепер паровозики приїхали на станцію та вагончики сідають на місця».

Рис. 11. Завершення заняття за бінарною методикою
«Цікавий паровозик»

Діти сідають на місця (*психолог і вихователь контролює цей процес*).

Контрольна частина

Організаційний момент: коли діти всілися на місця (півколом), психолог роздає їм чотири кольори: синій, червоний, жовтий, зелений. Вихователь стоїть так, щоб його було видно.

Вихователь: «Діти, ми з вами вивчили два кольори, давайте назвемо їх». Демонструє всі по черзі та питає в дітей, який це колір. Хто може, надає вербальну відповідь, хто ні – підіймає такий самий колір. Таке ж опитування вихователь проводить і по формі предмету. Вихователь слідує за тим, щоб всі діти прийняли участь у опитуванні.

Психолог фіксує результати заняття, до уваги береться, як вербальна, так і невербальна відповідь.

Заключна частина

Психолог: «Діти, ви всі сьогодні гарно пограли, всі молодці. Давайте поплескаємо в долоні один одному.» Після того, як завершилися оплески, психолог пропонує кожній дитині привітати свого сусіда особисто: хлопчики жмуть руки, дівчатка обіймаються. Психолог і вихователь в цьому теж приймають участь.

Рис. 12. Підсумок заняття за бінарною методикою
«Цікавий паровозик»

БІНАРНЕ ЗАНЯТТЯ В ГРУПІ ДІТЕЙ РАННЬОГО ВІКУ «ТАКІ РІЗНІ ПАРОВОЗИКИ»

Заняття №2

Тема: Кольори та форми (червоний та жовтий, зелений та синій, трикутник та прямокутник, коло).

Бінарна мета: закріпити знання дітьми кольорів та форм.

Мета (вихователь): закріпити знання дітьми основних кольорів (червоного, жовтого). Навчити розрізняти синій та зелений кольори. Сформувати поняття довгий та короткий. Збагатити пасивний словниковий запас дітей за допомогою віршика. Активізувати діалогічне мовлення дітей. Розвивати дрібну моторику шляхом маніпулювання з прищипкою.

Мета (психолог): діагностувати рівень розвитку дрібної моторики. Знизити емоційну напругу, що може виникнути внаслідок активізації пізнавальних психічних процесів. Підтримати та за можливістю поглибити емоційний контакт з дітьми. Діагностувати швидкість та якість засвоєння нових знань та вмінь. Діагностувати рівень розвитку дрібної моторики.

Обладнання: паровозики різного кольору, вирізані із кольорового картону вагончики, дві мотузки різної довжини.

Попередня робота: вивчення кольорів червоного та жовтого на попередньому занятті. Дидактична гра з прищипками «Допоможи їжачку зібрати голочки».

Таблиця 12 – Орієнтовна сітка часу заняття

Частина заняття. Підтема	Витрати часу	Проміжна мета	Відповідальний	Форма проведення
Вступна частина «Два таких різних паровозики»	2 хв.	Активізація уваги дітей раннього дошкільного віку	Психолог Вихователь	Уся група
Основна частина «Робимо локомотив»	4 хв.	Виклад основного матеріалу	Психолог Вихователь	Робота в підгрупах

**АРТ-ТЕРАПІЯ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ,
ЯКІ ПЕРЕЖИВАЮТЬ ТРАВМУ ВІЙНИ**

Продовження табл. 12

Частина заняття. Підтема	Витрати часу	Проміжна мета	Відповідальний	Форма проведення
Психогімнастика «Невгамовні вагончики»	2 хв.	Зняття емоційного напруження	Психолог	Групова
Контрольна частина	2 хв.	Перевірка засвоєного матеріалу	Вихователь	Групова
Заклучна частина	2 хв.	Позитивно- емоційне завершення	Вихователь Психолог	Групова

Вступна частина

Організаційний момент: діти сидять на стільчиках, навпроти них протягнуто дві мотузки, що закріплені на опорах, одна з них довга, інша коротка, на короткій закріплені за допомогою прищіпки вагончики синього та червоного кольору, на довгій – жовтого та зеленого. Дітям попередньо роздали вагончики жовтого, зеленого, синього та червоних кольорів так, що у кожної дитини вийшло по два вагончика.

Вихователь: «Діти, у нас тут дві мотузки: одна довга, друга коротка. Це наші потяги, давайте з вами порівняємо їх. На одній мотузці у нас вагончики синього та червоного кольору, на другій мотузці у нас вагончики жовтого та зеленого кольору. Який довгий потяг: червоно-жовтий чи зелено-синій?» (*психолог демонструє дітям різнокольорові вагончики*).

Вихователь: «Два кольори ми вже знаємо, але сині та зелені вагончики хочуть долучитися до нашого потягу» (*психолог показує дітям, вихователь називає*).

Основна частина

Організаційний момент: діти діляться на підгрупи, однією підгрупою керує психолог, іншою вихователь. Прищіпки розташовані так, щоб діти могли їх легко дістатися.

Психолог: «Зараз ми будемо добудовувати довгий потяг, всі в кого вагончики жовтого та зеленого кольору, підходимо до мене» (*психолог допомагає вибрати дітям прищіпку відповідного кольору*).

Вихователь: «А ми будемо будувати короткий потяг, йому потрібні вагончики червоного та синього кольору, хто такі тримає в руках підходить до мене».

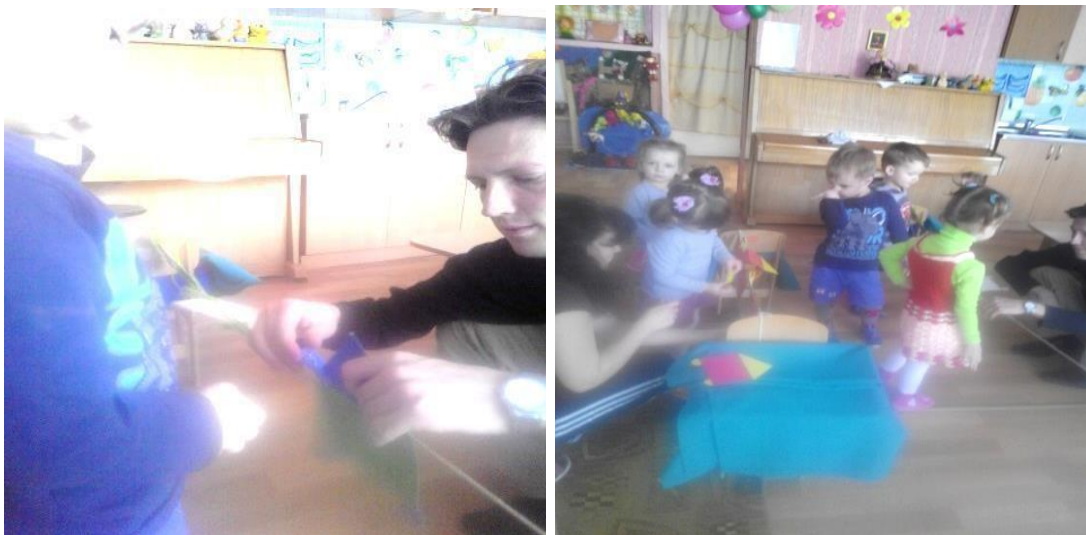

Рис. 13. Підготовка матеріалів до заняття за бінарною методикою
«Такі різні паровозики»

Організаційний момент: робота дорослого в одній підгрупі триває біля 3 хвилин. Потім психолог і вихователь міняються місцями. Це дає змогу поліпшити якість роботи та уникнути суб'єктивних викривлень у оцінці роботи дітей.

Рис. 14. Вправи на занятті за бінарною методикою
«Такі різні паровозики»

Психогімнастика «Веселі вагончики»

Психолог: «А зараз, діти, ми всі підемо на наш килимок та пограємо в веселі вагончики. Всі встали зручно та так, щоб мене всі бачили. Зараз наш вагончик їде на гору та його розхитує туди сюди» (демонструє).

Рис. 15. Повторення вправ за бінарною методикою
«Такі різні паровозики»

Діти повторюють.

Психолог: «А тепер наш вагончик їде вгору та підстрибує». (стрибає на місці).

Діти повторюють.

Психолог: «Зараз наші вагончики приїхали у депо втомилися та хочуть спати» (присідає).

Діти повторюють.

Психолог: «Всі молодці сідаємо на місця».

Рис. 16. Рухливі ігри на занятті за бінарною методикою
«Такі різні паровозики»

Контрольна частина

Організаційний момент: коли діти всілися на місця (півколом), психолог роздає їм чотири кольори: синій, червоний, жовтий, зелений. Вихователь стоїть так, щоб було видно його, дві мотузки різної довжини та різнокольорові вагончики.

Вихователь: «Діти, ми з вами знаємо ще два кольори, давайте назвемо їх» (демонструє всі по черзі та питає в дітей, який це колір. Хто може надає вербальну відповідь, хто ні – підіймає такий самий колір). Таке ж опитування вихователь проводить і по формі предмету.

Вихователь слідкує за тим, щоб всі діти прийняли участь у опитуванні.

Вихователь: «Подивіться на цей потяг (показує на довгий), який він?»

Діти: «Довгий».

Вихователь: «А цей який?» (показує на короткий).

Діти: «Короткий».

Заключна частина

Психолог: «Діти, ви всі сьогодні гарно пограли, всі молодці. Давайте поплескаємо в долоні один одному».

Після того, як завершилися оплески, психолог пропонує кожній дитині привітати свого сусіда особисто: хлопчики жмуть руки, дівчатка обіймаються. Психолог і вихователь в цьому теж приймають участь.

Рис. 17. Підсумки заняття за бінарною методикою
«Такі різні паровозики»

БІНАРНЕ ЗАНЯТТЯ В ГРУПІ ДІТЕЙ РАННЬОГО ВІКУ «ВЕЛИКІ ТА МАЛЕНЬКИЙ ПАРОВОЗИКИ»

Заняття №3

Тема: Поняття «один» і «багато», «маленький» та «великий».

Бінарна мета: сформувати уявлення про сенсорні еталони.

Мета (вихователь): закріпити знання дітьми основних кольорів (червоного, жовтого, синього та зеленого). Навчити розрізняти предмети за кількістю та величиною. Сформувати поняття «багато» та «один». Збагатити пасивний словниковий

запас дітей за допомогою нових понять. Активізувати діалогічне мовлення дітей. Розвивати дрібну моторику шляхом роботи з фланелеграфом.

Мета (психолог): коректувати рівень розвитку дрібної моторики. Знизити емоційну напругу, що може виникнути внаслідок активізації пізнавальних психічних процесів. Підтримати та за можливістю поглибити емоційний контакт з дітьми. Діагностувати швидкість та якість засвоєння нових знань та вмінь. Діагностувати рівень та темп розвитку сенсорно-моторного інтелекту під час занять.

Обладнання: вагончики (один великий червоно-зеленого кольору, інший маленький жовто-синього) та паровозики різного кольору та величини (демонстраційний матеріал, див. додаток 3), вирізані із кольорового картону вагончики. Два фланелеграфа, на одному великий паровозик, на другому маленький.

Попередня робота: вивчення кольорів червоного, жовтого та синього з зеленим на попередньому занятті. Дидактична гра «багато та один» з різними предметами. Демонстрування та порівняння між собою великих та маленьких предметів.

Рис. 18. Опис правил заняття за бінарною методикою
«Великі та маленький паровозики»

Таблиця 13 – Орієнтовна сітка часу заняття

Частина заняття. Підтема	Витрати часу	Проміжна мета	Відповідальний	Форма проведення
Вступна частина «Великий та маленький паровозик»	2 хв.	Активізація уваги дітей раннього дошкільного віку	Психолог Вихователь	Уся група
Основна частина «Будуємо паровозик на фланелеграфі»	4 хв.	Виклад основного матеріалу	Психолог вихователь	Робота в підгрупах
Психогімнастика «Подорож двох паровозиків»	2 хв.	Зняття емоційного напруження	Психолог	Робота в підгрупах
Контрольна частина	2 хв.	Перевірка засвоєного матеріалу	Вихователь	Групова
Заклучна частина	2 хв.	Позитивно-емоційне завершення	Вихователь психолог	Групова

Вступна частина

Організаційний момент: діти сидять на стільчиках, навпроти них стоїть стоять два фланелеграфа, на одному з них великий паровозик червоно-зеленого кольору, до якого причеплені три вагони відповідного кольору. На другому фланелеграфі один паровозик жовто-синього кольору. Дітям попередньо роздали вагончики двох форм: великої та маленької; до вагончиків прикріплені магніти так, щоб було зручно почепити його на фланелеграфі.

Вихователь: «Діти, до нас завітали два паровозики: один великий другий маленький (*демонструє*). В одного паровозика багато вагончиків, а в іншого зовсім немає (*демонструє*). Щоб їм допомогти відправитися в подорож, нам необхідно почепити їм вагончики».

Психолог демонструє дітям різнокольорові та різні за величиною вагончики.

Рис. 19. Інтеракція на занятті за бінарною методикою «Великі та маленький паровозики»

Вихователь: «Давайте з вами розберемося, які вагончики до якого потягу підходять» (чіпляє до великого потягу великі вагончики, до маленького – маленькі).

Основна частина

Організаційний момент: діти діляться на підгрупи, однією підгрупою керує психолог, іншою – вихователь. Фланелеграфи розташовані так, щоб діти могли їх легко дістатися.

Психолог: «Зараз ми будемо, добудовувати великий паровозик. Всі, в кого великі вагончики, підходимо до мене». (психолог допомагає причепити вагончики дітям).

Вихователь: «А ми будемо будувати маленький паровозик. Всі, в кого маленькі вагончики, підходьте до мене» (вихователь допомагає причепити маленькі вагончики до паровозика).

Організаційний момент: робота дорослого в одній підгрупі триває біля 3 хвилин. Потім психолог і вихователь міняються місцями. Це дає змогу поліпшити якість роботи та уникнути суб'єктивних викривлень у оцінці роботи дітей.

Рис. 20. Проведення заняття за бінарною методикою «Великі та маленький паровозики»

Рис. 21. Рухливі ігри на занятті за бінарною методикою
«Великі та маленький паровозики»

Психогімнастика «Подорож двох паровозиків»

Психолог: «А зараз, діти, ми всі підемо на наш килимок та відправимо наші вагончики у подорож». Діти розділені в дві шеренги приблизно порівно, тримають один одного за плечі (*психолог активно допомагає*).

Діти виконують (за допомогою дорослих вони розділяються на дві шеренги).

Психолог: «А тепер наші паровозики вирушають у дорогу, їдуть один за одним (*швидкість звичайної ходьби*).

Психолог: «Зараз наші паровозики роз'їдуться під різними коліями в два окремих кола. Одне рухається за часової стрілкою, інше проти» (*дорослі допомагають дітям виконати завдання*).

Діти виконують.

Психолог: «Всі молодці! Ось ми і приїхали на станцію. Ми втомилися і нам потрібно відпочити» (*діти сідають на місця*).

Контрольна частина

Організаційний момент: діти сидять на місцях півколом так, щоб було видно зібрані ними паровозики, маленький та великий.

Вихователь: «Діти, ми з вами побудували два паровозики: великий та маленький. Покажіть, будь-ласка, великий та маленький (*знімає з великого паровоза всі вагончики крім*

одного). А тепер покажіть, де один, а де багато вагончиків» (вихователь сліdkує за тим, щоб всі діти прийняли участь у опитуванні).

Вихователь: «Подивіться на цей локомотив (показує на великий), які там є кольори?»

Діти: «Червоний та синій».

Вихователь: «А на цьому потягу які кольори? (показує на маленький)».

Діти: Жовтий та синій.

Заклучна частина

Психолог: «Діти, ви всі сьогодні гарно пограли, всі молодці. Давайте поплескаємо в долоні один одному». Після того, як завершилися оплески психолог пропонує кожній дитині привітати свого сусіда особисто: хлопчики жмуть руки, дівчатка обіймаються. Психолог і вихователь в цьому теж приймають участь.

Рис. 22. Підсумки заняття за бінарною методикою
«Великі та маленький паровозики»

БІНАРНЕ ЗАНЯТТЯ В ГРУПІ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ «БУДУЄМО СТАНЦІЇ ДЛЯ ПОТЯГІВ»

Заняття №4

Тема: Поняття про форми предметів.

Бінарна мета: сформувати уявлення про сенсорні еталони.

Мета (вихователь): закріпити знання дітей про форми предметів (круглий, квадратний, прямокутний). Навчити розрізняти предмети за ознакою форми та кольору. Сформувати поняття трикутник, коло, прямокутник. Збагатити пасивний словниковий запас дітей за допомогою нових понять. Активізувати діалогічне мовлення дітей. Розвивати дрібну моторику шляхом викладання будиночків спільно з вихователем.

Мета (психолог): коректувати рівень розвитку дрібної моторики. Знизити емоційну напругу, що може виникнути в наслідок активізації пізнавальних психічних процесів. Підтримати та за можливістю поглибити емоційний контакт з дітьми. Діагностувати швидкість та якість засвоєння нових знань та вмінь. Діагностувати рівень та темп розвитку сенсорно-моторного інтелекту під час занять. Сформувати знання про сенсорні еталони.

Обладнання: заготовки будиночків, круглі вікна синього кольору, будиночки прямокутної форми червоного кольору, жовтий трикутний дах. Вирізані із паперу частини будиночка різні за кольором та формою. Фланелеграф з наочністю.

Попередня робота: вивчення кольорів червоного, жовтого та синього з зеленим на попередньому занятті. Дидактична гра «багато та один» і ігри дошками Сегена. Демонстрування та порівняння між собою предметів різної форми.

**АРТ-ТЕРАПІЯ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ,
ЯКІ ПЕРЕЖИВАЮТЬ ТРАВМУ ВІЙНИ**

Рис. 23. Опис правил заняття за бінарною методикою
«Будуємо станції для потягів»

Таблиця 14 – Орієнтовна сітка часу заняття

Частина заняття. Підтема	Витрати часу	Проміжна мета	Відповідальний	Форма проведення
Вступна частина «Станція для паровозиків»	2 хв.	Активізація уваги дітей раннього дошкільного віку	Психолог Вихователь	Уся група
Основна частина «Складання аплікації будиночка разом з вихователем та психологом»	4 хв.	Виклад основного матеріалу	Психолог вихователь	Робота в підгрупах
Психогімнастика «Біжимо на потяг»	2 хв.	Зняття емоційного напруження	Психолог	Групова
Контрольна частина	2 хв.	Перевірка засвоєного матеріалу	Вихователь	Групова
Заклучна частина	2 хв.	Позитивно-емоційне завершення	Вихователь психолог	Групова

Вступна частина

Організаційний момент: діти сидять на стільчиках, навпроти них стоїть стоять один фланелеграф, на якому вже побудована станція з прямокутної форми (хатинка з трикутною стріхою та круглими вікнами). Стріха будиночка станції червона, стіни жовті, одне віконечко синє, інше зелене.

Рис. 24. Проведення заняття за бінарною методикою
«Будуємо станції для потягів»

Вихователь: «Діти, ви знаєте, що паровозики приїжджають до станцій, ми з вами на попередніх заняттях будували паровозики. Тепер нам необхідно, щоб у кожного паровозика була своя станція, на якій він міг би відпочивати».

Психолог демонструє дітям різнокольорові заготовки для аплікації та деталі, з яких буде зроблена аплікація.

Вихователь: «Давайте з вами побудуємо ці станції».

Основна частина

Організаційний момент: діти діляться на підгрупи, однією підгрупою керує психолог, іншою – вихователь. Фланелеграфи розташовані так, щоб діти могли їх легко дістатися. Діти розсаджуються на столи, на столах вже готові заготовки. Однією підгрупою керує психолог, іншою – педагог. Робота з однією підгрупою дорослого триває не більше 3 хвилин.

Психолог: «Зараз ми будемо добудовувати з вами станції для нашого паровозика» (*починає будувати станцію, коли закінчує, допомагає дітям*).

Вихователь: «Ми будемо будувати станції для нашого потягу» (*вихователь починає будувати сам, коли закінчує, допомагає дітям*).

Контрольна частина

Організаційний момент: робота дорослого в одній підгрупі триває біля 3 хвилин. Потім психолог і вихователь міняються місцями. Це дає змогу поліпшити якість роботи та уникнути суб'єктивних викривлень у оцінці роботи дітей.

Психогімнастика «Біжимо на потяг»

Рис. 25. Інтеракція на занятті
за бінарною методикою «Будуємо станції для потягів»

Психолог: «А зараз ми з вами пройдемо на килимок та будемо наздоганяти потяг» (*психолог очолює шеренгу, починає крокувати, потім переходить на біг, вихователь допомагає*).

Діти повторюють за дорослим.

Психолог: «Так, ми догнали паровозик і сіли у вагончик». (психолог зупиняється та махає рукою, розгойдуючись наліво та направо).

Діти повторюють.

Психолог: «Всі молодці, сідаємо на місця».

Контрольна частина

Організаційний момент: діти сидять на місцях півколом так, щоб було видно зібрані ними станції.

Вихователь: «Діти, ми з вами побудували станції з різних частин. У нас були круглі частини (демонструє), прямокутні частини (демонструє), трикутні частини (демонструє). Покажіть, будь ласка, круглий предмет, прямокутний та трикутний (діти повинні показати наочно). А тепер покажіть, де один, а де багато вагончиків» (вихователь слідує за тим, щоб всі діти).

Заключна частина

Психолог: «Діти, ви всі сьогодні гарно пограли, всі молодці. Давайте поплескаємо в долоні один одному». Після того, як завершилися оплески, психолог пропонує кожній дитині привітати свого сусіда особисто: хлопчики жмуть руки, дівчатка обіймаються. Психолог і вихователь в цьому теж приймають участь.

Рис. 26. Підсумки заняття за бінарною методикою
«Будуємо станції для потягів»

БІНАРНЕ ЗАНЯТТЯ В ГРУПІ ДІТЕЙ РАННЬОГО ВІКУ МОЛОДШОГО ВІКУ «ІНТЕРВ'Ю З МАШИНІСТОМ»

Заняття №5 (контрольне)

Тема: **Форми, кольори. Поняття «довгий» та «короткий».**

Бінарна мета: оцінити якість попередньої психолого-педагогічної роботи.

Мета (вихователь): закріпити знання, що були дані на попередніх заняттях (форми предметів, поняття «довгий», «короткий», «мало», «багато»). Збагатити пасивний та активний словниковий запас за допомогою розмови з використанням мнемічних карт та наочності.

Мета (психолог): оцінити рівень розвитку сенсорно-моторного інтелекту дітей, рівня розвитку мислення та пам'яті шляхом природного експерименту. Бесіди з дітьми за мнемокартами.

Обладнання: мнемокарта, всі наочності з попередніх занять, фотографії роботи дитини з матеріалом.

Попередня робота здійснювалася на минулих заняттях.

Рис. 27. Проведення заняття за бінарною методикою
«Інтерв'ю з машиністом»

**АРТ-ТЕРАПІЯ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ,
ЯКІ ПЕРЕЖИВАЮТЬ ТРАВМУ ВІЙНИ**

Таблиця 15 – Орієнтовна сітка часу заняття

Частина заняття. Підтема	Витрати часу	Проміжна мета	Відповідальний	Форма проведення
Вступна частина «Активізація пам'яті»	2 хв.	Активізація довготривалої пам'яті дітей раннього дошкільного віку	Психолог Вихователь	Вся група
Основна частина «Бесіда з машиністом»	4 хв.	Виклад основного матеріалу	Психолог вихователь	Індивідуальна робота
Психо-гімнастика «Танок машиністів»	2 хв.	Зняття емоційного напруження	Психолог	Групова
Контрольна частина	2 хв.	Узагальнення всієї роботи	Вихователь Психолог	По підгрупах
Заклучна частина	2 хв.	Позитивно-емоційне завершення	Вихователь психолог	Групова

Вступна частина

Організаційний момент: діти сидять півколом, так, щоб їм було видно розташування мнемокарту.

Вихователь: «Діти, пам'ятаєте ми з вами були і вагончиками, і паровозиками, будували станції? Зараз ми з вами будемо здавати залік на права машиніста».

Психолог: «Ось ми з педагогом підготували вам права (показує мнемокарту), щоб здати залік нам необхідно дещо пригадати».

Основна частина

Організаційний момент: діти поділені на підгрупи по 6 чоловік; однією підгрупою займається психолог іншою – вихователь.

Рис. 28. Проведення бесіди на занятті за бінарною методикою
«Інтерв'ю з машиністом»

Психолог (демонструє мнемокарточку): «Назви, будь-ласка, які кольори ти бачиш на цій карточки?»

Дитина відповідає.

Психолог: «Бачиш, тут два потяги. Назви, який з них довгий, який короткий».

Дитина відповідає.

Психолог: «Тут один маленький, інший великий, покажи і назви їх».

Дитина відповідає.

Психолог: «Якої форми предмети ти тут бачиш?»

Дитина відповідає.

Рис. 29. Проведення бесід на занятті за бінарною методикою
«Інтерв'ю з машиністом»

Потім психолог з вихователем міняються підгрупами, кожен фіксує для себе результати.

Психогімнастика «Танок машиніста»

Діти виходять з-за столів, стають на килимок так, щоб достатньо було простору.

Психолог: «Ми – веселі машиністи, зараз наш потяг відправляється, але зламався гудок, всім потрібно крикнути «Ту-Ту». Щоб це зробити, необхідно набрати повні легені повітря «Ту-ту-ту».

Діти виконують.

Психолог: «Тепер наш паровозик рушає по колу: іде він та видає звуки: «Чух Чуух» (звичайний піший крок).

Діти виконують.

Психолог: «Тепер наш паровозик прискорюються та дає сигнал «Ту-ту-ту» (діти переходять на біг).

Діти виконують.

Рис. 30. Рухливі ігри на занятті за бінарною методикою
«Інтерв'ю з машиністом»

Психолог: «Тепер наш паровозик повільно зупиняється та присідає з сигналом «Тууууу».

Діти виконують.

Контрольна частина. Психолог та вихователь доопрацьовують індивідуально з тими дітьми, які слабо засвоїли матеріал. Обмінюються враженнями від виконання проєкту. Обговорюють, яким дітям необхідна індивідуальна допомога.

Заклучна частина

Психолог дякує дітям за участь у занятті, вітає їх оплесками. Запрошує дітей привітати один одного. Ігровий матеріал залишає в групі для вільних ігор дітей.

Рис. 31. Підсумки заняття за бінарною методикою
«Інтерв'ю з машиністом»

ГЕОМЕТРИЧНІ ФОРМИ

Питання до машиніста

Бланк фіксації відповідей дитини

Відповіді були надані вербально або невербально, це фіксуються в бланку

П.І.П. _____ Записи вів _____

1. Де великий паровозик, де маленький? _____

2. Де довга мотузка, де коротка? _____

3. Де багато вагончиків, де один? _____

4. Назви кольори _____

5. Назви форми предметів _____

6. Розстібає та застібає гудзик Так/Ні _____

7. Розстібає та застібає блискавку Так/Ні _____

8. Розстібає та застібає липучку Так/Ні _____

9. Особливі примітки _____

Оцінка користі бінарних занять колективом ЗДО

Розробкою бінарного заняття колектив дитячого садочку займався у період з літа 2017 до початку 2018 року. В середньому бінарною парою вихователь-психолог було проведено 20 бінарних занять в групі дітей раннього віку. До розробки проєкту залучалися логопед Л. Лоншакова, методист Т. Петрова, в проєкті прийняли участь вихователі Олексєнко О., Багдарасян Н., Роменська В. В якості другого психолога, що може зі сторони оцінити сильні та слабкі сторони цього виду роботи був залучений я. За координаційну роботу між спеціалістами та теоретичне забезпечення процесу відповідав практичний психолог закладу Чернов А. Як на мене, проєкт бінарних занять може слугувати для того, щоб молодий спеціаліст отримав досвід організаційної роботи в педагогічному колективі. Здобув такий необхідний психологу авторитет серед вихователів, батьків та дітей навчального закладу. Моя функція як завідувача полягала лише в підтримці його починань, об'єктивної оцінки слабих і сильних сторін проєкту та матеріальному забезпеченні працівника психологічної служби необхідними ресурсам: фланелеграфами, кольоровим картоном, папером, фарбою та іншим. Хоч проєкт бінарних занять в групі дітей раннього віку формально описаний та теоретично розроблений Черновим А., його виконання та практичне втілення у життя є безперечним здобутком всього колективу ЗДО № 63 «Казка». Можу похвалитися тим, що рушійною мотивуючою силою для виконання проєкту слугувала моя розмова з практичним психологом, коли він перебував на заміні в ясельній групі. Я, ознайомившись з журналом «Практичний психолог дитячого садка», звернула його увагу на конкурс «Дитина раннього віку: пізнаємо індивідуальність», знаючи, що Чернов А. володіє деяким теоретичним фундаментом, запропонувала взяти йому участь в цьому конкурсі. По результатах цієї пропозиції маємо диплом від журналу «Практичний психолог дошкілля», публікації статей в Болгарії та Польщі, розгорнуту публікацію в

Київському науковому журналі та чекаємо на вихід збірника праць «Науково-дослідного інституту ім. Г. С. Костюка». Перед безпосереднім аналізом бінарного заняття в групі дітей раннього віку, який доцільно проводити за журналом аналізу заняття, запропонованим в Наказі № 321 «Про приведення до єдиних вимог планування та ведення документації працівників психологічної служби», я б хотіла трохи поділитися власними спостереженнями стосовно змін, які відбулися в дитячому колективі групи дітей раннього віку, в який втілювався у життя проєкт. На відміну від груп, що не були залученні до проєкту, група дітей раннього віку, в якому втілювався проєкт, демонстрували зміну провідної діяльності із «ігор поруч» до «ігор разом». Вихованцям була властива толерантність один до одного, вміння відкладати свої бажання у здійсненні та рахуватися з думками оточуючих. Таке спостереження свідчить про зменшення явища дитячого егоцентризму, яке описано у Ж. Піаже. Дозволю собі нагадати тезу вікової психології про те, що в дитини раннього віку сильно розвинений індивідуалізм та егоцентричні тенденції, які проявляються в непоступливості, невмінням рахуватися з оточуючими. Не можна сказати, що завдяки бінарним заняттям вищеперераховані явища зовсім зникли, ні, вони були відкориговані завданнями, які ставилися перед ними на бінарних заняттях. Завдання ставилися таким чином, щоб дитина раннього віку не могла самотійно з ним впоратися і їй була необхідна допомога оточуючих, або були завдання такого типу, що діти могли виконати лише по черзі. Таке планування занять спирається на положення теорії діяльності, а саме, що дитяча особистість розвивається під впливом спільно організованої діяльності з дорослим. Повертаючись до нашої теми, організація бінарних занять була здійснена таким чином, щоб змінити провідну діяльність дітей та навчити їх вирішувати поставлені завдання разом або з допомоги дорослого. Такий підхід дозволив знизити явище дитячого егоцентризму та підштовхував малюків до взаємодопомоги.

**АРТ-ТЕРАПІЯ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ,
ЯКІ ПЕРЕЖИВАЮТЬ ТРАВМУ ВІЙНИ**

Автором було здійснено психологічний аналіз заняття з сенсорно-пізнавального розвитку. Оскільки запропоноване до розгляду заняття відноситься до інтегрованого нетрадиційного виду занять, було вдосконалено схему аналізу (таблиця 16).

**Таблиця 16 – Психологічний аналіз заняття
з сенсорно-пізнавального розвитку**

Хід заняття	Аналіз спостереження	Шкала оцінювання		
		Відповідність	Часткова	Повна
			відповідність	невідповідність
1. НАВЧАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ЕМОЦІЙНИЙ СТАН ДІТЕЙ				
Психологічні фактори організаційного моменту	Сюрпризний момент (мотивування до роботи)	Діти зацікавлені запропонованою діяльністю		
	Дидактична гра	Виконують навчальне завдання на високому рівні		
	Психогімнастика	З задоволення виконують запропоновані рухи		
Вивчення стилю спілкування	Монологічний на початку занять	Слухають проблемну ситуацію		
	Діалогічний в середині та при кінці заняття	Дають відповіді на поставлені запитання		
Встановлення діагнозу та прогнозу майбутнього уроку	Поставлене бінарне завдання виконано. Рекомендація до наступного заняття більше часу приділити самостійній діяльності дітей			

**АРТ-ТЕРАПІЯ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ,
ЯКІ ПЕРЕЖИВАЮТЬ ТРАВМУ ВІЙНИ**

Продовження табл. 16

Хід заняття	Аналіз спостереження	Шкала оцінювання		
		Відповідність	Часткова	Повна
			відповідність	невідповідність
2. СТРУКТУРА ТА ДИНАМІКА ЗАНЯТТЯ				
Аналіз змісту заняття	Організаційний момент	Основна частина	Рухова хвилинка	
Техніка заняття	Сюрпризний момент	Дидактична гра	Психо-гімнастика	
3. АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ ВИХОВАТЕЛЯ ТА ПСИХОЛОГА				
Використання методів та прийомів	Психолог та вихователь активно взаємодіють під час заняття не заважаючи один одному, вдало поєднуючи прийоми педагогічної та психологічної практики.			
Усвідомлення, засвоєння, закріплення, знань умінь навичок	У вільній грі діти відтворюють елементи бінарного заняття, що є яскравою ознакою того, що їм воно сподобалося.			

Бінарне заняття як короткотривалий проєкт за час свого проведення дозволяє працівнику психологічної служби встановити продуктивні робочі зв'язки з педагогічним колективом, за короткий час здобути авторитет серед вихователів та

**АРТ-ТЕРАПІЯ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ,
ЯКІ ПЕРЕЖИВАЮТЬ ТРАВМУ ВІЙНИ**

познайомитися з батьками та дітьми. Бінарне заняття дозволяє психологу на власному досвіді відчути всі переваги та недоліки сучасного дошкільного виховання, оцінити педагогічний процес, як зовні, так і зсередини. Бажано, щоб ефективність бінарного заняття оцінювалась з двох сторін, психологічна оцінка може здійснюватися за допомогою психологічного тестування, педагогічна оцінка здійснюється за допомогою моніторингу, такий підхід дозволяє не тільки усестороннє оцінити користь від проєкту, а і привчає психолого-педагогічну команду до об'єктивного аналізу власної діяльності.

Психодіагностична оцінка ефективності бінарних занять

Для вивчення психологічної користі від бінарних занять нами застосовувалися шкали раннього розвитку дитини та педагогічний моніторинг. Показники узагальнені в таблиці.

Діагностична робота велася в двох напрямках: для психологічного супроводу та для з'ясування наявного рівня сенсорно-пізнавального розвитку. Нами була застосована шкала «Манова-Томова». Для аналізу вже наявних у дітей компетентностей ми використали педагогічний моніторинг критерії, взяті з програми «Дитина» [9, с. 21-50]. Результати подані у порівняльній таблиці (*таблиця 17*).

**Таблиця 17 – Таблиця виміру коефіцієнту розвитку
напередодні втілення проєкту бінарних занять**

Експериментальна група				Контрольна група № 1				Контрольна група № 2			
Дані психодіагностики (узагальнені)				Дані психодіагностики				Дані психодіагностики			
Р.В.	К.В.	К.Р.	В.	Р.В.	К.В.	К.Р.	В.	Р.В.	К.В.	К.Р.	В.
33	34,3	96,2	С.	32	35	89	М.Р.	32	33	99	Сер
Дані педагогічного моніторингу (%)				Дані педагогічного моніторингу (%)				Дані педагогічного моніторингу (%)			
Н.Р.	Д.Р.	В.Р.		Н.Р.	Д.Р.	В.Р.		Н.Р.	Д.Р.	В.Р.	
20	35	45		33	44	22		30	50	20	
12 дітей				12 дітей				12 дітей			

**АРТ-ТЕРАПІЯ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ,
ЯКІ ПЕРЕЖИВАЮТЬ ТРАВМУ ВІЙНИ**

Умовні позначення: **Р.В.** – розумовий вік; **К.В.** – календарний вік; **К.Р.** – коефіцієнт розвитку; **Н.Р.** – низький рівень розвитку компетентності; **Д.Р.** – достатній розвиток компетентності, **В.Р.** – високий рівень розвитку. Окрема позначка «**В**» означає висновок, де, **С** – слабкий розвиток, **М.Р.** – межовий розвиток, **Сер.** – середній розвиток. У висновку отримані результати зіставляються зі статистичними нормами вікового розвитку [7].

Результати у таблиці вище порівнюємо з результатами тестування, здійсненого після втілення проєкту бінарних занять (таблиця 18).

**Таблиця 18 – Таблиця розподілу результатів дітей
після втілення проєкту бінарних занять**

Експериментальна група				Контрольна група № 1				Контрольна група № 2			
Дані психодіагностики (узагальнені)				Дані психодіагностики				Дані психодіагностики			
Р.В.	К.В.	К.Р.	В.	Р.В.	К.В.	К.Р.	В.	Р.В.	К.В.	К.Р.	В.
37	37	99,3	Н.	36	37	97,5	С.	35	37	93	М.Р.
Дані педагогічного моніторингу (%)				Дані педагогічного моніторингу (%)				Дані педагогічного моніторингу (%)			
Н.Р.	Д.Р.	В.Р.		Н.Р.	Д.Р.	В.Р.		Н.Р.	Д.Р.	В.Р.	
11,7	35	47,7		26	46	26,6		27	50	22	
12 дітей				12 дітей				12 дітей			

Бінарне заняття в парі психолог-педагог є ефективною та інноваційною формою роботи з групою дітей раннього віку. Ефективність, на нашу думку, досягається за рахунок правильного розподілу обов'язків між учасниками психолого-педагогічного процесу. Психолог входить в дитячий колектив як партнер по грі та «цікавий дорослий». Для кожної групи окремо ми підготували більш детальну таблицю, за якою, власне, і розраховували коефіцієнт розвитку кожної дитини (таблиця 19).

Таблиця 19 – Коефіцієнт розвитку дитини

Шифр дитини	М	У	Н	О	Е.С	Мов.	Р.В.	К.В.	Кор.
Д	36	36	36	36	36	36	36	32	112,5
Д	42	42	42	42	42	42	42	42	100
Д	30	30	30	30	30	30	30	32	93,7
Х	42	42	42	42	42	42	40	42	95,2
Х	30	36	30	30	30	24	30	32	93,7
Х	42	42	42	42	42	42	42	42	100
Д	42	42	42	42	42	42	42	37	113,5
Х	36	36	36	36	36	36	36	40	90
Д	42	42	42	42	42	42	42	40	105
Д	36	36	36	36	36	36	38	36	105,5
Х	36	36	36	36	36	36	36	42	85,7
Х	36	36	36	36	30	30	34	35	97,1
С. П.	37,5	38	37,5	37,5	37	36,5	37,8	37,6	99,3

В графі шифр дитини **Д** – дівчинка, **Х** – хлопчик, стовпчик закінчується середніми показниками по групі. Оскільки етичний кодекс практичного психолога вимагає конфіденційності, ми не даємо прізвищ дітей учасників. Далі за стовпчиками: **М** – моторика, **У** – уміння, **Н** – навички, **О** – образотворча діяльність, **Мов.** – мовлення. **Р.В.** – розумовий розвиток, **К.В.** – календарний вік (в місяцях), **Кор.** – коефіцієнт розвитку. Розгорнутий аналіз результатів дозволяє ефективно будувати освітньо-виховний процес за кожною дитиною, подана вище таблиця готувалася на початку проєкту та наприкінці. Ми не бачимо сенсу подавати всі 6 таблиць, оскільки ми вже ознайомили читача з середніми показниками. Детальніше про саму процедуру, що саме мається на увазі в критеріях оцінювання тесту, можна ознайомитися з першоджерела, посилання на яке ми даємо [7].

Педагогічна оцінка ефективності бінарних занять

В попередньому розділі програми ми згадували педагогічний моніторинг як засіб оцінювання освіти. Оскільки бінарні заняття покликані синтезувати психолого-педагогічну

практику, вимір їх ефективності повинен бути здійснений з обох точок зору. Так, якщо для психології загальноприйнятим методом оцінки психічних явищ визнано тестування, то в педагогіці таким методом є моніторинг. Здійснення процедури педагогічного моніторингу в групі дітей раннього віку можливо лише за номінальною шкалою, тобто або у дитини присутні навички та вміння, або відсутні. Такий підхід до здійснення педагогічного моніторингу дозволяє уникнути суб'єктивності в оцінці дітей. Не менш важливим пунктом є те, що педагогічний моніторинг повинен здійснювати вихователь іншої групи, щоб уникнути ситуації суб'єктивізму, бажання додати собі бали, ситуації оцінки власної діяльності. Для проведення педагогічного моніторингу були запрошені вихователі з сусідніх груп. Тобто 1 група перевіряла 2 групу, і навпаки. Логіка оцінки дітей під час проведення педагогічного моніторингу повинна опиратися на: Базовий компонент дошкільної освіти в Україні, навчально-виховну програму закладу (в 63 садочку такою програмою є «Дитина»), загальні вікові особливості дітей раннього віку, знання їх провідної психологічної потреби, знання провідної діяльності та вікових особистісних змін, що відбуваються в психіці дитини. Так, вихованець ясельної групи наближається до кризи трьох років, яка є якісним стрибком у стосунках з оточуючими. Враховуючи явище гетерехроності (нерівномірності дитячого розвитку) та індивідуальне протікання процесу дозрівання психічних функцій (оскільки різні діти мають різні схильності, обдарованості, спадковість), деякі вихованці ясельної групи будуть обганяти вікові норми розвитку, деякі до них не дотягуватимуть. Але педагогічний моніторинг дозволяє зробити певний зріз наявного стану речей в групі дітей раннього віку. Подаємо для прикладу узагальнену таблицю педагогічного моніторингу дітей раннього віку (*таблиця 20*).

**АРТ-ТЕРАПІЯ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ,
ЯКІ ПЕРЕЖИВАЮТЬ ТРАВМУ ВІЙНИ**

*Таблиця 20 – Узагальнена таблиця педагогічного моніторингу
дітей раннього віку*

Лінія розвитку	Діти з низьким рівнем компетентності		Діти з достатнім рівнем компетентності		Діти з високим рівнем компетентності	
	К.	%	К.	%	К.	%
Особистість дитини	2	11,7	6	35,5	9	52,9
Дитина в соціумі	3	17,6	8	47,15	6	35,2
Дитина у природному довкіллі	2	11,7	5	29,4	10	58,8
Дитина в світі культури	1	5,8	6	35,2	10	58,8
Дитина в сенсорно-пізнавальному розвитку	2	11,7	6	35,2	9	52,9
Мовлення дитини	3	17,6	8	47,7	6	53,2
Гра дитини	3	17,6	5	29,4	8	47,0
Гігієнічні навички	3	17,6	6	35,2	8	47,7
Фізичний Розвиток	2	11,7	6	35,2	9	52,9
Середній показник по лініям розвитку	2	11,7	6	35,2	8	47,7

Для кожної групи, що приймала участь в проєкті бінарних занять, була створена подібна таблиця, одна до впровадження проєкту, одна після. Результати були порівняні та обговорені на педагогічній раді.

СПІВПРАЦЯ З БАТЬКАМИ ДІТЕЙ РАННЬОГО ВІКУ

Стенд психологічної служби навчального закладу

Стенд психологічної служби навчального закладу здебільшого виконує дві функції: представницьку та інформаційну. Насамперед, він формує враження про психологічну службу навчального закладу, інколи ще до знайомства з її фахівцями. Тож стенд можна розглядати як засіб

створення іміджу практичного психолога навчального закладу.

Інформація, розміщена на стенді, дає змогу фахівцеві бути більш продуктивним і значно розширити коло свого впливу. Розміщену на стенді інформацію читають батьки з різним рівнем освіти та виховними установками, які стосуються як виховання дітей, так і їх ставлення до психологічної служби в цілому. Зокрема, батьки, які не звертаються по допомогу до практичного психолога, тобто не мають проблем у спілкуванні з дитиною, є успішними в її вихованні або вважають себе такими, також читають інформацію, подану на стенді. У такому разі психолог може їх консультувати дистанційно.

Метою нашого стенду було повідомлення батьків групи дітей ясельного віку про проведення з їхніми дітьми бінарних занять та, по можливості, залучення охочих з них до участі в проєкті. До розміщення інформаційного стенду висувається ряд очевидних вимог, серед них доступність, наявність інформації про самого працівника психологічної служби та оформлення згідно тематики самого повідомлення. Зазвичай на інформаційному стенді розміщують:

- візитку фахівця;
- графік роботи фахівця;
- контакти організації, у підпорядкуванні якої перебуває психологічна служба закладу (практичний психолог №04, 2014).

Такий вигляд мав наш інформаційний стенд.

Оскільки загальною темою наших бінарних занять був «Веселий паровозик», ми стилізували стенд під вокзал залізниці, на який прибуває сконструйована нами модель потяга. У брошурах, що лежать поруч, розміщені всі необхідні контакти психологічної служби садочка, її графік прийому та орган підпорядкування. Зліва та справа на стенді розміщені фотографії спільної роботи з дітьми ясельної групи. Представлений вище стенд послужив відправним пунктом в залученні батьків до спільної освітньо-виховної діяльності.

СЕМІНАР ДЛЯ БАТЬКІВ
«СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ
РАННЬОГО ВІКУ ЯК ОСНОВНА ПЕРЕДУМОВА
ЇЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ»

Сучасна система сенсорного виховання створена на наукових психологічних і фізіологічних даних про розвиток дитини.

Психологічні дослідження свідчать про те, що в ранньому віці інтенсивно розвиваються всі органи чуття.

Протягом дошкільного дитинства сенсорна культура складається у взаємозв'язку з розвитком мови та мислення. Сприймання є основою, яка живить мислення чуттєвим матеріалом. Мислення також сприяє розвитку сприймання, збагачує його. Відчуття і сприймання носять не пасивний характер, це – особливі дії аналізаторів, спрямовані на обстеження предмета, його якостей та властивостей. Сенсорний розвиток – це процес засвоєння соціального досвіду, оволодіння системою відповідних еталонів, тобто певних зразків якостей предметів, створених людством у ході суспільно-історичного розвитку.

Еталонами кольору виступають сім кольорів спектра їх відтінків; еталонами форми – геометричні фігури; величини – метрична система мір та інше. Засвоєння сенсорних еталонів не обмежується раннім віком, це досить складний і тривалий процес. За останніми дослідженнями вчених встановлено періоди засвоєння еталонів у дошкільному віці:

– *від народження до початку 3-го року життя* – предеталонний період, коли дитина відображає окремі особливості предметів, тобто суттєві ознаки для безпосереднього використання;

– *до 5-ти років* – період предметних еталонів, коли образи якостей предметів зіставляються з певними предметами;

– *від 5-ти років і далі* – якості предметів набувають еталонного значення: вода холодна, кришка столу прямокутна,

лампочка скляна тощо. Це важливий для розвитку дитячого пізнання час, коли дитина починає самостійно узагальнювати та пізнавати оточуючий світ.

Розвиток сенсорних уявлень напряму пов'язаний з пізнавальною активністю дитини та її дослідними діями. Розумна позиція дорослого під час пізнавальної активності дитини – це помірковане допущення та розширення пізнавальної діяльності дитини раннього віку. Дослідницькі дії в ранньому віці носять предметний характер. Дії з предметами дозволяють малюкові враховувати саме ті сенсорні ознаки предмета, які мають практичну значимість для завершення дії. Наприклад, в трикутний проріз неможливо вставити квадратну деталь. Так, поступово, шляхом спроб та помилок у дитини формується поняття форми. Важливим нагадуванням для батьків тут є те, що вербальні інструкції з відривом від реальної дії не несуть для малюка жодного змістового навантаження. Можна скільки завгодно говорити малюку, що сніг холодний, але це не справить на нього жодного ефекту, а коли малюк сам доторкнеться до снігу, йому відразу все стає зрозуміло. Звичайно шлях спроб і помилок – це не єдиний спосіб здобуття дитиною сенсорного досвіду, поступово дитина оволодіває механізмами наслідування. Завдяки ньому можна навчити кольорів, назву кольору повторюєте ви, далі за вами повторює дитина. Бажано ваші заняття організовувати у формі гри, така організація діяльності є виправданою, оскільки провідна діяльність дитячого віку – предметно-маніпулятивна гра.

Після завершення короткої доповіді батькам пропонується переглянути короткий уривок відео бінарного заняття. По закінченню уривку психологом для обговорення пропонуються такі теми:

1. Значення сенсорного виховання для розвитку особистості дитини раннього віку.
2. Як спонукати безпечну дослідну діяльність дитини вдома?

3. Які іграшки підходять для розвитку сенсорних уявлень дітей раннього віку.

Психолог пропонує висловити батькам думки з приводу запропонованих питань. Після закінчення семінару ми пропонуємо взяти наш дидактичний матеріал та погратися з ним в дома.

Ігри вдома

Згідно чинного законодавства, відповідальність за виконання Базового компоненту дошкільної освіти в Україні та відповідальність за здобуття дошкільної освіти дитиною покладена на батьків. Сама дошкільна освіта за своїм визначенням є поєднанням суспільного виховання з сімейним. Така позиція українського законодавства стосовно дошкільної освіти є виправданою, оскільки відповідно до теорії прив'язаності дитина використовує матір як «надійну базу» і, відштовхуючись від «надійної бази», вона пізнає навколишній світ. За положеннями когнітивної теорії морального розвитку, дитина не має своїх моральних уявлень, а користується моральними уявленнями свої батьків. За теорією діяльності в спільній діяльності з дорослим, дитина раннього віку пізнає функції та властивості речей. Тому залучення батьків до процесу дошкільного виховання є необхідною умовою успішного здійснення цього виховання та становлення дитячої особистості. Так, по завершенню семінару двоє батьків згодилися погратися з дітьми вдома нашим дидактичним матеріалом. Основним завданням психологічної служби було проконсультувати батьків з приводу ігор вдома.

«Будуємо паровозик»

Мета гри: закріпити основні сенсорні еталони в дитини раннього віку, такі як «великий» та «маленький», «довгий» та «короткий».

Гра «Будуємо паровозик» неодмінно повинна мати сюжетну складову: ми будуємо паровозик, щоб дістатися чарівної країни.

Тривалість гри не повинна перевищувати 15 хвилин, бажано, щоб дорослий орієнтувався на такі прояви психіки

дитини, як інтерес, увага та цікавість до спільної діяльності. Хід проведення гри – це конспект занять «Такі різні паровозики», який був адаптований під дитину та домашні умови. Сама адаптація полягала в тому, що ми його спростили та дали нову сюжетну складову.

Після того проведення гри мама та дитина залишилися задоволені.

«Веселі мотузочки»

Мета гри: розвиток дрібної моторики дитини, закріплення основних сенсорних еталонів «довгий» та «короткий».

Гра «Веселі мотузочки» повинна мати сюжетну складову: ми будуємо залізну дорогу, щоб котик дістався до бабусі. Хід гри описаний в конспекті «Такі різні паровозики»

З фото випливає, що мама дитини вдало використала кухню в свої квартирі.

Після завершення ігор вдома мама з дитиною залишилися задоволені.

На втілення, розробку, підготовку дидактичного матеріалу, аналіз психолого-педагогічної літератури та організацію бінарних занять в умовах загальноосвітнього дошкільного закладу працівник психологічної служби витратив приблизно два роки. Аналізуючи користь від втілення проєкту бінарних занять, її можна умовно розділити на два пункти: пряма користь та супутня.

До прямої користі можна віднести зростання коефіцієнту розвитку дітей раннього віку, налагодження продуктивної співпраці між всіма учасниками освітньо-виховного процесу, зростання авторитету працівника психологічної служби серед педагогічного колективу загальноосвітнього дошкільного закладу.

До опосередкованої користі ми віднесемо значний теоретичний і практичний багаж знань, отриманий під час здійснення проєкту. Представлена вище робота – це певний підсумок роботи молодого спеціаліста за два роки. Під час втілення та розробки проєкту працівник психологічної служби

познайомився з багатьма науковцями, методистами та значно поглибив своє розуміння розвитку та формування психіки дитини раннього віку.

Список використаної літератури:

1. Айрес Е. Джин, Джефф Роббінс. Дитина і сенсорна інтеграція. Розуміння прихованих проблем розвитку. Видавництво Бурлаки, 2024. 266 с.
2. Акуліна О. Інтегроване заняття – одна з форм нових інформаційних технологій. *Освіта. Технікум, коледжі*. № 1 К.: НМЦ «Агроосвіта», 2002.
3. Александров Ю. В. Психологія розвитку : навч. посіб. Харків : ФОП Панов А.М., 2015. 336 с.
4. Базовий компонент дошкільної освіти: Науковий керівник: А.М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф., д-р пед. наук.; Авт. кол-в: Богуш А. М., Беленька Г. В., Богінч О. Л. та інші К. : Видавництво, 2012. 26 с.
5. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності. К. : Академвидав, 2009. 248 с.
6. Бучевська Л. Психологічний супровід навчально виховного процесу. *Таврійський вісник освіти*. 2015. № 1(49). С. 239–243.
7. Галян І. Психодіагностика. К. : Альма-матер, 2011. 464 с.
8. Голянич Н. Методичні рекомендації щодо підготовки бінарного уроку теоретичного навчання інформаційно-комунікативних технологій. URL: http://geografijagpd.at.ua/Samoosvita/Geografija/metodichni_rekomendaciji_po_binarnikh_urokakh.pdf
9. Дитина: Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років / наук. кер. проєкту: В.О. Огнев'юк, К.І. Волинець; наук. кер. програмою: О.В. Проскура, Л.П. Кочина, В.; авт. кол.: Г.В. Беленька, Е.В. Белкіна, [та ін.] ун-т ім. Б. Грінченка. 3-є вид., доопр. та доп. К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. 492 с.
10. Дошкільна освіта як складова системи безперервної освіти України (2007-2014) : наук.-допом. бібліогр. показч. Вип. 2 / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.:

Страйгородська Л. І., Філімонова Т. В., Тарнавська С. В. та ін. ; наук. консультант Гавриш Н. В. ; наук. ред. Березівська Л. Д. ; бібліогр. ред. Страйгородська Л. І.]. Київ, 2016. 364 с.

11. Дроботій О., Кривоніс М. Сенсорний розвиток дошкільника. Х.: Ранок, 2015. 192 с.

12. Заїка В. М. Арт-терапія як важливий метод психокорекції особистості в сучасних умовах. *Молодь: освіта, наука, духовність* : тези доповідей XX Всеукр. наук.-практ. конф. студентів і молодих вчених (м. Київ, 24-26 квітня 2023 р.). К. : Університет «Україна», 2023. С. 247–249.

13. Заїка В. М. Проблема впровадження елементів діагностико-психокорекційної роботи в діяльність педагога-дошкільника. *Впровадження інноваційних технологій у дошкільних закладах Полтавщини* : мат-ли обл. наук.-практ. конф., (м. Полтава, 12-13 березня 2002 р.). Полтава : ПДПУ імені В. Г. Короленка, 2002. С. 60–64.

14. Заїка В. М. Типологічні моделі ініціювання особистісних трансформацій в умовах подолання кризових станів особистості: автореф. дис. канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології». Луцьк, 2015. 20 с.

15. Заїка В., Балюк О. АРТ-терапевтичні техніки та їх використання у психокорекційній роботі з агресивними дітьми молодшого шкільного віку. *Інноваційний потенціал та правове забезпечення соціально-економічного розвитку України: виклик глобального світу* : мат-ли VI Міжн. наук.-практ. конф., (м. Полтава, 19-20 травня 2022 р.) К. : Університет «Україна», 2022. С. 383–390.

16. Заїка В. М., Гришко О. І. Обізнаність батьків щодо здійснення індивідуалізації виховання і навчання дітей дошкільного віку. *Молодь: освіта, наука, духовність. Youth: education, science, spirituality* : тези доповідей XVII Всеукр. наук. конф., (м. Київ, 27-28 травня 2020 р.). Ч. III. К. : Університет «Україна», 2020. С. 196–198.

17. Заїка В. М., Чернов А. А. Психологічні передумови формування правової компетентності дітей старшого дошкільного

віку. «Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та перспективи удосконалення» : мат-ли регіон. наук.-практ. конф., (м. Полтава, 6 грудня 2018 р.). Полтава, 2018. С. 30–37.

18. Заїка В. М., Чернов А. А. Формування толерантного світогляду дошкільника в умовах інклюзивного навчання та виховання. *Інноваційний потенціал та правове забезпечення соціально-економічного розвитку України: виклик глобального світу* : мат-ли Міжн. наук.-практ. конф., (м. Полтава, 16-17 травня 2018 р.): у 3 т. Т. 1. К. : Університет «Україна», 2018. С. 71–80.

19. Клевака Л., Гришко О., Заїка В. Розвиток емоційного інтелекту дітей дошкільного віку. *Технології розвитку інтелекту*. 2022. Том 6. № 1(31). С. 13–19. DOI: <http://doi.org/10.31108/3.2022.6.1.4>

20. Конвенція ООН про права дитини (Конвенція ратифікована Постановою ВР №789-ХІІ (789-12) від 27 лютого 1991 р.). URL: www.zakon.rada.gov.ua.

21. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96 ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. С. 141.

22. Лоншакова Л. В., Чернов А. А. Реалізація психологічного супроводу психолога ДНЗ під час проведення бінарних занять. International scientific-practical conference «*Personality, family and society: issue of pedagogy, psychology and sociology*» : Conference Proceedings, June 16-17, Shumen: Konstantin Preslavsky university of Shumen. 2017. С. 216–219.

23. Максименко С. Д. Теорія вищої нервової діяльності І. П. Павлова. *Проблеми сучасної психології*. 2017. №38. С. 7–17. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2017-38.%p>

24. Манова-Томова В. Психологічна діагностика раннього віку. Київ : Вища школа, 1978. 166 с.

25. Медвідь Є. С. Основи глибинної психології. Ніжин, 2016. 203 с.

26. Моргун В., Тітов І. Основи психологічної діагностики. К. : Слово, 2009. 464 с.

27. Національна доктрина розвитку освіти. Указ Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002. *Урядовий кур'єр*. 2002. 18 квітня.

28. Нурєєва О., Шейнфельд З. Таємниці адаптації. Психологічні особливості дошкільного віку. Х. : Основа, 2017. 160 с.
29. Олейник Н. О. Вікова психологія (з практикумом) : лабораторний практикум. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 76 с.
30. Освіта від А до Я: Енциклопедія освіти / під. ред. В. Г. Кременя] ; Академія пед. наук України. К. : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
31. Павелків О. П., Цигипало О. П. Дитяча психологія : навч. посіб. К.: Академвидав, 2008. 431 с.
32. Положення про психологічну службу системи освіти України (03.05.99, № 127 у новій редакції наказу МОН України від 02.07.2009 №616) URL: <http://psyua.com.ua/page/zakon.php>;
33. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : підручник. 2-ге вид., доповн. К. : Академвидав, 2013. 464 с.
34. Попередження ранньої інституалізації дітей із синдромом Дауна віком від п'яти років методичні рекомендації для фахівця / Під редакцією Н.Д. Кравченка. К.: «Джерело» 2002р. 166 с.
35. Порядок організації мультидисциплінарного підходу з надання послуг у територіальному центрі соціального обслуговування: Постанова Кабінету міністрів України від 29 грудня 2009 р. № 1417. URL: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1417-2009-%D0%BF
36. Практикум із загальної психології: робочий зошит : методичні рекомендації до лабораторних занять з курсу «Практикум із загальної психології» / [уклад. Портницька Н. Ф., Гречуха І. А., Литвинчук А. І., та ін.] ; за ред. Портницької Н. Ф. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2016. 270 с.
37. Практичному психологу начального закладу: організація роботи, документація / за ред. В. Г. Панок; упоряд.: Н. В. Лунченко, Т. Ш. Червона. К. : Шк. світ, 2009. 128 с.
38. Приходько Ю. О. Генези провідних ставлень дитини дошкільного віку як основа її особистісного розвитку: дис. доктора псих. наук: 19.00.07. К., 1997. 407 с.

39. Приходько Ю. О. Психологічний словник – довідник : навч. посіб. К. : Каравела, 2012. 328 с.

40. Про дошкільну освіту. Закон України від 11 липня 2001 р. № 2628-III. Законодавство про освіту. К. : Парламентське видавництво, 2002. 159 с.

41. Про затвердження гранично допустимих навантажень на дитину у дошкільних навчальних закладах різних типів та форм власності: Наказ МОН України від 20.04.2015 р. № 446. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/doshkilna/norm-baza.html>

42. Про освіту: Закон України від 05 вересня 2017 № 2145-VIII // Законодавство про освіту. URL: <https://www.pedrada.com.ua/article/1484-znayomtesya-zakon-ukrani-pro-svtu>

43. Про охорону дитинства: закон України від 26 квітня 2001 р. №2402. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.

44. Про приведення до єдиних вимог планування та ведення документації працівників психологічної служби», наказ ДОН № 321 від 12.09.2013 р. URL: http://lubnyosvita.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=480:201

45. Психологічне здоров'я дошкільника [уклад. Т. Прищепена]. Х.: Основа, 2010. 239 с.

46. Психологія людини: Л. С. Виготський та сучасна наука : зб. ст. / за ред. М. В. Папучі. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. Вип. 1. 127 с.

47. Ригель О. Спостереження: провідний діагностичний метод у період адаптації. *Практичний психолог. Дитячий садок*. К. : МЦФЕР. Україна. № 08. 2016. С. 4–10.

48. Ригель О. Стенд психологічної служби навчального закладу. *Практичний психолог. Дитячий садок*. К.: МЦФЕР. Україна. № 04. 2014. С. 4–10.

49. Роменець В. А. Предмет і принципи історико-психологічного дослідження. *Психологія і суспільство*. 2013. № 2. С. 6–27.

50. Соціальна робота в Україні: перші кроки / під ред. В. Полтавця. К. : Видавничий дім Academia, 2000. 236 с.

51. Становлення внутрішньої картини світу дошкільника : монографія / [Т. О. Піроженко, С. О. Ладивір, О. О. Вовчик-

Блакитна та ін.] ; за ред. Т. О. Піроженко. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 236 с.

52. Столяренко О. Б. Психологія особистості : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2012. 280 с.

53. Терлецька Л. Психодіагностика розвитку від року до десяти. К. : Гавник, 2008. 192 с.

54. Чен Енні. Теорія прив'язаності. Ефективні практики, які допоможуть побудувати міцні та стабільні стосунки. К.: Науковий світ, 2023. 192 с.

55. Чернов А. Розвиток психічних процесів дітей раннього віку засобом бінарних занять. *Київський науково-педагогічний вісник*. 2017. № 12. К.: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології». С. 131–140.

56. Чернов А. Формування установки на співпрацю між учасниками педагогічного процесу методом бінарних занять в парі «психолог-вихователь». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія психологічні науки*. 2018. № 1. С. 114–119.

57. Чернов А. А., Заїка В. М., Лебедєв В. А., Ласкавенко Т. І., Іванченко О.М. Корекція емоційної сфери осіб, що пережили травмуючі події, засобами арт-терапії. *The 12th International scientific and practical conference «Prospective directions of modern science and education in the world»* (November 19-22, 2024) Rotterdam, Netherlands. International Science Group. 2024. PP. 335–339.

58. Anastasi A., Urbina S. Psychological testing (7th ed.). Prentice Hall/Pearson Education, 1997.

59. Bandura Albert. Social learning and personality development. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1963.

60. Donaldson G. Between practice and theory: Melanie Klein, Anna Freud and the development of child analysis. *Journal of the history of the behavioral sciences*. 1996. №32(2). P. 160–176.

61. Gillies D., Maiocchi L., Bhandari A. P., Taylor F., Gray C., O'Brien L. Psychological therapies for children and adolescents exposed to trauma. *The Cochrane database of systematic reviews*. 2016. № 10. CD012371.

62. Jean Piaget: Selected Works. Published October 16, 1997 by Psychology Press. P. 2862.

63. Masten A. S., Narayan A. J. Child development in the context of disaster, war, and terrorism: pathways of risk and resilience. *Annual review of psychology*. 2012. №63. P. 227–257. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-120710-100356>

64. Ornaro M., Ricci C., Zotti N., Caiazza C., Viacava L., Rubinshtain Tal A., Calati R., Gonda X., Szabo G., De Prisco M., Oliva V., Fico G., Solmi, M., Vieta, E., Carvalho, A. F., Primavera, D., Carta, M. G., & de Bartolomeis, A. (2025). Mental health during the 2022 Russo-Ukrainian War: A scoping review and unmet needs. *Journal of affective disorders*, 373, 12–27. URL: DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jad.2024.12.047>